

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Άτυπη δικαιοσύνη και εξωδικαστικά μοντέλα: Ιστορία, θεωρία,
χαρακτηριστικά.**

ΚΑΣΤΕΛΙΩΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ ΕΦΗ

ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ: 2010-2011

ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
1.1 Ορισμοί και εύρος άτυπης δικαιοσύνης.....	5
1.2 Συμμετοχική δικαιοσύνη.....	8
1.3 Επανορθωτική δικαιοσύνη.....	9
1.4 Μεταβατική δικαιοσύνη.....	17
1.5 Κοινοτική δικαιοσύνη.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
2.1 Ιστορία της άτυπης δικαιοσύνης.....	19
2.2 Σύγχρονες μορφές άτυπης δικαιοσύνης.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεωρητικό πλαίσιο.....	
3.1 Κριτική στο ποινικό δίκαιο.....	26
3.2 Θυματολογία.....	30
3.3 Αποπαρεμβατισμός και αναστοχαστικό δίκαιο.....	35
3.4 Ο ρόλος της κοινότητας στην επίλυση συγκρούσεων.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
ΜΕΡΟΣ Α: Εξωδικαστικά μοντέλα	
A1. Μεσολάβηση (Victim- offender mediation- VOM).....	44
A2. Οικογενειακές συνεδρίες/ συμβούλια (Family Group Conferencing).....	47
A3. Κοινοτικά συμβούλια αποκατάστασης (Community reparative boards).....	47
A4. Κύκλοι ποινής (Sentencing circles)- Κύκλοι ίασης (Healing circles).....	48
A5. Άλλα μοντέλα.....	50
ΜΕΡΟΣ Β: Προγράμματα	
B1. Στον ευρωπαϊκό χώρο.....	53
B2. Στον αγγλοσαξωνικό χώρο.....	67

B3. Σε άλλες χώρες.....	74
B4. Η περίπτωση της Ελλάδας.....	77
ΜΕΡΟΣ Γ: Αξιολόγηση των προγραμμάτων.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Κριτική στα εξωδικαστικά μοντέλα και γενικά στην άτυπη δικαιοσύνη.....	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Προτάσεις για την άτυπη δικαιοσύνη.....	93
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	96
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	98

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία ασχολείται με μορφές δικαιοσύνης διαφορετικές του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης, εστιάζει δηλαδή στην άτυπη δικαιοσύνη και στα εξωδικαστικά μοντέλα. Η ανάγκη διερεύνησης εναλλακτικών οδών προκύπτει από την αναγνώριση των σημαντικών αδυναμιών του συστήματος απονομής δικαιοσύνης. Οι αδυναμίες αυτές, οι οποίες περιγράφονται στην πορεία της εργασίας, συνθέτουν μια πολύπλευρη κριτική του τιμωρητικού συστήματος που, παρά τα σοβαρά του προβλήματα, κυριαρχεί εδώ και αιώνες. Μετά τη διατύπωση της κριτικής, προκύπτει η αναζήτηση εναλλακτικών προτάσεων για ένα καλύτερο σύστημα δικαιοσύνης.

Σκοπός λοιπόν της εργασίας αυτής είναι να περιγράψει και να αξιολογήσει, ως ένα βαθμό, την εναλλακτική οδό, δηλαδή τις άτυπες μορφές δικαιοσύνης οι οποίες αναπτύσσονται σήμερα. Επιδιώκοντας μια όσο το δυνατόν πληρέστερη περιγραφή, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στους ορισμούς και το εύρος της άτυπης δικαιοσύνης. Στο πεδίο της άτυπης δικαιοσύνης υπάρχει μεγάλη ποικιλία ορισμών και προσεγγίσεων, επιχειρήθηκε λοιπόν μια συνοπτική παρουσίαση των πιο χαρακτηριστικών τάσεων που επικρατούν. Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με την άτυπη δικαιοσύνη. Περιγράφει ακόμα σύγχρονες μορφές άτυπης δικαιοσύνης οι οποίες αποτελούν συνέχεια μακραίωνων παραδόσεων και τοποθετούνται κυρίως εκτός του δυτικού κόσμου.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στο θεωρητικό πλαίσιο και ασχολείται με τις σημαντικότερες διαστάσεις του: την κριτική στο ποινικό δίκαιο, τη θυματολογία, τον αποπαρεμβατισμό και το αναστοχαστικό δίκαιο και τον ρόλο της κοινότητας στην επίλυση συγκρούσεων. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η άτυπη δικαιοσύνη κυρίως σε επίπεδο πρακτικής, αφού περιγράφονται τα εξωδικαστικά μοντέλα και στη συνέχεια τα προγράμματα τα οποία έχουν εφαρμοστεί σε διάφορα μέρη του κόσμου. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην περίπτωση της Ελλάδας με στοιχεία που αφορούν το παρελθόν αλλά και τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ακολουθεί η αξιολόγηση των προγραμμάτων η οποία αναδεικνύει κάποια από τα προβλήματα που προέκυψαν κατά την εφαρμογή τους.

Το πέμπτο κεφάλαιο ασχολείται με την κριτική στην άτυπη δικαιοσύνη και τα εξωδικαστικά μοντέλα όπου συζητώνται διάφορα θέματα όπως η σχέση της άτυπης δικαιοσύνης με την τιμωρία, η εθελούσια συμμετοχή δράστη και θύματος στα προγράμματα άτυπης δικαιοσύνης και η σχέση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης με το τιμωρητικό σύστημα. Στο έκτο κεφάλαιο αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες προτάσεις που έχουν διατυπωθεί και θα μπορούσαν ενδεχομένως να συμβάλουν στην ανάπτυξη της άτυπης δικαιοσύνης. Τέλος, διατυπώνονται μερικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συνολική θεώρηση της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 Ορισμοί και εύρος άτυπης δικαιοσύνης

Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου, παράλληλα με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, λειτουργούν κάποιοι άτυποι μηχανισμοί οι οποίοι είναι γνωστοί ως «παραδοσιακά», «γηγενή», «εθιμικά» ή «μη- κρατικά» συστήματα δικαιοσύνης. Μέσω των μηχανισμών αυτών επιχειρείται η απονομή δικαιοσύνης και η επίλυση συγκρούσεων μεταξύ ατόμων ή ομάδων μέσα στην κοινότητα. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, το 80% των υποθέσεων στις χώρες αυτές αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο των συγκεκριμένων μηχανισμών¹.

Η συχνότητα χρήσης των άτυπων μορφών δικαιοσύνης δείχνει πόσο σημαντικό ρόλο κατέχουν στη ζωή της εκάστοτε κοινότητας. Αποτελούν συνεπώς ένα ευρύ και πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης. Παρατηρείται πολύ μεγάλη ποικιλία ως προς τους μηχανισμούς άτυπης δικαιοσύνης εφόσον εκείνοι διαφοροποιούνται όχι μόνο από χώρα σε χώρα αλλά ακόμα και από περιοχή σε περιοχή. Η άτυπη δικαιοσύνη αποτελεί μια σύνθεση παράδοσης, εθιμικών κανόνων και πρακτικών, σχέσεων μέσα στην κοινότητα και μερικές φορές θρησκευτικών κανόνων.

Τα άτυπα συστήματα είναι πιο προσβάσιμα στους φτωχούς και προσφέρουν γρήγορη και οικονομική αποκατάσταση σχετική με το υπάρχον πολιτισμικό πλαίσιο. Στην πραγματικότητα, τα άτυπα συστήματα είναι διαδεδομένα σε όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής. Για παράδειγμα, στο Μαλάουι το 80-90% των συγκρούσεων αντιμετωπίζεται βάσει του εθιμικού δικαίου. Στη Σιέρα Λεόνε, το 85% περίπου του πληθυσμού βρίσκεται υπό τη δικαιοδοσία του εθιμικού δικαίου ενώ στη Μοζαμβίκη και στη Γκάνα το 90% των μεταβιβάσεων γης επηρεάζεται από εθιμικούς κανόνες.²

Βέβαια, θα μπορούσαμε να λάβουμε υπόψη ότι στις συγκεκριμένες κοινωνίες οι εθιμικοί κανόνες ρυθμίζουν σχέσεις οι οποίες δεν είναι τόσο περίπλοκες όπως, για παράδειγμα, σε μια δυτική κοινωνία. Η οργάνωση της ζωής στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες είναι πιο απλή και οι συγκρούσεις μεταξύ των ανθρώπων μπορούν να επιλυθούν πιο άμεσα εντός της κοινότητας.

Ο όρος «άτυπο σύστημα δικαιοσύνης» δεν αποκλείει πάντα την εμπλοκή του κράτους. Σε πολλές χώρες, οι κοινότητες οι οποίες εφαρμόζουν εθιμικό δίκαιο είναι αναγνωρισμένες από το κράτος και νομικά κατοχυρωμένες οπότε θεωρούνται «ημι-τυπικές» (semi- formal). Από την άλλη πλευρά, η περιγραφή ενός παραδοσιακού ή γηγενούς συστήματος ως «άτυπου» ενδεχομένως να είναι υπεραπλουστευτική ενώ στην πραγματικότητα το συγκεκριμένο σύστημα να διαθέτει ένα ανεπτυγμένο σύστημα κανόνων και να είναι επίσημο ως προς τις διαδικασίες.

¹ Ανακτήθηκε από http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=30.

² Wojkowska 2006 : 12.

Προκύπτει ωστόσο προβληματισμός σχετικά με τους λόγους που οι άνθρωποι δε χρησιμοποιούν το επίσημο σύστημα καταφεύγοντας σε ανεπίσημους μηχανισμούς. Η Wojkowska (2006: 15) προσπαθώντας να εξηγήσει γιατί οι φτωχοί δε στρέφονται στο επίσημο σύστημα δικαιοσύνης εστιάζει στους εξής παράγοντες: έλλειψη εμπιστοσύνης στο νόμο και φόβος, έλλειψη κατανόησης (προβλήματα με τη γλώσσα, έλλειψη εξοικείωσης με τις επίσημες διαδικασίες και την ατμόσφαιρα του δικαστηρίου, ελλιπείς νομικές γνώσεις), άνισες σχέσεις εξουσίας, δυσκολία φυσικής και οικονομικής προσβασιμότητας. Επίσης, όπως παρατηρεί η συγγραφέας, τα επίσημα συστήματα είναι πολιτισμικά «άβολα» (“uncomfortable”)- ίσως με την έννοια της μη ένταξης στο πολιτισμικό πλαίσιο- και χαρακτηρίζονται από έλλειψη νομιμότητας (π.χ. διαφθορά). Συνήθως, οι διαδικασίες είναι χρονοβόρες και μέσα από αυτές ίσως να προκύψουν περισσότερα προβλήματα στα εμπλεκόμενα μέρη.

- Χαρακτηριστικά

Σε αντίθεση με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης δε διαθέτουν αυστηρή δομή και οργάνωση. Πολλές φορές λειτουργούν σε γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές και συνήθως το ένα ανεξάρτητα από το άλλο. Επιπλέον, παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ παραδοσιακών κοινωνιών στις οποίες χρησιμοποιούνται ήδη μορφές άτυπης δικαιοσύνης και σύγχρονων κοινωνιών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν άτυπη δικαιοσύνη ή χρησιμοποιούν ημι-τυπικές πρακτικές απονομής δικαιοσύνης. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να εντοπίσουμε μερικά κοινά χαρακτηριστικά που αφορούν την άτυπη δικαιοσύνη στις σύγχρονες και στις παραδοσιακές κοινωνίες³.

Καταρχάς, ως προς τη διαδικασία:

- Έλλειψη αυστηρών διαδικαστικών τύπων
- Μη γραφειοκρατικές δομές
- Προσανατολισμός σε κανόνες της κοινής λογικής και όχι στο θεσμοθετημένο δίκαιο
- Αντιμετώπιση κάθε περίπτωσης ξεχωριστά εντός του πλαισίου δράσης των ενδιαφερομένων
- Ευελιξία κανόνων και διαδικασίας
- Λήψη αποφάσεων μετά από μια διαδικασία σύσκεψης
- Αντιμετώπιση ποινικών και αστικών υποθέσεων
- Η απόφαση βασίζεται σε συμβιβασμό παρά σε αυστηρούς νόμους

³ Λαμπροπούλου 2008: 315.

Wojkowska 2006: 16.

Penal Reform International 2001: 15.

Κοινά χαρακτηριστικά ως προς τους συμμετέχοντες:

- Εθελοντική συμμετοχή στη διαδικασία (ωστόσο στις σύγχρονες κοινωνίες η συμμετοχή του δράστη ορισμένες φορές θεωρείται υποχρεωτική)
- Περιορισμός της παρέμβασης ειδικών (απουσία ειδικών στις παραδοσιακές κοινωνίες)
- Ανάλυση ευθύνης των μερών για την επίλυση της σύγκρουσης
- Κεντρικός ρόλος των δύο μερών στη διαδικασία λήψης απόφασης (δηλαδή η υπόθεση κρίνεται σύμφωνα με το πώς παρουσιάζεται από τα δύο μέρη και όχι τόσο βάσει των αποδεικτικών στοιχείων και η απόφαση διαμορφώνεται βάσει των αναγκών των δύο μερών, κυρίως του θύματος)

Ειδικά στις παραδοσιακές κοινωνίες, η άτυπη δικαιοσύνη εμφανίζει τα παρακάτω χαρακτηριστικά ⁴:

- Θεώρηση του προβλήματος σα να σχετίζεται με ολόκληρη την κοινότητα σαν μια ομάδα- τα συλλογικά συμφέροντα λαμβάνονται σοβαρά υπόψη στην επίλυση
- Προσανατολισμός στη διατήρηση των σχέσεων μεταξύ των μερών και στην ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης
- Έμφαση στη συμφιλίωση και στην αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης
- Προσπάθεια αποφυγής μελλοντικών συγκρούσεων μέσω της καλλιέργειας συναινετικού κλίματος
- Διορισμός των μεσολαβητών μέσα από την κοινότητα βάσει του status ή της καταγωγής
- Υψηλός βαθμός συμμετοχής του κοινού (παρατηρείται και στις σύγχρονες κοινωνίες κυρίως στην κοινοτική δικαιοσύνη)
- Υψηλός βαθμός αποδοχής και νομιμότητας (δηλαδή τα περισσότερα μέλη της κοινότητας θεωρούν την άτυπη δικαιοσύνη αξιόπιστη)
- Άσκηση κοινωνικής πίεσης για την επιβολή των αποφάσεων

Τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης παρουσιάζουν πλεονεκτήματα όπως και μειονεκτήματα ⁵. Μερικά από τα πλεονεκτήματα είναι τα εξής: είναι κατανοητά και πολιτισμικά προσαρμοσμένα «comfortable» (η διαδικασία πραγματοποιείται στην τοπική γλώσσα και ακολουθεί τα τοπικά έθιμα), εστιάζουν στη συναίνεση, τη συμφιλίωση και την κοινωνική αρμονία, μπορούν να συνεργαστούν με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης και οι διαδικασίες επίλυσης των συγκρούσεων είναι ταχύτερες από εκείνες του επίσημου συστήματος.

Επιπλέον, τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης χαρακτηρίζονται από κοινωνική νομιμότητα, κατανόηση των τοπικών προβλημάτων και συχνά επιβιώνουν μετά από βίαιες συγκρούσεις (όπως φάνηκε στις περιπτώσεις του Αφγανιστάν και του Ανατολικού Τιμόρ). Τέλος, ένα πολύ σημαντικό πλεονέκτημα είναι η γεωγραφική και

⁴ Wojkowska 2006: 16.

Penal Reform International 2001: 15.

⁵ Wojkowska 2006: 16-17

οικονομική τους προσβασιμότητα αφού τα εμπλεκόμενα μέρη δεν επιβαρύνονται με οικονομικό κόστος όπως συμβαίνει στη δικαστική διαδικασία.

Ωστόσο, τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης δεν ικανοποιούν πάντοτε το αίσθημα δικαίου όσων στρέφονται σε αυτά. Ένα από τα μειονεκτήματα που παρουσιάζουν είναι οι άνισες σχέσεις εξουσίας, με τους ισχυρότερους να ευνοούνται εις βάρος των πιο αδύναμων. Σχετική πρακτική είναι και η άδικη και άνιση αντιμετώπιση των γυναικών και μη προνομιούχων ομάδων καθώς τα συστήματα αυτά κυριαρχούνται από άντρες υψηλού κοινωνικού κύρους. Στην πραγματικότητα, τα συστήματα επίλυσης διαφορών αντανakλούν και συχνά ενισχύουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ιεραρχίες και ανισότητες.

Επιπλέον, μπορεί να χαρακτηρίζονται από έλλειψη υπευθυνότητας αφού οι μεσολαβητές ενδέχεται να καταχραστούν την εξουσία τους και να τοποθετηθούν υπέρ κάποιου που γνωρίζουν ή ακόμα και να δωροδοκηθούν. Ένα ακόμα μειονέκτημα είναι η μη αναγνώριση των νόμιμων δικαιωμάτων κάποιου λόγω της έλλειψης νομικών γνώσεων των μεσολαβητών όπως και η μη ανταπόκριση στα διεθνή αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα. Τέλος, τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης δεν είναι κατάλληλα για επίλυση διαφορών με τη δημόσια διοίκηση με εταιρίες ή για περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας (π.χ. φόνος).

Βέβαια, το τελευταίο μειονέκτημα αμφισβητείται από άλλους ⁶ οι οποίοι θεωρούν ότι τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης μπορούν να συμβάλουν καθοριστικά στην επανένταξη ακόμα και δραστών σοβαρών εγκλημάτων. Ο στόχος της επανένταξης γίνεται εφικτός μέσα από σύνθετες διαδικασίες κοινωνικής καταδίκης, συγχώρεσης και τέλος αποδοχής. Μέσα από τις διαδικασίες αυτές, πραγματοποιείται μια μετατροπή της ταυτότητας των ατόμων από θύμα και δράστη σε κανονικά μέλη της κοινότητας. Ωστόσο, σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, η άτυπη δικαιοσύνη δεν ενδείκνυται για ενδοκοινοτικές συγκρούσεις μεταξύ οπλισμένων ομάδων. Μπορεί, όμως, να αποδειχτεί χρήσιμη στην επίλυση διαφορών που σχετίζονται με την ιδιοκτησία, οικογενειακών διαφορών και σοβαρών εγκλημάτων όπως ανθρωποκτονίες και βεντέτες.

Τα συστήματα άτυπης δικαιοσύνης μπορεί να είναι πολλών ειδών, να αφορούν, για παράδειγμα, την προσωπική ασφάλεια, την τοπική εγκληματικότητα, την προστασία της περιουσίας και των εκτρεφόμενων ζώων, κοινοτικές και οικογενειακές διαφορές ⁷.

1.2. Συμμετοχική δικαιοσύνη

Σχετική με την άτυπη δικαιοσύνη είναι και η έννοια της συμμετοχικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τον Μαγγανά ⁸, στόχος της συμμετοχικής δικαιοσύνης είναι να συμμετάσχουν στη λύση του προβλήματος όλα τα άτομα που θίγονται από μια διαφορά. Όπως τονίζεται, σκοπός είναι η επίλυση της διαφοράς να επιχειρηθεί σε ένα πλαίσιο μη κατηγορητικό.

⁶ Barfield T., Nojumi N., Their J. A. (χ. χ): 5,6.

⁷ Ανακτήθηκε από http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=30.

⁸ Μαγγανάς 2007: 37,38, 39.

Κάθε περίπτωση αντιμετωπίζεται ως μοναδική και λαμβάνονται υπόψη οι περιστάσεις, τα εμπλεκόμενα μέρη και οι συνέπειες της διαφοράς. Για να κριθεί ως δίκαιη μια λύση δε χρειάζεται να συμφωνεί με προϋπάρχοντες κανόνες αλλά να είναι το αποτέλεσμα μια συνολικής προσέγγισης. Άλλωστε, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, πρόκειται για ένα πλαίσιο μη κατηγορητικό και όχι για μια αντιπαράθεση από την οποία το ένα μέρος θα βγει νικητής.

Οι αρχές λειτουργίας της συμμετοχικής δικαιοσύνης συνάδουν με τα χαρακτηριστικά της άτυπης δικαιοσύνης που προαναφέρθηκαν. Κάποια επιπλέον στοιχεία είναι η προσεγμένη προετοιμασία όσον αφορά τις σχέσεις των μερών και το χρόνο που θα έχουν στη διάθεσή τους για να προετοιμαστούν, ο εμπιστευτικός χαρακτήρας της διαδικασίας και ο πραγματιστικός χαρακτήρας των αποτελεσμάτων. Οι δυο κύριες μορφές της συμμετοχικής δικαιοσύνης είναι η επανορθωτική όσον αφορά τον ποινικό τομέα και η συναινετική όσον αφορά τον αστικό.

1.3. Επανορθωτική δικαιοσύνη

-Ορισμοί

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί πλούσια βιβλιογραφία γύρω από την έννοια της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Υπάρχει μεγάλη ποικιλία τόσο ως προς τις απόψεις και τις τάσεις στο εσωτερικό της όσο και στους τρόπους εφαρμογής της. Η επανορθωτική ή αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί την πλέον διαδεδομένη μορφή άτυπης δικαιοσύνης, τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο.

«Ο όρος «αποκαταστατική δικαιοσύνη»⁹ (“restorative justice”) εισήχθη για πρώτη φορά στην εγκληματολογία το 1977 από τον Albert Eglash, σύμφωνα με τον οποίο, η συγκεκριμένη μορφή δικαιοσύνης παρέχει μια ευκαιρία τόσο στο θύτη, όσο και στο θύμα να αποκαταστήσουν οικειοθελώς τις μεταξύ τους σχέσεις. Ουσιαστικά δίνεται η ευκαιρία στο θύτη να επανορθώσει το κακό που προκάλεσε στο θύμα».

Φαίνεται να επικρατεί συναίνεση στη βιβλιογραφία ως προς το γεγονός ότι τη δεκαετία του 1970 ο όρος επανορθωτική δικαιοσύνη επανήλθε στην εγκληματολογία. Πιο συγκεκριμένα¹⁰, ο Eglash διέκρινε τρία είδη δικαιοσύνης: την ανταποδοτική, τη διανεμητική και την επανορθωτική. Τα δύο πρώτα είδη εστιάζουν στην εγκληματική πράξη, αρνούνται τη συμμετοχή του θύματος και απαιτούν παθητική μόνο συμμετοχή των δραστών. Το τρίτο είδος, ωστόσο, εστιάζει στην επανόρθωση των επιβλαβών συνεπειών των πράξεων και εμπλέκει ενεργά όλα τα μέρη της εγκληματικής διαδικασίας.

Όπως επισημαίνουν αρκετοί συγγραφείς, κοινά αποδεκτός ορισμός για την επανορθωτική δικαιοσύνη δεν υπάρχει. Ως προς το ζήτημα του ορισμού, εντοπίζονται δύο μεγάλες κατηγορίες προσεγγίσεων¹¹: όσοι αναζητούν έναν καθολικό ορισμό και,

⁹ Αρτινοπούλου 2010: 18.

¹⁰ Gavrielides 2008: 167.

¹¹ Αρτινοπούλου 2010: 19.

στη δεύτερη κατηγορία, όσοι προβάλλουν την εγκατάλειψη της προσπάθειας διατύπωσης ενός κοινού ορισμού λόγω της δυναμικής πορείας του κινήματος της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Παρόλα αυτά, έχουν διατυπωθεί διάφοροι ορισμοί οι οποίοι βρίσκουν μεγαλύτερη ή μικρότερη αποδοχή. Ένας αρκετά αποδεκτός ορισμός προτάθηκε από τον Tony Marshall: «Η επανορθωτική δικαιοσύνη είναι μια διαδικασία κατά την οποία όλα τα μέρη με κάποιο μερίδιο στη συγκεκριμένη παράβαση συγκεντρώνονται για να αποφασίσουν συλλογικά το πώς θα αντιμετωπίσουν τα επακόλουθα της παράβασης και τις συνέπειες για το μέλλον». Όμως, όπως επισημαίνει ο Braithwaite ο οποίος παραθέτει τον παραπάνω ορισμό ¹², η βασική του αδυναμία βρίσκεται στο ότι δε διευκρινίζει ποιος ή τι πρέπει να αποκατασταθεί.

Ο ίδιος ο Braithwaite υιοθετεί μια πιο ευρεία οπτική ¹³: «η επανορθωτική δικαιοσύνη δεν είναι απλώς ένας τρόπος αναμόρφωσης του συστήματος απονομής δικαιοσύνης, είναι ένας τρόπος μετασχηματισμού ολόκληρου του νομικού συστήματος, της οικογενειακής μας ζωής, της συμπεριφοράς μας στο εργασιακό περιβάλλον, στην πολιτική μας πρακτική. Το όραμά της είναι μια ολιστική αλλαγή στον τρόπο που αποδίδουμε δικαιοσύνη στον κόσμο».

Ο παραπάνω ορισμός μάς παραπέμπει στη θεώρηση της επανορθωτικής δικαιοσύνης ως κοινωνικού κινήματος. Αναγνωρίζεται λοιπόν ως ένα παγκόσμιο κοινωνικό κίνημα ¹⁴ με στόχο να μετασχηματίσει τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονες κοινωνίες βλέπουν το έγκλημα και ανταποκρίνονται σε αυτό αλλά και σε σχετικές δύσκολες μορφές συμπεριφοράς. Αυτό μάλιστα αποτελεί, σύμφωνα με τους συγγραφείς, το κοινό σημείο όλων των υποστηρικτών της επανορθωτικής δικαιοσύνης: ότι δηλαδή αναζητούν κάτι καλύτερο από το ήδη υπάρχον και επίσης κάτι καλύτερο από διάφορες άλλες εναλλακτικές λύσεις οι οποίες έχουν δοκιμαστεί στο παρελθόν με περιορισμένη επιτυχία. Η επανορθωτική δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται ακόμα ως το ανερχόμενο κοινωνικό κίνημα για την ανανέωση της ποινικής δικαιοσύνης τη δεκαετία του 1990 ¹⁵.

Το ερώτημα εάν η επανορθωτική δικαιοσύνη αποτελεί κοινωνικό κίνημα θα μπορούσε να προκαλέσει έναν πλούσιο και ενδιαφέροντα διάλογο όμως είναι εκτός του πλαισίου της παρούσας εργασίας. Γι' αυτό θα αρκεστούμε στην παράθεση ενός ορισμού του κοινωνικού κινήματος όπως διατυπώνεται από την Αρτινοπούλου ¹⁶: «Κοινωνικό κίνημα είναι ένα δυναμικό και αλληλεπιδραστικό κοινωνικό μόρφωμα, που διαμορφώνεται και εξελίσσεται σε συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, διακρίνεται δε από τη μάζα, τον πλήθος, τον όχλο ή άλλες οργανώσεις όπως είναι τα πολιτικά κόμματα». Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η επανορθωτική δικαιοσύνη

¹² Braithwaite 2002: 11.

¹³ Braithwaite 2003: 1, σύμφωνα με Johnstone 2004: 5.

¹⁴ Johnstone, Van Ness 2007: 5.

¹⁵ Braithwaite 2002: 8.

¹⁶ Αρτινοπούλου 2010: 29, 32, 33.

θα μπορούσε να μετατραπεί από κοινωνικο-επιστημονική προσέγγιση σε κοινωνική δύναμη μόνο αν επικρατούσαν οι αξίες και οι πρακτικές της. Μερικές από τις σημαντικότερες αξίες της είναι η αποκατάσταση του θύματος (μέσω της κάλυψης των αναγκών του) και η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ θύματος-δράστη-κοινωνίας αφού η ισορροπία ανάμεσά τους έχει διαταραχθεί με τη διάπραξη της παράβασης (ή πιθανόν να είχε διαταραχθεί και πριν τη παράβαση αν για παράδειγμα ο δράστης ήταν περιθωριοποιημένος). Οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, συναντήσεις των εμπλεκόμενων μερών με σκοπό την εξεύρεση κοινά αποδεκτής λύσης και την αποζημίωση του θύματος από το δράστη. Όπως γίνεται αντιληπτό, οι αξίες και οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης όχι μόνο δεν έχουν επικρατήσει αλλά διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό από τις κυρίαρχες κατασταλτικές πολιτικές. Συνεπώς, η επανορθωτική δικαιοσύνη δε φαίνεται, προς το παρόν, να είναι κοινωνικό κίνημα.

Επιστρέφοντας στην έννοια της επανορθωτικής δικαιοσύνης, συναντάμε ορισμούς οι οποίοι εστιάζουν περισσότερο στη λειτουργία της. Πρόκειται δηλαδή για ένα «εναλλακτικό μοντέλο δικαιοσύνης, το οποίο αντιλαμβάνεται το έγκλημα περισσότερο ως διαπροσωπική υπόθεση δράστη και θύματος και ως προβληματική κατάσταση εντός της κοινότητας, παρά ως την παραβίαση ενός αφηρημένου νομικού κανόνα, που γεννά την ποινική αξίωση της απρόσωπης πολιτείας για την επιβολή ποινής»¹⁷. Ως στόχος τίθεται, πέρα από την επανόρθωση της βλάβης και την επανένταξη του δράστη στην κοινότητα, η αποκατάσταση της τριμερούς ρήξης μεταξύ δράστη, θύματος και κοινότητας η οποία συνήθως προηγείται της άδικης πράξης.

Σύμφωνα με έναν άλλο ορισμό¹⁸, «η επανορθωτική δικαιοσύνη εστιάζει στη βλάβη που προκαλείται από τους παραβάτες επιζητώντας την αποκατάσταση της ζημίας για τα θύματα και τις κοινότητες και τη μείωση μελλοντικής ζημιάς μέσω της πρόληψης του εγκλήματος. Η επανορθωτική δικαιοσύνη απαιτεί από τους παραβάτες να αναλάβουν την ευθύνη των πράξεων τους και της βλάβης που αυτές οι πράξεις προκάλεσαν. Επιζητά ανακούφιση για τα θύματα, αποκατάσταση από τους παραβάτες και επανένταξη και για τα δύο μέρη στην κοινότητα καθώς οι κοινότητες και η κυβέρνηση χρησιμοποιούν την επανορθωτική δικαιοσύνη μέσα από μια προσπάθεια συνεργασίας».

Ο παραπάνω ορισμός είναι αρκετά σαφής και συγκεκριμένος. Όπως όμως παρατηρεί η Lemley, όροι όπως «παραβάτες», «βλάβη», «θύμα», «κοινότητα» παραμένουν διφορούμενοι. Την ανάγκη για περαιτέρω επεξήγηση των σημαντικών αυτών εννοιών είχε εντοπίσει ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ήδη από το 1985, όπως φαίνεται στη διακήρυξη των βασικών αρχών δικαιοσύνης για τα θύματα εγκλήματος και κατάχρησης εξουσίας¹⁹. Στο κείμενο της διακήρυξης εντοπίζεται ο ορισμός για τα

¹⁷ Καρύδης 2011: 1179.

¹⁸ Lemley 2001: 45.

¹⁹ United Nations 1985: 1-7. (<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>)

θύματα ως «άτομα τα οποία, ατομικά ή συλλογικά, έχουν υποστεί «βλάβη», στην οποία συμπεριλαμβάνεται φυσικός ή πνευματικός τραυματισμός, ψυχική οδύνη, οικονομική απώλεια ή ουσιαστική παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους μέσα από πράξεις ή παραλείψεις οι οποίες παραβιάζουν τους ποινικούς νόμους που ισχύουν στα κράτη- μέλη, συμπεριλαμβανομένων εκείνων των νόμων που απαγορεύουν την κατάχρηση εξουσίας» (σελ. 4). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ορισμός των θυμάτων κατάχρησης εξουσίας ο οποίος διευκρινίζει πως η θυματοποίηση μπορεί να συμβεί και μέσω πράξεων ή παραλείψεων οι οποίες δεν αποτελούσαν, κατά την περίοδο εκείνη, παραβάσεις των εθνικών νόμων αλλά των διεθνώς αναγνωρισμένων κανόνων που είχαν σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Όσον αφορά την αποκατάσταση του θύματος, η διακήρυξη προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι οι άτυποι μηχανισμοί για την επίλυση διαφορών, συμπεριλαμβανομένης της μεσολάβησης, της διαιτησίας, του εθιμικού δικαίου ή των γηγενών πρακτικών θα πρέπει να χρησιμοποιούνται όπου χρειάζεται προκειμένου να διευκολύνουν το συμβιβασμό και την ανακούφιση των θυμάτων.

Η αποκατάσταση των θυμάτων και των οικογενειών τους θα πρέπει να πραγματοποιείται από το δράστη ή από τρίτους οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τη συμπεριφορά του. Η αποκατάσταση περιλαμβάνει την επιστροφή της περιουσίας ή πληρωμή για τη βλάβη ή την απώλεια που υπέστησαν, την αποζημίωση για τα έξοδα που προέκυψαν ως αποτέλεσμα της θυματοποίησης, την παροχή υπηρεσιών και την αποκατάσταση των δικαιωμάτων. Αξίζει να σημειωθεί πως το κράτος οφείλει να παρέχει αποκατάσταση στα θύματα παράνομων πράξεων δημοσίων αξιωματούχων. Ακόμα, προτείνεται το κράτος να αναλαμβάνει την αποζημίωση θυμάτων που έχουν υποστεί φυσικό τραυματισμό ή βλάβη της ψυχικής τους υγείας όταν δεν είναι δυνατή η πλήρης αποζημίωση από το δράστη ή από άλλες πηγές.

Ο ΟΗΕ σε ένα σχετικά πρόσφατο ψήφισμα²⁰ ασχολείται και πάλι με την αποκατάσταση, δίνοντας έμφαση αυτή τη φορά στη διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, ως «αποκαταστατική διαδικασία» ορίζεται οποιαδήποτε διαδικασία κατά την οποία ο δράστης και το θύμα και, όπου είναι απαραίτητο, άλλα άτομα ή μέλη της κοινότητας που έχουν επηρεαστεί από το έγκλημα, συμμετέχουν όλοι ενεργά στην ανάλυση θεμάτων που έχουν προκύψει από το έγκλημα, με τη βοήθεια ενός ατόμου που διευκολύνει το διάλογο.

Καθορίζεται επίσης και η προσδοκώμενη έκβαση η οποία θα είναι μια συμφωνία που θα έχει επιτευχθεί ως αποτέλεσμα μιας επανορθωτικής διαδικασίας. Σε πρακτικό επίπεδο, το αποτέλεσμα περιλαμβάνει προγράμματα επανόρθωσης, αποκατάστασης και προσφοράς εργασίας στην κοινότητα. Στόχος είναι η κάλυψη ατομικών και συλλογικών αναγκών, η ανάληψη ευθυνών και η επανένταξη δράστη και θύματος.

²⁰ United Nations 2002: 1-5. (<http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>).

-Χαρακτηριστικά επανορθωτικής δικαιοσύνης

Η επανορθωτική δικαιοσύνη παρουσιάζει μια τεράστια ποικιλία τόσο ως προς τις απόψεις όσο και ως προς τις πρακτικές. Τα χαρακτηριστικά ²¹ που αποδίδονται στην επανορθωτική δικαιοσύνη από διάφορους συγγραφείς λειτουργούν ταυτόχρονα ως κριτήρια για να καθοριστεί αν μια διαδικασία είναι αποκαταστατική.

Α. Ύπαρξη μιας σχετικά άτυπης διαδικασίας που περιλαμβάνει θύματα, δράστες και άλλους που συνδέονται μ' αυτούς σε μια συζήτηση θεμάτων όπως τι βλάβη προκλήθηκε.

Β. Έμφαση στην υποστήριξη (ψυχική, υλική) ανθρώπων των οποίων οι ζωές επηρεάστηκαν από το έγκλημα.

Γ. Ο παραβάτης ενθαρρύνεται -από το άτομο που συντονίζει τη διαδικασία- να αναγνωρίσει την ευθύνη του και να επανορθώσει με τρόπο που ωφελεί άμεσα τα θύματα.

Δ. Τα άτομα που συντονίζουν τη διαδικασία πρέπει να διασφαλίσουν ότι το αποτέλεσμα ακολουθεί κάποιες αξίες όπως σεβασμός, αποφυγή βίας και εξαναγκασμού, ένταξη αντί για αποκλεισμό.

Ε. Ιδιαίτερη προσοχή στη «βλάβη» που έχουν υποστεί τα θύματα εξαιτίας της παράβασης και στις ανάγκες που προκύπτουν από τη «βλάβη» αυτή.

ΣΤ. Έμφαση στην ενίσχυση ή την αποκατάσταση των ανθρώπινων σχέσεων που έχουν πληγεί από την πράξη.

Ο Braithwaite ²², από μια δημοκρατική σκοπιά, όπως υποστηρίζει, έχει διακρίνει τις ακόλουθες διαστάσεις αποκατάστασης: αποκατάσταση απώλειας ιδιοκτησίας, αποκατάσταση τραυματισμού, αποκατάσταση αισθήματος ασφάλειας, αποκατάσταση αξιοπρέπειας, ενθάρρυνση (sense of empowerment), αποκατάσταση δημοκρατίας βάσει του διαλόγου, αποκατάσταση αρμονίας βάσει του αισθήματος δικαίου και αποκατάσταση κοινωνικής υποστήριξης.

Η επανορθωτική δικαιοσύνη βασίζεται στις ακόλουθες τρεις αρχές ²³: 1) η δικαιοσύνη επιβάλλει την αποκατάσταση όσων επλήγησαν, 2) τα μέρη που έχουν σχέση με το έγκλημα πρέπει να έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία απονομής δικαιοσύνης εφόσον το επιθυμούν, 3) ο ρόλος της τοπικής κοινότητας πρέπει να είναι ενδυναμωμένος με στόχο την κοινωνική ειρήνη.

²¹ Johnstone G., Van Ness 2007: 7.

²² Braithwaite 1999: 6.

²³ Αρτινοπούλου 2010: 21

-Τάσεις

Η επανορθωτική δικαιοσύνη παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία, σύμφωνα με τους Braithwaite και Strang²⁴, με δύο τρόπους: ο ένας είναι ο διαδικαστικός, ο άλλος ο αξιακός. Η πρώτη οπτική εστιάζει στην αλλαγή της διαδικασίας με την οποία η ποινική δικαιοσύνη αντιμετωπίζει την παραβατικότητα. Αντί, δηλαδή για τις διαδικασίες που έχουν ως αποτέλεσμα το στιγματισμό και τον αποκλεισμό των ατόμων, η επανορθωτική δικαιοσύνη προτείνει διαδικασίες που θα στοχεύουν στην υποστήριξη όλων των εμπλεκόμενων μερών. Σύμφωνα με τη δεύτερη οπτική, η επανορθωτική δικαιοσύνη επιδιώκει αλλαγή στις αξίες. Αντί για την επιθυμία για εκδίκηση που εκφράζεται από την ποινική δικαιοσύνη, η επανορθωτική προβάλλει την ανάγκη για αποκατάσταση και συμφιλίωση.

Όπως όμως υποστηρίζει ο Johnstone, είναι άστοχος ο διαχωρισμός μεταξύ διαδικασιών και αξιών. Γιατί μια συγκεκριμένη διαδικασία διαμορφώνεται πάντα βάσει κάποιων αξιών. Συνεπώς, θα επρόκειτο για παρερμηνεία των προσεγγίσεων αν μελετούσαμε τις διαδικασίες ξεχωριστά από τις αξίες.

Από τις πολλές και διαφορετικές θεωρήσεις που εκφράζονται στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης προκύπτουν ορισμένα αμφιλεγόμενα σημεία. Ο Gavrielides εντοπίζει έξι πεδία σύγκρουσης²⁵ τα οποία δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενα. Πιο συγκεκριμένα:

1. Η επανορθωτική δικαιοσύνη ως νέο Παράδειγμα ή ως συμπληρωματικό μοντέλο του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης;
Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, η επανορθωτική δικαιοσύνη είναι ένα ολοκληρωμένο και ανεξάρτητο σύστημα δικαιοσύνης το οποίο θα έπρεπε να αντικαταστήσει το ποινικό σύστημα. Η δεύτερη άποψη υποστηρίζει πως η επανορθωτική δικαιοσύνη μπορεί να λειτουργήσει μόνο με την υποστήριξη του επίσημου συστήματος. Το συγκεκριμένο δίλημμα είχε τεθεί ήδη από την αρχική περίοδο της επανορθωτικής δικαιοσύνης και εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα. Προκαλεί ωστόσο σύγχυση, η οποία έχει τελικά σημαντική επίδραση στην επανορθωτική δικαιοσύνη.
2. Οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης τοποθετούνται εντός ή εκτός του επίσημου συστήματος;
Στο σημείο αυτό οι υποστηρικτές της επανορθωτικής δικαιοσύνης διαφοροποιούνται ως προς το πλαίσιο εφαρμογής των αποκαταστατικών πρακτικών. Ουσιαστικά το ερώτημα που διατυπώνεται εδώ είναι αν τα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης θα πρέπει να εφαρμόζονται ως διαδικασίες συμπληρωματικές του επίσημου συστήματος ή αν τα προγράμματα θα έπρεπε να διαχωριστούν πλήρως από τις διαδικασίες του

²⁴ Johnstone 2004: 10-12

²⁵ Gavrielides 2008: 170-177

τυπικού συστήματος, αναλαμβάνοντας υποθέσεις οι οποίες θα εξελίσσονται εκτός του τυπικού συστήματος.

3. Ορισμός της επανορθωτικής δικαιοσύνης βάσει αποτελέσματος ή βάσει διαδικασίας;
 Στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν έναν ορισμό για την επανορθωτική δικαιοσύνη, διάφορα άτομα και ερευνητικά κέντρα χρησιμοποιούν δύο προσεγγίσεις. Η πρώτη αντιμετωπίζει την επανορθωτική δικαιοσύνη κυρίως ως διαδικασία κατά την οποία τα εμπλεκόμενα μέρη αναμένεται να συμμετέχουν οικειοθελώς σε αυτήν και να ακολουθούν τους κανόνες της. Μια τέτοια προσέγγιση όμως περιορίζει τις υποθέσεις με τις οποίες μπορούν να ασχοληθούν τα αποκαταστατικά προγράμματα. Η δεύτερη προσέγγιση επικρίνει την πρώτη γιατί θεωρεί πως δε λαμβάνει υπόψη της τα αποτελέσματα της επανορθωτικής διαδικασίας και το πώς θα μπορούσαν αυτά να οριστούν και να αξιολογηθούν. Με το να δίνεται τόση έμφαση στη διαδικασία, θα μπορούσαν να αποκλειστούν από την επανορθωτική δικαιοσύνη προγράμματα τα οποία είναι σε κάποιο βαθμό αποκαταστατικά. Ωστόσο, η προσέγγιση που θεωρεί τα αποτελέσματα κεντρικής σημασίας, ενδεχομένως να συμπεριλαμβάνει στην επανορθωτική δικαιοσύνη προγράμματα τα οποία δεν ακολουθούν τους βασικούς κανόνες της αποκαταστατικής διαδικασίας (όπως είναι η μη βίαιη επικοινωνία και ο ειλικρινής διάλογος).
4. Ποια και πόσα άτομα θα συμμετέχουν στη διαδικασία επανορθωτικής δικαιοσύνης;
 Το παραπάνω ερώτημα αφορά τους συμμετέχοντες στην αποκαταστατική διαδικασία, ποιοι δηλαδή θεωρούνται πως εμπλέκονται στο ζήτημα άρα θα πρέπει να έχουν και ρόλο στη διεύθεσή του. Από τη μια πλευρά, μερικοί υποστηρίζουν ότι οι συμμετέχοντες θα πρέπει να είναι μόνο όποιοι επηρεάζονται άμεσα από την παραβατική πράξη, δηλαδή ο δράστης και το θύμα. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει να συμμετέχουν στη διαδικασία όλοι όσους αφορά η παραβατική πράξη. Συνεπώς, στη διαδικασία θα πρέπει να λαμβάνουν μέρος: ο δράστης, το θύμα, οι οικείοι τους (οικογένεια και φίλοι), όσοι εμπλέκονται με την εκτέλεση του μέτρου που θα συμφωνηθεί (δικαστές, αστυνομία) και τέλος όσοι μπορούν να συμβάλουν στην επίλυση των προβλημάτων που προκάλεσε η παραβατική πράξη και δε σχετίζονται με το δράστη και το θύμα (όσοι παρέχουν υποστήριξη στα θύματα ή εργάζονται στην κοινότητα).
5. Σχέση επανορθωτικής δικαιοσύνης- ποινής: εναλλακτική ποινή ή εναλλακτική της ποινής;
 Ο προβληματισμός αυτός αφορά τα αποκαταστατικά μέτρα και τα αποτελέσματα και τη σχέση τους με την έννοια της τιμωρίας. Μερικοί υποστηρίζουν πως τα επανορθωτικά μέτρα δε μπορούν να είναι τιμωρητικά

αφού ο κύριος σκοπός τους είναι να λειτουργούν επικοδομητικά. Άλλοι θεωρούν ότι η επανορθωτική διαδικασία είναι μια εναλλακτική τιμωρία εφόσον τα μέτρα που αποφασίζονται είναι υποχρεωτικά για τον παραβάτη.

6. Η ευελιξία των αρχών της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι αν θα πρέπει να τηρούνται ευλαβικά οι βασικές αρχές της επανορθωτικής δικαιοσύνης ή αν η αποκαταστατική δικαιοσύνη μπορεί να εφαρμοστεί χωρίς να εμμένουμε στις αρχές αυτές. Ένα παράδειγμα αποτελεί η συμμετοχή του δράστη, του θύματος και της κοινότητας στην αποκαταστατική διαδικασία. Βάσει των αρχών της επανορθωτικής δικαιοσύνης, η συμμετοχή όλων των μερών στη διαδικασία πρέπει να είναι οικειοθελής. Κατά την εφαρμογή διάφορων αποκαταστατικών προγραμμάτων, ωστόσο, ορισμένοι υποστηρικτές της επανορθωτικής δικαιοσύνης θεωρούν ότι ο εξαναγκασμός είναι αποδεκτός, σε κάποιο βαθμό, αν τα προγράμματα συνεργάζονται με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Άλλοι πιστεύουν πως αν η αρχή της οικειοθελούς συμμετοχής δε γίνεται σεβαστή, τότε η διαδικασία δε θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται αποκαταστατική.

Σε πρακτικό επίπεδο, οι θεωρητικές συγκρούσεις στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης έχουν συνέπειες. Καταρχάς, μπορεί να επηρεάζουν την επικοινωνία μεταξύ όσων ασκούν επανορθωτική δικαιοσύνη (για παράδειγμα μεταξύ όσων ακολουθούν το μοντέλο της μεσολάβησης και εκείνων που εφαρμόζουν το μοντέλο των οικογενειακών συνεδριών). Επιπλέον, μπορεί να υπάρχουν διαφοροποιήσεις, για παράδειγμα ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους, μεταξύ των εργαζομένων στα αποκαταστατικά προγράμματα και των οργανισμών/ εργοδοτών τους. Ακόμα, το ίδιο πρόγραμμα μπορεί να εφαρμόζεται από διαφορετικούς οργανισμούς του ίδιου συστήματος ποινικής δικαιοσύνης και παρόλα αυτά να παρουσιάζει τεράστιες διαφορές. Τέλος, από τις θεωρητικές συγκρούσεις φαίνεται πως έχουν επηρεαστεί η αξιολόγηση και η έρευνα που πραγματοποιείται.

-Εύρος επανορθωτικής δικαιοσύνης

Από τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τις πολιτικές που εφαρμόζονται, προκύπτουν δύο τάσεις ως προς το εύρος της επανορθωτικής δικαιοσύνης²⁶. Η πρώτη είναι η μαξιμαλιστική κατά την οποία η επανορθωτική δικαιοσύνη θεωρείται ανταγωνιστική ως προς το επίσημο σύστημα και μπορεί να εφαρμόζεται για όλα τα είδη αδικημάτων προσφέροντας αποτελεσματικές διαδικασίες. Η τάση αυτή υποστηρίζεται από την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Η δεύτερη τάση είναι μινιμαλιστική- περιοριστική και αποδίδει στην αποκαταστατική δικαιοσύνη έναν ρόλο συμπληρωματικό ή και εναλλακτικό ως προς το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης θεωρώντας την

²⁶ Αρτινοπούλου 2010: 23-24

κατάλληλη μόνο για πλημμελήματα. Ο Καναδάς, οι πολιτείες της Β. Αμερικής, η Μ. Βρετανία και οι χώρες της βόρειας Ευρώπης ακολουθούν τη συγκεκριμένη τάση.

Σύμφωνα με τη μαξιμαλιστική θεώρηση, η επανορθωτική δικαιοσύνη²⁷ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ακόμα και σε εγκλήματα πολέμου αλλά και σε εγκλήματα στελεχών επιχειρήσεων. Επίσης, διάφορες οργανώσεις, οι οποίες ειδικεύονται στις διαδικασίες επίτευξης ειρήνης (peacemaking) και ασχολούνται με τη βία σε διεθνές επίπεδο, θεωρούνται μέρος της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Επιπλέον, η εφαρμογή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης έχει ήδη επεκταθεί²⁸ στο σχολικό περιβάλλον και στο πεδίο της μεταβατικής δικαιοσύνης (transitional justice).

1.4. Μεταβατική δικαιοσύνη

Η μεταβατική δικαιοσύνη²⁹ είναι ένα νέο πεδίο στο οποίο η επανορθωτική δικαιοσύνη κατέχει σημαντικό ρόλο. Εφαρμόζεται μετά το τέλος του πολέμου ή των συγκρούσεων σε διάφορες χώρες. Επιδιώκει τον εντοπισμό και την αποκατάσταση παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έγιναν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων. Χρησιμοποιεί αποκαταστατικές προσεγγίσεις γιατί βασίζεται στην ιδέα πως η βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των ατόμων μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη μιας γενικότερης και μακροχρόνιας ειρήνης.

Ένας ορισμός της μεταβατικής δικαιοσύνης είναι ο εξής: «το πλήρες πεδίο των διαδικασιών και των μηχανισμών που συνδέονται με τις προσπάθειες μιας κοινωνίας να ανταπεξέλθει σε μια κληρονομιά εκτεταμένων προσβολών, με σκοπό να διασφαλίσει την υπευθυνότητα, να υπηρετήσει τη δικαιοσύνη και να επιτύχει τη συμφιλίωση» (σελ 1). Επίσης, η μεταβατική δικαιοσύνη συμβάλλει στις προσπάθειες σταθεροποίησης και στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των πολιτών.

Μη δικαστικές και αποκαταστατικές προσεγγίσεις χρησιμοποιούνται από τη μεταβατική δικαιοσύνη προκειμένου να αναγνωριστούν οι ανάγκες των θυμάτων και να αποφευχθεί η επανάληψη κακοποίησης η οποία έγινε κατά το παρελθόν. Επιπλέον, στόχος είναι να καταγραφούν ακριβή ιστορικά αρχεία των γεγονότων. Όλοι οι μηχανισμοί μεταβατικής δικαιοσύνης στοχεύουν στο να είναι αποκαταστατικοί, με την έννοια ότι επιδιώκουν την αποκατάσταση της ζημιάς που έχει γίνει.

1.5. Κοινοτική δικαιοσύνη

Η κοινοτική δικαιοσύνη³⁰ βασίζεται στην ιδέα πως το έγκλημα είναι ένα κοινωνικό πρόβλημα το οποίο καταστρέφει σταδιακά την ποιότητα ζωής στις κοινότητες. Μια πρόταση της κοινοτικής δικαιοσύνης είναι να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος και οι ενέργειες των υπηρεσιών που σχετίζονται με την ποινική δικαιοσύνη. Αντί να εστιάζουν μόνο στην τιμωρία, την παρεμπόδιση ή και την επανένταξη του παραβάτη

²⁷ Braithwaite 1999: 7

²⁸ Johnstone, Van Ness 2007: 6

²⁹ United Nations- Peacebuilding Commission 2008: 1-3.

³⁰ Kurki 2000: 236, 237.

ως άτομο, οι υπηρεσίες θα έπρεπε να διευρύνουν την αποστολή τους και να ασχοληθούν με την πρόληψη του εγκλήματος και με την επίλυση συγκρούσεων στις γειτονιές. Θα έπρεπε να κινητοποιούν τις τοπικές κοινότητες και να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή του πολίτη.

Η επανορθωτική και η κοινοτική δικαιοσύνη μοιράζονται το στόχο της ενδυνάμωσης της κοινότητας. Η ενίσχυση των κοινοτήτων επιτυγχάνεται όταν οι άνθρωποι έχουν περισσότερες ευκαιρίες να αλληλεπιδρούν, να δημιουργούν σχέσεις και να ασκούν ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο. Αν και η επανορθωτική δικαιοσύνη βασίζεται σε αξίες που περιλαμβάνουν την αποκατάσταση και την αναδημιουργία των σχέσεων μεταξύ θύματος, δράστη και κοινότητας, δεν υπάρχει συμφωνία για τις αξίες και τις πρακτικές της κοινοτικής δικαιοσύνης.

Έτσι, παρόλο που οι περισσότερες πρωτοβουλίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης εστιάζουν στην κοινότητα, μόνο λίγα προγράμματα κοινοτικής δικαιοσύνης ακολουθούν τις αξίες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Επιπλέον, στην επανορθωτική δικαιοσύνη το θύμα, ο παραβάτης και η κοινότητα έχουν ισότιμους ρόλους ενώ στις διαδικασίες κοινοτικής δικαιοσύνης το θύμα και ο παραβάτης συνήθως δεν έχουν ισχυρό λόγο καθώς πρωταγωνιστούν τα μέλη της κοινότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1. Ιστορία της άτυπης δικαιοσύνης

Οι άτυπες μορφές δικαιοσύνης κυριαρχούσαν σε όλη τη διάρκεια της παγκόσμιας ιστορίας και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα. Η αποκατάσταση και η αποζημίωση του θύματος προβλέπονταν στους κανόνες διάφορων λαών αντί για την τιμωρία του δράστη. Ήδη από το 2060 π.Χ. οι Σουμέριοι στον Κώδικα Ur- Nammu απαιτούσαν επανόρθωση για τα εγκλήματα βίας. Το 1700 π.Χ. ο Κώδικας του Χαμουραμπί στη Βαβυλωνία προέβλεπε επανόρθωση για τα εγκλήματα κατά της περιουσίας. Το 449 π. Χ. στη Ρώμη οι κλέφτες όφειλαν να αποζημιώνουν τα θύματά τους με τη διπλάσια αξία αυτών που τους έκλεψαν. Το 496 μ.Χ. στη Γερμανία προβλεπόταν αποκατάσταση τόσο για τα βίαια όσο και για τα μη βίαια εγκλήματα. Το 600 μ.Χ. στην Αγγλία είχαν θεσμοθετηθεί τρόποι επανόρθωσης για κάθε εγκληματική ενέργεια βάσει των νόμων του βασιλιά Κεντ. Ωστόσο, μετά την απόβαση των Νορμανδών, το τιμωρητικό σύστημα άρχισε σταδιακά να αντικαθιστά το επανορθωτικό. Μέχρι τα τέλη του 11^ο αιώνα, το έγκλημα θεωρείται πως στρέφεται κατά της πολιτείας και όχι τόσο κατά του θύματος ³¹.

Στη Γαλλία το 1671 διατυπώνεται ο «Κανονισμός των Συνελεύσεων της Κυρίας de la Moignon, Πρώτης Προέδρου του Κοινοβουλίου του Παρισιού για τη συμπαράσταση στους φυλακισμένους, τους πτωχούς που δεν επαιτούν, και τους αρρώστους» ³². Ο Κανονισμός αυτός ενθαρρύνει την ειρηνική επίλυση διαφορών, ιδιαίτερα για τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Τη διαμεσολάβηση είχαν αναλάβει πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές.

Σύμφωνα με τον Braithwaite ³³, η αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι μια σημαντική εξέλιξη στην ανθρώπινη σκέψη και θεμελιώνεται στις παραδόσεις της δικαιοσύνης των αρχαίων Αράβων, Ελλήνων και Ρωμαίων. Η αποκαταστατική προσέγγιση εντοπίζεται και στον γερμανικό λαό μέσα από τα δημόσια «δικαστήρια» (moots) αλλά και στην Ινδία ήδη από το 6000-2000 π.Χ.

Η ιδέα της επανορθωτικής δικαιοσύνης προωθείται μέσα από τις θρησκευτικές παραδόσεις του Βουδισμού, του Ταοϊσμού και του Κομφουκιανισμού όπου προβάλλονται η συγχώρεση και η επανόρθωση ως ανώτερες και πιο χρήσιμες της εκδίκησης. Η επιρροή των θρησκευτικών αυτών παραδόσεων είναι και σήμερα σημαντική ιδιαίτερα στη βόρεια Ασία όπου συνδυάζεται με δυτικές επιρροές.

Για πολλούς αιώνες, οι άνθρωποι έλυναν τις διαφορές τους με άτυπα μέσα κυρίως εντός των πλαισίων της κοινότητας, εφαρμόζοντας πλήθος επανορθωτικών πρακτικών. «Η επανορθωτική δικαιοσύνη ήταν το κυρίαρχο μοντέλο ποινικής δικαιοσύνης για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας σε όλους ίσως τους

³¹ Τσιλιάκου 2010: 54

³² Τσιλιάκου 2010: 53

³³ Braithwaite 2002: 3,5, 7.

λαούς της γης»³⁴. Πώς όμως ένα τόσο ισχυρό μοντέλο άρχισε να αποδυναμώνεται και να περιορίζεται γεωγραφικά; Ο ρόλος της βασιλικής μοναρχίας στο σημείο αυτό υπήρξε καταλυτικός. Πιο συγκεκριμένα, στο τέλος του Μεσαίωνα, οι Νορμανδοί κυριάρχησαν στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Προκειμένου να εδραιωθεί η βασιλική μοναρχία, το έγκλημα έπρεπε να θεωρείται ζήτημα έλλειψης υποταγής στο βασιλιά αντί για σφάλμα εις βάρος κάποιου άλλου ατόμου.

Ο Braithwaite διακρίνει τα εξής πέντε στάδια στην ανάπτυξη Δυτικού κανονισμού:

1. Ένα στάδιο πριν τη συγκρότηση κρατών όπου η επανορθωτική δικαιοσύνη και η εξορία ήταν κυρίαρχες.
2. Ένα στάδιο αδύναμου κράτους όπου κυριαρχούσαν η σωματική και η θανατική ποινή.
3. Ένα στάδιο ισχυρού κράτους όπου η αστυνομία και οι φυλακές κυριαρχούσαν.
4. Ένα στάδιο κράτους κοινωνικής πρόνοιας (Keynesian) όπου νέα θεραπευτικά επαγγέλματα όπως η κοινωνική εργασία εισάγουν τη δοκιμασία (probation) και την υφ' όρων απόλυση (parole).
5. Μια σύγχρονη εξελισσόμενη φάση ρυθμιστικού κράτους κατά την οποία ασκείται πολιτική και από την κοινότητα (με την αναβίωση της επανορθωτικής δικαιοσύνης).

Ένας άλλος παράγοντας ο οποίος επηρέασε την επανορθωτική δικαιοσύνη ήταν η αποικιοκρατία³⁵. Σε πολλές περιπτώσεις, τα εθιμικά συστήματα έχουν ουσιαστικά αλλάξει και αναδιαμορφωθεί σε διαφορετικές περιόδους αποικιοκρατίας και μετα-αποικιοκρατίας. Διάφορα καθεστώτα προσπάθησαν να τυποποιήσουν, να απορροφήσουν ή να αναπλάσουν τα υπάρχοντα συστήματα μέσα σε αποικιακά νομικά πλαίσια, συχνά αλλάζοντας ουσιαστικά τη φύση ενός συστήματος.

Ένα παράδειγμα, το οποίο αναφέρει η Sally Falk Moore³⁶, αφορά την ανανέωση των αφρικανικών συστημάτων δικαιοσύνης από τους Βρετανούς. Η ανανέωση αυτή υπήρξε υποκριτική αφού, όπως υποστηρίζει, από τη μια πλευρά επεδίωξαν να διατηρήσουν το στοιχείο της παράδοσης αναγνωρίζοντας εθιμικούς θεσμούς και από την άλλη πλευρά χρησιμοποιήθηκε σαν όχημα για να εναρμονιστεί το γηγενές σύστημα με μοντέρνες ιδέες.

Στο δυτικό κόσμο, κυρίως στις ΗΠΑ αλλά και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης, η απο-τυποποίηση της αντιμετώπισης των κοινωνικών συγκρούσεων ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980³⁷. Είχε προηγηθεί η βελτιωτική-θεραπευτική μεταρρύθμιση, κατά τις δεκαετίες '50-'70, η οποία βασιζόταν στην επανα-κοινωνικοποίηση του ατόμου

³⁴ Braithwaite 2002: 5,7.

³⁵ Chirayath L., Sage C., Woolcock M 2005: 8

³⁶ Αναφέρεται στους Chirayath L., Sage C., Woolcock M 2005 : 8.

³⁷ Λαμπροπούλου 2008: 295, 296, 299, 300.

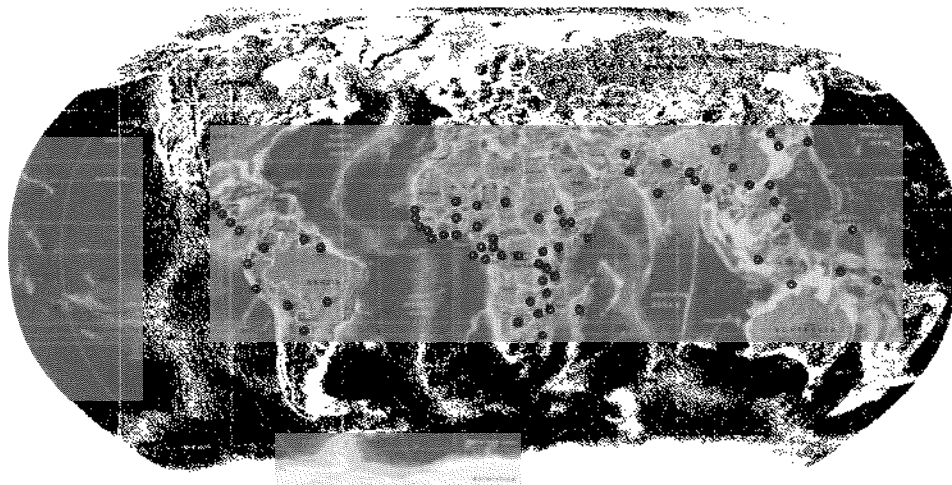
για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Κατά τη δεκαετία του '70, άρχισε μια έντονη κριτική στο ποινικό δίκαιο η οποία αποτελούσε μέρος της ευρύτερης κριτικής για το κοινωνικό κράτος. Ενώ αρχικά οι κοινωνικές παροχές ικανοποιούσαν τους πολίτες, στη συνέχεια το κλίμα άρχισε να αντιστρέφεται λόγω της αύξησης των δημοσίων δαπανών, της γραφειοκρατίας και του νομοθετικού πληθωρισμού που είχε ως συνέπεια οι πολίτες να μη μπορούν να έχουν γνώση του νόμου.

Στο πλαίσιο αυτό, εκδηλώθηκε η κίνηση για την αποποινικοποίηση, σύμφωνα με την οποία, το έγκλημα θα έπρεπε να εκλαμβάνεται και να αντιμετωπίζεται ως σύγκρουση μεταξύ ατόμων ίσων ως προς την ισχύ και την αξία τους. Στόχος ήταν η επίλυση της σύγκρουσης μέσα από την επίτευξη συναίνεσης. Η ιδιωτική διευθέτηση της διαφοράς θεωρήθηκε πως διευρύνει την ατομική ελευθερία περισσότερο από την ποινή που επιβάλλει το κράτος.

Τη δεκαετία του '80 ξεκίνησε η απο- τυποποίηση του ποινικού δικαίου. Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του '60, η απο- τυποποίηση είχε εφαρμοστεί κυρίως στις ΗΠΑ, σε τομείς του δικαίου που αφορούν την οικονομία και τις εμπορικές συναλλαγές (σχέσεις καταναλωτών- εμπόρων/ παραγωγών, εργασιακές σχέσεις κτλ.). Σε θεσμικό επίπεδο, το 1980 το Συμβούλιο της Ευρώπης δημοσίευσε την «Έκθεση απεγκληματοποίησης» με την οποία πρότεινε στα κράτη- μέλη να εξετάσουν τις δυνατότητες εξωδικαστικής επίλυσης προβληματικών καταστάσεων, ιδιαίτερα όσων αφορούσαν αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας. Το αποτέλεσμα ήταν οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης να αρχίσουν να πειραματίζονται με εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης.

Η πλειονότητα των προγραμμάτων που προέκυψε, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, εντάσσεται στην επανορθωτική αλλά και στην κοινοτική δικαιοσύνη. Θα είχε ωστόσο ενδιαφέρον να αναφερθούμε σε κάποιες σύγχρονες μορφές άτυπης δικαιοσύνης οι οποίες αναπτύσσονται πέρα από το δυτικό κόσμο και σε πολλές περιπτώσεις αποτελούν συνέχεια μακραίωνων παραδόσεων.

2.2. Σύγχρονες μορφές άτυπης δικαιοσύνης

Περιοχές στις οποίες υπάρχουν συστήματα άτυπης δικαιοσύνης (Wojkowska 2006: 15).

Αφρική³⁸

Κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, ο δυτικός κόσμος ανακάλυψε ξανά την αφρικανική παραδοσιακή δικαιοσύνη και συγκεκριμένα τα αφρικανικά μοντέλα επίλυσης συγκρούσεων όπως τα παραδοσιακά «δικαστήρια» (moots) των Kpelle, των Barotse και των Tiv. Τα παραδοσιακά δικαστήρια λειτουργούν ακόμα σε πολλά μέρη της Αφρικής, κυρίως σε αγροτικές περιοχές. Οι δομές αυτές εστιάζουν περισσότερο σε «προβλήματα» παρά σε αδικήματα, ακούν τις διηγήσεις των μερών και στη συνέχεια αποφασίζουν λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες. Οι συνέπειες στοχεύουν στην επανόρθωση των σχέσεων και στην αποκατάσταση ή αποζημίωση των θυμάτων. Συμβολικές χειρονομίες, όπως η θυσία ενός ζώου ή το να μοιραστούν ένα γεύμα, δείχνουν πως το έγκλημα έχει τελειώσει και πως ο δράστης μπορεί τώρα να επανενταχθεί.

Η φιλοσοφία στην οποία βασίζεται η αφρικανική παραδοσιακή δικαιοσύνη είναι γνωστή ως “ubuntu” ή “utu”. Οι βασικές της αξίες είναι η ανθρώπινη συμπόνια, η προθυμία να μοιραστεί κανείς και η συγχώρεση. Μερικά από τα κοινά χαρακτηριστικά των άτυπων παραδοσιακών συστημάτων στην Αφρική είναι τα εξής: η αντιμετώπιση του προβλήματος σα να ανήκει σε όλη την κοινότητα, έμφαση στη συμφιλίωση και στην αποκατάσταση της κοινωνικής αρμονίας, το εθιμικό δίκαιο είναι μόνο ένας από τους παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη για την επίτευξη συμβιβασμού, απουσία επαγγελματικής νομικής εκπροσώπησης, έμφαση στις αποκαταστατικές κυρώσεις, η απόφαση επικυρώνεται μέσα από τελετουργικά που στοχεύουν στην επανένταξη και παρόμοιες περιπτώσεις δεν αντιμετωπίζονται απαραίτητα με τον ίδιο τρόπο.

³⁸ Skelton 2007: 469, 470.

-Ρουάντα

Ένα παράδειγμα παραδοσιακής αφρικανικής προσέγγισης είναι η χρήση της *gacaca* στη Ρουάντα. *Gacaca* σημαίνει χορτάρι και αναφέρεται στη συγκέντρωση των κατοίκων μιας γειτονιάς οι οποίοι καθισμένοι στο χορτάρι προσπαθούν να επιλύσουν την αντιδικία που έχει προκύψει μεταξύ τους. Αλλά η συγκεκριμένη μέθοδος βρήκε εφαρμογή και σε πιο σοβαρές περιπτώσεις όπως η γενοκτονία. Μετά τον εμφύλιο στη Ρουάντα, έπρεπε να αποδοθεί δικαιοσύνη για πάρα πολλά εγκλήματα που σχετίζονταν με γενοκτονία. Η κυβέρνηση συνειδητοποίησε πως η αντιμετώπιση των εγκλημάτων αυτών από δικαστήρια δυτικού τύπου θα διαρκούσε πολλές δεκαετίες και αποφάσισε να σχηματίσει δικαστήρια σε κάθε φυλή που θα βασίζονταν στο παραδοσιακό σύστημα δικαιοσύνης όπου εκλεγμένα μέλη του κοινού θα συμμετείχαν στον καθορισμό των κυρώσεων.

Μέχρι το 2009 τα «δικαστήρια *gacaca*» είχαν ασχοληθεί με περισσότερες από 800.000 υποθέσεις³⁹. Το κοινοβούλιο της Ρουάντα αποφάσισε ότι τα συγκεκριμένα δικαστήρια θα αναλάμβαναν ακόμα και τις πιο σοβαρές υποθέσεις, οι οποίες προορίζονταν αρχικά για τα τυπικά δικαστήρια. Παρατηρείται, ωστόσο, μια διαρκής απειλή εναντίον των μαρτύρων από όσους επιβίωσαν του εμφυλίου πολέμου. Τα άτομα που προσέρχονται ως μάρτυρες πολλές φορές εκφοβίζονται, δωροδοκούνται ή μπορεί ακόμα και να δολοφονηθούν προκειμένου να αποσιωπήσουν τα στοιχεία που σχετίζονται με την υπόθεση. Παρόλο που η διαδικασία *gacaca* είχε σχεδιαστεί με στόχο να συμφιλιώσει, σε κάποιο βαθμό, τους κατοίκους μετά τη γενοκτονία, η διαδικασία είναι αναπόφευκτα προσανατολισμένη περισσότερο προς τους δράστες παρά προς τα θύματα. Το γεγονός αυτό συχνά επαναφέρει την έχθρα μεταξύ των δύο φυλών, των Hutu και των Tutsi.

-Σουδάν⁴⁰

Στο Σουδάν το εθιμικό δίκαιο και ο ποινικός κώδικας με την ονομασία *Beja* πηγάζουν από έναν ευρύτερο άγραφο κώδικα τον *Salif*. Ο *Salif*, πέρα από την επίλυση συγκρούσεων, αποτελεί ένα διπλωματικό θεσμό για σχέσεις καλής γειτονίας με άλλες φυλές, μια δημοκρατική πλατφόρμα και έναν μηχανισμό περιβαλλοντικής προστασίας.

Ασία

Η ιδέα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι βαθιά ριζωμένη στην ασιατική κληρονομιά⁴¹. Στο παρελθόν, οι άνθρωποι στην επαρχία προτιμούσαν ειρηνικούς και άτυπους τρόπους για να επιλύουν τις διαφορές τους και κατέφευγαν στο δικαστήριο μόνο ως τελευταία λύση. Οι συγγραφείς επιχειρούν μια συγκριτική προσέγγιση μεταξύ της ασιατικής και της δυτικής κουλτούρας. Εστιάζουν σε διαφορές οι οποίες

³⁹ Brannigan, Jones 2009: 193.

⁴⁰ Wojkowska 2006: 55

⁴¹ Wang, Di, Hung Wan 2007: 477, 479, 480.

θεωρούν πως θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην κατανόηση της εκδήλωσης και της διευθέτησης συγκρούσεων σε κάθε πολιτισμό.

Όπως ισχυρίζονται, ο έλεγχος συναισθημάτων στην Ασία είναι εσωτερικευμένος σύμφωνα με τις οικογενειακές αξίες ενώ τα αισθήματα ενοχής ή ντροπής μπορούν να λειτουργούν ως ένα ισχυρό μέσο κοινωνικού ελέγχου. Αντίθετα, στη Δύση ο έλεγχος προέρχεται από εξωτερικές πηγές. Ωστόσο, η παραπάνω τοποθέτηση δεν ευσταθεί επειδή και στη Δύση υπάρχει ο έλεγχος συναισθημάτων, είναι μάλιστα βασικό στοιχείο του δυτικού πολιτισμού. Το στοιχείο του αυτοελέγχου ενισχύεται μέσω της πειθαρχίας. Επιπλέον, ο κοινωνικός έλεγχος δεν ασκείται μόνο από την οικογένεια αλλά και από την Εκκλησία. Διαπιστώνουμε λοιπόν, πως ο κοινωνικός έλεγχος είναι εσωτερικευμένος στην ασιατική όπως και στη δυτική κουλτούρα και το γεγονός αυτό επηρεάζει τη διαχείριση και την επίλυση των συγκρούσεων.

-Ινδονησία

Το εθιμικό δίκαιο (hukum adat) χρησιμοποιείται ακόμα σε πολλές κοινότητες στην Ινδονησία. Αν και εφαρμόζεται κυρίως σε αστικά ζητήματα, χρησιμοποιείται επίσης σε περιπτώσεις καταστροφής περιουσίας, δυσφήμισης κ. ά. Ο δήμαρχος (ή άλλο δημόσιο πρόσωπο) αναλαμβάνει να διευκολύνει τη διαδικασία επίλυσης διαφοράς μεταξύ παραβατών, θυμάτων και κοινότητας. Στο Μπαγκλαντές και στις Φιλιππίνες ζουν αρκετές πολιτισμικές μειονότητες των οποίων τα μη- κρατικά συστήματα δικαιοσύνης συνυπάρχουν, κάποιες φορές με δυσκολίες, με τα επίσημα συστήματα.

-Κίνα

Στην Κίνα ⁴² υπάρχουν πάνω από ένα εκατομμύριο δικαστήρια μεσολάβησης (People's Mediation Courts –PMCs) που εδρεύουν στην επαρχία τα οποία δημιουργήθηκαν με το νόμο του 1982. Η συμμετοχή στη μεσολάβηση είναι εθελοντική και σε περίπτωση αποτυχίας η διαμάχη μπορεί να μεταφερθεί στο δικαστήριο του επίσημου συστήματος. Τα δικαστήρια μεσολάβησης χειρίζονται πάνω από επτά εκατομμύρια υποθέσεις κάθε χρόνο, συμπεριλαμβανομένων οικογενειακών διαφορών, κληρονομικών ζητημάτων, διεκδικήσεων γης, διαφορών σε επιχειρήσεις και διαφορών μεταξύ γειτόνων. Οι δομές αυτές έχουν αναπτυχθεί σαν παράγωγο παραδοσιακών τοπικών δομών οι οποίες έχουν λειτουργήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα ως εναλλακτικά των αστικών δικαστηρίων.

Πολυνησία και Νέα Ζηλανδία

Στον Ειρηνικό ⁴³, και συγκεκριμένα στην Πολυνησία, παραδοσιακά υπήρχε μια ξεκάθαρη ιεραρχία στην οικογένεια και στη φυλή. Στη Σαμόα, οι ηλικιωμένοι σχηματίζουν το συμβούλιο του χωριού που είναι υπεύθυνο για όλες τις σημαντικές αποφάσεις. Το συμβούλιο διαμορφώνει τους νόμους του χωριού και καθορίζει το πώς θα τιμωρούνται οι παραβάσεις. Οι τιμωρίες μπορεί να είναι εξορία ή προσφορά

⁴² Wojkowska 2006: 48

⁴³ Maxwell, Hayes 2007: 519, 520 .

αποζημίωσης από τον δράστη. Ο δράστης και η οικογένεια του κάθονται έξω από το σπίτι του θύματος προσμένοντας συμφιλίωση. Εξακολουθούν να κάθονται μέχρι το θύμα να βγει έξω. Στη συνέχεια, πραγματοποιείται μια διαδικασία διαπραγμάτευσης η οποία συνήθως τελειώνει με την αποδοχή της αποζημίωσης, τη συγχώρεση και τη συμφιλίωση.

Στη Νέα Ζηλανδία, οι Maori χρησιμοποιούν παραδοσιακές μεθόδους επίλυσης διαφορών που δίνουν έμφαση στη συμφιλίωση και την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ δράστη, θύματος και κοινότητας ⁴⁴. Όταν, τη δεκαετία του '80, οι Maori διαπίστωσαν ότι πολλοί νέοι άνδρες από τη φυλή τους κατέληγαν στη φυλακή από το δυτικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, επεδίωξαν την κοινωνική ενσωμάτωση των δραστών μέσω τελετουργικών. Η ενεργοποίηση των άτυπων μεθόδων είχε αποτέλεσμα και έτσι παρόμοιες μέθοδοι υιοθετήθηκαν από την Αυστραλία σε περιοχές με υπερεκπροσώπηση ιθαγενών στα δικαστήρια και στις φυλακές.

Στην παραπάνω ιστορική αναδρομή παρουσιάστηκαν διάφορες άτυπες μορφές δικαιοσύνης, μερικές από τις οποίες ακόμα επιβιώνουν σε πολλές περιοχές του κόσμου. Θα μπορούσε κανείς, ακολουθώντας μια υπεραπλουστευτική λογική, να συνδέσει τις παραδοσιακές μορφές δικαιοσύνης με την αποκατάσταση και τη σύγχρονη δικαιοσύνη με την ανταπόδοση και την τιμωρία.

Ωστόσο, θα ήταν χρήσιμο να αποφύγουμε μια απόλυτη διχοτόμηση μεταξύ της γηγενούς παραδοσιακής αποκαταστατικής δικαιοσύνης και των σύγχρονων συστημάτων δικαιοσύνης τα οποία οργανώνονται από το κράτος ⁴⁵. Οι γηγενείς κοινωνίες ήταν και παραμένουν πολύπλοκες και οι διαδικασίες με τις οποίες αντιμετωπίζουν το έγκλημα καλύπτουν ένα εύρος πιθανών απαντήσεων από αποκαταστατικές μέχρι ανταποδοτικές. Μερικές γηγενείς πρακτικές ενδέχεται ακόμα και να μη συμφωνούν με τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό δε σημαίνει πως η παραδοσιακή δικαιοσύνη θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί αλλά πως η σύγκριση μεταξύ πρακτικών και ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι ένα ζήτημα που αξίζει να μας προβληματίσει.

⁴⁴ Αρτινοπούλου 2010: 14.

⁴⁵ Cunneen 2007: 128, 129.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Θεωρητικό πλαίσιο

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης επανεμφανίστηκαν κυρίως στις Η.Π.Α., τη Βρετανία, την Αυστραλία και σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Η επανορθωτική και η κοινοτική δικαιοσύνη σε άτυπη ή ημι-τυπική μορφή διαδόθηκαν μέσα από ένα πλήθος προγραμμάτων. Η ποικιλομορφία σχετικά με τις έννοιες της επανορθωτικής δικαιοσύνης αντικατοπτρίζεται στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει την απουσία ενιαίου θεωρητικού πλαισίου.

Η ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης βασίστηκε σε ένα θεωρητικό υπόβαθρο, τα κύρια σημεία του οποίου επιχειρούμε να εντοπίσουμε παρακάτω.

3.1.Κριτική στο ποινικό δίκαιο

Τις δεκαετίες του '50 - '70, ξεκίνησε η συζήτηση για τις αρνητικές συνέπειες που είχε η ποινική παρέμβαση σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στις αμβλώσεις και την εξάπλωση της «μαύρης» αγοράς των ναρκωτικών. Προκειμένου να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες, άρχισε να συζητείται η αποποινικοποίηση μερικών αδικημάτων⁴⁶. Προτάθηκε η θεώρηση του εγκλήματος ως σύγκρουση μεταξύ ίσων ατόμων. Η αντιμετώπισή της θα έπρεπε να έχει στόχο τη συναίνεση χωρίς να ευνοείται κάποιο από τα μέρη. Η ιδιωτική επίλυση της διαφοράς θα έδινε έμφαση και θα προστάτευε την ατομική ελευθερία περισσότερο απ' ό,τι η ποινή της Πολιτείας.

Οι τιμωρητικές πρακτικές απειλούν την ελευθερία με διάφορους τρόπους, όπως υποστηρίζουν οι John Braithwaite και Philip Pettit⁴⁷. Άμεσα, απειλείται η ελευθερία των καταδικασμένων παραβατών οι οποίοι εκτίουν τις ποινές φυλάκισης. Έμμεσα, οι τιμωρητικές πρακτικές απειλούν τις προοπτικές των παραβατών για την περίοδο που μετά την αποφυλάκισή τους καθώς και όσων εξαρτώνται από αυτούς. Αυτό συμβαίνει γιατί οι τιμωρητικές πρακτικές απομακρύνουν τους παραβάτες από την αγορά εργασίας και επιφέρουν στιγματισμό των ατόμων. Ακόμα, οι τιμωρητικές απαντήσεις έχουν υψηλό κόστος ενώ οι δημόσιοι πόροι θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε άλλους τομείς. Υπάρχει βέβαια πάντα και το ενδεχόμενο της δικαστικής πλάνης, και καταδίκης αθώων.

Γενικότερα, ασκήθηκε κριτική στη μεταχείριση σε κλειστά ιδρύματα και αμφισβητήθηκε η αποτελεσματικότητα του εγκλεισμού σε αυτά⁴⁸. Η κριτική αφορούσε σωφρονιστικά καταστήματα, ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και ψυχιατρεία. Ο Erving Goffman, ο Tomas Szasz και ο Michel Foucault ασχολήθηκαν με τις λειτουργίες και τις επιδράσεις των κλειστών ιδρυμάτων. Οι εναλλακτικές προτάσεις

⁴⁶ Λαμπροπούλου 2008: 296

⁴⁷ Τσιλιάκου 2010: 25, 26.

⁴⁸ Λαμπροπούλου 2008: 296.

που διατυπώθηκαν περιελάμβαναν κοινόβια, ομάδες αυτοβοήθειας και εξωιδρυματική κοινωνικοθεραπευτική μεταχείριση.

Το κίνημα του καταργητισμού εξέτασε τις δυνατότητες κατάργησης των κλειστών φυλακών. Ένας από τους εκπροσώπους του, ο Nils Christie, ασκεί κριτική στο ποινικό σύστημα έχοντας ως αφετηρία τις συγκρούσεις ⁴⁹. Οι συγκρούσεις θεωρούνται ως ιδιοκτησία και το δικαίωμα διαχείρισής τους έχει κλαπεί από ειδικούς όπως είναι οι δικηγόροι και οι δικαστές. Μάλιστα, τα άτομα έχουν χάσει την ικανότητα να ρυθμίζουν τις συγκρούσεις και πρόθυμα τις αναθέτουν σε ειδικούς. Ακόμα, κάποιες συγκρούσεις είναι άγνωστες σε αυτούς που θα έπρεπε να επιληφθούν. Δύο παραδείγματα είναι μια πολύ ιδιωτική σύγκρουση όπως η κακοποίηση ενός παιδιού αλλά και τα εγκλήματα που διαπράττονται από μεγάλους οικονομικούς οργανισμούς εναντίον ατόμων τα οποία μπορεί ακόμα και να αγνοούν πως έχουν θυματοποιηθεί.

Στα δικαστήρια, τα οποία είναι ένας από τους κεντρικούς χώρους του ποινικού συστήματος, κυριαρχούν οι αρνητικές αξίες καθώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρίσκονται οι κακές πράξεις. Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο είναι η αρχή των δικαστηρίων πως οι παρόμοιες υποθέσεις πρέπει να λαμβάνουν ίδια ποσότητα πόνου ⁵⁰. Όμως, οι περιπτώσεις δεν είναι ποτέ ίδιες, αφού οι πράξεις είναι διαφορετικές όπως και οι δράστες. Συνεπώς, πρέπει να γίνουν όμοιες. Για τον σκοπό αυτό, οι πληροφορίες που περιπλέκουν τις υποθέσεις περιορίζονται, ενώ η νομική εκπαίδευση έχει προκαθορίσει τι είναι σχετικό με το δικαστήριο και τι όχι.

Στο κίνημα του καταργητισμού περιλαμβάνονται και οι μελέτες του Mathiesen ⁵¹, ο οποίος απέρριψε την ιδέα ανάπτυξης εναλλακτικών προτάσεων για το ποινικό δίκαιο. Το επιχείρημά του είναι πως οι εναλλακτικές προτάσεις ισχυροποιούν, ανανεώνουν και σταθεροποιούν το ποινικό δίκαιο, ενώ παράλληλα διευρύνεται ο κοινωνικός έλεγχος.

Κριτική στο ποινικό δίκαιο ασκείται και μέσα από τη ψυχανάλυση όπου η κοινωνία εκλαμβάνεται ως τιμωρός ⁵². Μέσω του μηχανισμού της προβολής, η τιμωρία του δράστη βοηθά την κοινωνία να απαλλαγεί από τη δική της επιθετική συμπεριφορά, τις εγκληματικές επιθυμίες και την ανάγκη αυτοτιμωρίας. Το ποινικό δίκαιο παρέχει τα μέσα για να ικανοποιηθεί η ανάγκη αυτή και να μην οδηγήσουν οι επιθυμίες σε πράξεις που δε μπορούν να ελεγχθούν από την Πολιτεία. Η φαντασιακή επανάληψη εγκλημάτων κατά καιρούς από το κοινό του δημιουργεί ενοχές από τις οποίες απαλλάσσεται τιμωρώντας «αποδιοπομπαίους τράγους». Ωστόσο, αυτή η ψυχαναλυτική εκδοχή αμφισβητείται στην πράξη από τη διάδοση των εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης, οι οποίες δε βασίζονται στην τιμωρητικότητα ούτε λειτουργούν εκτονωτικά.

⁴⁹ Christie 1977 (1994): 11, 12, 14, 15.

⁵⁰ Christie 2007/2008: 372, 373.

⁵¹ Λαμπροπούλου 2008: 297.

⁵² Λαμπροπούλου 2008 : 297, 298.

Η απονομή ποινικής δικαιοσύνης έχει επικριθεί για ανισότητα και ρατσισμό⁵³. Σύμφωνα με τον Richard Delgado, οι περισσότεροι έγκλειστοι στις αμερικανικές φυλακές είναι έγχρωμοι ή άτομα που ανήκουν σε μειονότητες. Όπως δείχνουν ορισμένες αμερικανικές μελέτες, οι κατηγορούμενοι που ανήκουν σε μειονότητες λαμβάνουν σκληρότερες ποινές από λευκούς μεσαίας τάξης οι οποίοι κατηγορούνται για το ίδιο αδίκημα.

Σε αντίθεση με το ποινικό σύστημα, η αμερικανική κοινωνία, όπως υποστηρίζεται από τον συγγραφέα, φαίνεται να αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε αξίες όπως η ισότητα γι αυτό και η μεσολάβηση προβάλλεται ως μια λύση που παρέχει καλύτερες επιλογές στους δράστες από ότι το επίσημο σύστημα.

Το κοινό όχι μόνο διαφοροποιείται από το ποινικό σύστημα αλλά έχει πολύ λίγη εμπιστοσύνη στην ικανότητα του συστήματος να ελέγξει το έγκλημα, παρά τη μείωση της εγκληματικότητας που σημειώνεται τα τελευταία χρόνια σε ορισμένες χώρες (ΗΠΑ, Καναδάς)⁵⁴. Το κοινό εκτιμά ότι οι ποινές δεν είναι αρκετά αυστηρές, οι κρατούμενοι βγαίνουν από τη φυλακή πριν εκτίσουν την ποινή τους και πως οι επιτροπές της υφ' όρων απόλυσης δεν είναι σε θέση να προσδιορίσουν την επικινδυνότητα ενός ατόμου. Η αντίληψη αυτή του κοινού πιθανότατα να επηρεάζεται από την κακή πληροφόρηση από τα ΜΜΕ τα οποία υπερτονίζουν τα εγκλήματα βίας. Αυτό επιβεβαιώθηκε όταν ζητήθηκε από το κοινό να κρίνει την αυστηρότητα μιας ποινής μετά από τη μελέτη του φακέλου της δίκης και βρήκε την ποινή πολύ αυστηρή. Ωστόσο, η ίδια ποινή θεωρήθηκε πολύ ήπια όταν κρίθηκε μετά την ανάγνωση σχετικών δημοσιευμάτων εφημερίδων.

Όσον αφορά το σωφρονιστικό σύστημα, πολλοί θεωρούν πως η διαβίωση στις φυλακές δεν είναι αρκετά αυστηρή. Ωστόσο, όσοι γνωρίζουν καλά το σύστημα υποστηρίζουν πως η υποτροπή συνδέεται άμεσα με τη βία, τον υπερπληθυσμό και τις συνθήκες που επικρατούν στις φυλακές. Από την άλλη πλευρά, τα θύματα νιώθουν φόβο, θυμό και ανασφάλεια καθώς μπερδεύονται με την πολυπλοκότητα του μηχανισμού της ποινικής δικαιοσύνης.

Ούτε και ο δράστης όμως έχει την αίσθηση πως του αποδόθηκε δικαιοσύνη. Μια από τις αδυναμίες της ποινικής διαδικασίας είναι ότι προσφέρει πολύ λίγα στην υπευθυνοποίηση του ατόμου. Ο Howard Zehr τονίζει τις ψυχολογικές συνέπειες του σωφρονιστικού συστήματος και της ποινικής δικαιοσύνης στο δράστη⁵⁵. Το θύμα ίσως να επιζητά την τιμωρία του δράστη για να δικαιωθεί και να ξεπεράσει το τραύμα που του δημιούργησε το έγκλημα. Ενδεχομένως, το θύμα να εκτιμά ότι με την επιβολή της τιμωρίας μπορεί να επανακτήσει την αίσθηση της δύναμής του πάνω στον κόσμο. Όμως, η τιμωρία αποδεικνύεται ανεπαρκής για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων.

⁵³ Delgado 2000: 771, 772.

⁵⁴ Μαγγανάς 2007: 27, 28.

⁵⁵ Τσιλιάκου 2010: 22, 23.

Ένα από τα κύρια σημεία της κριτικής του ποινικού δικαίου είναι ο στιγματισμός του δράστη που προκύπτει από την εμπλοκή του στο μηχανισμό ποινικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τη θεωρία της ετικέτας, το έγκλημα ως χαρακτηρισμός πράξεων είναι προϊόν δύναμης την οποία κατέχουν κάποιες ομάδες συμφερόντων. Τα εγκλήματα δεν είναι εγγενώς κακές πράξεις αλλά η αντίδραση στις πράξεις αυτές τους αποδίδει το συγκεκριμένο νόημα. Ο άνθρωπος που συλλαμβάνεται για τη διάπραξη του εγκλήματος χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας και όλη η συμπεριφορά του πριν τη παραβίαση επαναξιολογείται βάσει των νέων δεδομένων. Πρόκειται για μια αναδρομική ανάγνωση της ταυτότητας του φερόμενου ως δράστη. Το στίγμα που αποδίδεται στο άτομο εξαρτάται από το κοινωνικό περιβάλλον και από την κοινωνική απόσταση ανάμεσα σε εκείνον που επιβάλλει το στίγμα και σε εκείνον που στιγματίζεται. Το άτομο εσωτερικεύει το στίγμα και το γεγονός αυτό επιδρά ιδιαίτερα στην αυτοεκπλήρωση της προφητείας, δηλαδή το άτομο αναγνωρίζει πλέον τον εαυτό του ως εγκληματία ο οποίος αναμένεται να διαπράξει ξανά εγκληματική ενέργεια και οδηγείται στην υποτροπή.

Ιδιαίτερα για τον έφηβο ⁵⁶, η δημοσιοποίηση της παραβίασης του νόμου, δηλαδή η σύλληψη και η άσκηση ποινικής δίωξης, σηματοδοτεί την έναρξη μιας μακράς διαδικασίας, η ένταση της οποίας κλιμακώνεται. Τις πρώτες ώρες μετά τη σύλληψη, ο νέος παραμένει στο κρατητήριο. Η σύλληψη του εφήβου και η άσκηση ποινικής δίωξης προκαλεί κρίση τόσο στην οικογένειά του όσο και στη σχολική κοινότητα και τη γειτονιά του. Οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις του εφήβου διαταράσσονται και η εκπαιδευτική του πορεία ανακόπτεται.

Σε περίπτωση σοβαρού αδικήματος ή ομαδικών συλλήψεων εφήβων, τα ΜΜΕ μέσω της υπερβολής, της κατασκευής στερεοτύπων και της δραματοποίησης, συμβάλλουν στη δημιουργία του «κύματος εγκληματικότητας των ανηλίκων», ενώ η εφηβεία δαιμονοποιείται. Το αποτέλεσμα είναι πως το «κλίμα γενικής ανασφάλειας ευνοεί τελικά τη μετάβαση σε αυστηρότερες μορφές μεταχείρισης των παραβατών του νόμου αλλά και σε μια γενικότερη κοινωνική καταστολή» ⁵⁷. Επιστρέφοντας στους εφήβους και ιδιαίτερα σε εκείνους που αντιμετωπίζουν σοβαρά νομικά προβλήματα, συχνά εσωτερικεύουν το στίγμα, αποδέχονται την ταυτότητα του «ανήλικου παραβάτη» που επιβάλλει το Δικαστήριο Ανηλίκων με αποτέλεσμα να είναι δύσπιστοι απέναντι στη βοήθεια επιμελητών και θεραπειών.

Το ποινικό δίκαιο είναι ένα μέσο συστηματικής άσκησης εξουσίας. Ακόμα και ο θεσμός ο οποίος έχει επικριθεί εδώ και αιώνες ως αναποτελεσματικός, δηλαδή η φυλακή, εξακολουθεί να διατηρείται γιατί εξυπηρετεί ακριβώς την άσκηση εξουσίας. Σύμφωνα με τον Foucault ⁵⁸, η φυλακή έχει καταφέρει να κατασκευάσει μια εξειδικευμένη μορφή εγκληματικότητας: ακόμα και όταν ένας κατάδικος απολυθεί από τη φυλακή, εξακολουθεί να παρακολουθείται με διάφορα μέσα (επιτήρηση,

⁵⁶ Χαϊρπάλογλου 2010: 107, 108, 109, 293.

⁵⁷ Χαϊρπάλογλου 2010 :109.

⁵⁸ Φουκώ 1976 (2005): 358, 359, 364, 365, 366.

ποινικό μητρώο) και έτσι δημιουργείται μια ομάδα ατόμων που θεωρούνται αυξημένης «επικινδυνότητας».

Η κατασκευή μιας εξειδικευμένης εγκληματικότητας αποτελεί ένα είδος κλειστού κυκλώματος ανομίας με ένα σημαντικό πλεονέκτημα: είναι δυνατόν να ελέγχεται. Τα άτομα που διαπράττουν ευκαιριακά παραβάσεις αντικαθίστανται τώρα από μια ομάδα σχετικά περιορισμένη και κλειστή δυνάμενη να ελεγχθεί.

Ωστόσο, το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης αγνοεί ένα σημαντικό αριθμό εγκλημάτων και δραστών. Όπως δείχνουν εργασίες για την έκταση της εγκληματικότητας και τον σκοτεινό αριθμό, προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζονται από το ποινικό δίκαιο μπορούν να επιλυθούν και χωρίς τη δική του βοήθεια με την ιδιωτική ρύθμιση της διαφοράς⁵⁹. Άλλωστε, ο βασικός λόγος για τον οποίο πολλά θύματα προσφεύγουν στη δικαιοσύνη είναι η αποκατάσταση της ζημίας και όχι η δίωξη του δράστη. Αυτό δείχνει πως η αυτόνομη επίλυση της διαφοράς θα μπορούσε να είναι ένας κατάλληλος και αποτελεσματικός τρόπος για την κάλυψη των αναγκών του θύματος οι οποίες δεν αποτελούν προτεραιότητα του ποινικού συστήματος.

3.2 Θυματολογία

Ως θυματολογία θα μπορούσαμε να ορίσουμε «τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας που ασχολείται με τη μελέτη του θύματος του εγκλήματος, στα πλαίσια τόσο της εγκληματογένεσης, όσο και του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης»⁶⁰. Η θυματολογία είναι μια επιστήμη η οποία καθοδηγείται κυρίως από εμπειρικά δεδομένα και εστιάζει σε όλα τα θέματα που σχετίζονται με τα θύματα⁶¹. Στη θυματολογία δεν υπάρχει μια θεωρία ή μια πρακτική αλλά αυτό που ορίζει τη συγκεκριμένη επιστήμη είναι το ενδιαφέρον της για ό,τι έχει να κάνει με το θύμα. Μπορεί να περιγραφεί ως συνθετική ενώ κάποιες από τις μεθόδους και τους όρους που χρησιμοποιεί έχουν μεταφερθεί από την εγκληματολογία.

Η γέννηση του κλάδου της θυματολογίας εντοπίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής χαρακτηρίζεται από τις συνέπειες του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου⁶². Μετά τα θύματα του πολέμου και τη γενοκτονία των Εβραίων η ζωή αναδεικνύεται ως κυρίαρχη αξία.

Στην αφετηρία της θυματολογίας βρίσκονται δύο κυρίαρχες τάσεις οι οποίες εκφράζουν τις διαφορετικές απόψεις των θεμελιωτών της. Η πρώτη τάση, που θεμελιώνεται από τον von Hentig, θεωρεί τη θυματολογία ως κλάδο της εγκληματολογίας που εστιάζει αποκλειστικά στη θυματοποίηση που προκύπτει από το έγκλημα. Η δεύτερη τάση θεμελιώνεται από τον Mendelsohn και αντιμετωπίζει τη θυματολογία ως κλάδο ανεξάρτητο της εγκληματολογίας ενώ αντικείμενό της είναι όλες σχεδόν οι μορφές θυματοποίησης του ανθρώπου (θύματα πολέμων, φυσικών

⁵⁹ Λαμπροπούλου 2008: 299.

⁶⁰ Αρτινοπούλου- Μαγγανάς 1996: 15.

⁶¹ Rock 1994: xvi.

⁶² Αρτινοπούλου- Μαγγανάς 1996 :18, 19, 20.

καταστροφών κτλ.). Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε μια αντίθεση ανάμεσα στις δύο τάσεις, μεταξύ δηλαδή μιας «θυματολογίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και της εγκληματολογικής θυματολογίας. Σήμερα, η διάκριση αυτή μεταφράζεται στη διχοτόμηση μεταξύ της «επιστημονικής» και της «ανθρωπιστικής» θυματολογίας.

Κατά τη δεκαετία '50-'60, το θυματολογικό κίνημα διαμορφώνεται και εξαπλώνεται στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στην Αγγλία, και σε μικρότερο βαθμό στη Βόρεια Αμερική. Στην Αγγλία καθοριστική επίδραση άσκησε η Margery Fry με το έργο της, *Laps of the Law*, όπου υποστήριζε πως η αποζημίωση του θύματος θα μπορούσε να είναι μια ουσιαστική μορφή συμφιλίωσης μεταξύ θύματος και δράστη.

Παρά τα βήματα που γίνονταν για τη διαμόρφωση και την εδραίωση της θυματολογίας, είχαν προηγηθεί αιώνες παραμέλησης του θύματος. Το θύμα παρέμενε στη σκιά κατά την εξέλιξη της νομικής διαδικασίας στην οποία τη μεγαλύτερη σημασία είχε η τιμωρία του δράστη. Η κατάσταση στην οποία βρισκόταν το θύμα και οι ανάγκες ή οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε ως αποτέλεσμα της εγκληματικής ενέργειας συνήθως δεν αποτελούσαν αντικείμενο ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, παρατηρείται το φαινόμενο της δευτερογενούς θυματοποίησης, της δημιουργίας δηλαδή επιπρόσθετης θλίψης στο θύμα μέσα από την απαθή στάση αστυνομικών, δικαστικών και άλλων ειδικών του ποινικού συστήματος⁶³.

Αλλά και η ίδια η Εγκληματολογία σπάνια εστίαζε στο θύμα⁶⁴. Για τους θετικιστές εγκληματολόγους, τα θύματα δεν ήταν παρά μορφές στο βάθος που δε διαδραμάτιζαν κανένα αναγνωρισμένο ρόλο στην αιτιώδη εξήγηση. Κατά τις δεκαετίες '50- '60, οι στρουκτουραλιστές- λειτουργιστές εγκληματολόγοι επεδίωκαν να δείξουν πώς το έγκλημα και η παρέκκλιση υποστήριζαν τα κοινωνικά συστήματα. Το έγκλημα για εκείνους ήταν επομένως λειτουργικό. Θεωρούσαν ότι οι συνέπειες του εγκλήματος θα έπρεπε να παραβλεφθούν, αφού ήταν επιφανειακές. Επίσης, δεν έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στις περιστάσεις του εγκλήματος ούτε στα πρόσωπα που εμπλέκονταν σε αυτό διότι πίστευαν ότι και αυτά ανήκαν σε ένα επιφανειακό επίπεδο. Αντίθετα, εκείνοι ασχολούνταν με τις συνέπειες που υπήρχαν σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, δηλαδή στο κοινωνικό σύστημα.

Οι πιο ριζοσπαστικοί εγκληματολόγοι των δεκαετιών '60-'70, αντιμετώπιζαν το έγκλημα ως κίνηση εναντίον του καπιταλισμού. Δεν αναφέρονταν στον πόνο που προκαλούσε το έγκλημα. Όπως παρατηρεί ο Rock, το να μιλούσε κάποιος για θύματα εκείνη την εποχή θα ήταν πραγματικά αντιδραστικό. Την ίδια περίοδο, εγκληματολόγοι οι οποίοι υποστήριζαν τη θεωρία της αλληλεπίδρασης ή τη φαινομενολογία επιχειρούσαν να κατανοήσουν τις κοινωνικές και συμβολικές αλληλεξαρτήσεις της παρέκκλισης. Γι αυτό και εκείνοι θα έπρεπε να δώσουν προσοχή στο θύμα -αν και υπήρξαν λίγοι που το έκαναν. Ωστόσο, οι περισσότεροι τήρησαν μια εκτιμητική στάση και μελετούσαν τους πιο συμπαθητικούς και αβλαβείς παραβάτες. Άλλοι εστίαζαν στα εγκλήματα χωρίς θύματα.

⁶³ Maguire 1985 (1994): 254, 255.

⁶⁴ Rock 1994: xii, xiii.

Πιθανότατα, η έλλειψη ενασχόλησης με τα θύματα να σχετίζεται τελικά και με τα ίδια τα θύματα με την έννοια πως δύσκολα κινητοποιούνται αν ο ερευνητής δεν πάει σκόπιμα να τα βρει. Ακόμα, τα θύματα δε βλέπουν τον εαυτό τους ως μέλη μιας ξεχωριστής ομάδας. Δεν προσκολλώνται για πολύ στο ρόλο του θύματος ενώ ενδέχεται να μην αναφέρονται καν στον εαυτό τους ως θύμα αλλά να προτιμούν να παρουσιάζονται ως άτομα τα οποία κατάφεραν να επιβιώσουν. Συνήθως μόνο σε περιπτώσεις στις οποίες η εμπειρία του εγκλήματος ήταν ιδιαίτερα τραυματική και προκάλεσε σοκ τα θύματα διατηρούν μια μακροχρόνια δημόσια ταυτότητα (για παράδειγμα τα θύματα βιασμού, βίας και σεξουαλικής κακοποίησης).

Όπως γίνεται φανερό, το θύμα δεν προσείλκυε το ενδιαφέρον ούτε των εγκληματολόγων ούτε γενικότερα των ειδικών που είχαν κάποιο ρόλο στο ποινικό σύστημα. Η κατάσταση αυτή άλλαξε όταν προέκυψε το πρόβλημα της μέτρησης της εγκληματικότητας⁶⁵. Η εγκληματολογία όπως και όσοι διαμόρφωναν την αντεγκληματική πολιτική θέλησαν να μάθουν περισσότερα για τον πραγματικό όγκο του εγκλήματος, πέρα από εκείνον που κατέγραφαν τα επίσημα δεδομένα. Έτσι, ανέπτυξαν τις έρευνες σε νοικοκυριά με σκοπό να εντοπίσουν και να μετρήσουν τη θυματοποίηση. Οι πρώτες θυματολογικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν πειραματικά στις ΗΠΑ τη δεκαετία του '60 και εξαπλώθηκαν τη δεκαετία του '80 στη Βρετανία και σε άλλες χώρες.

Πέρα από τις βελτιωμένες μεθόδους μέτρησης της εγκληματικότητας, η βαρύτητα που αποδόθηκε στο θύμα έφερε και αλλαγές στο πεδίο της ποινικής πολιτικής και του ποινικού συστήματος. Τη δεκαετία του 1970, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, οργανώθηκαν προγράμματα συμφιλίωσης μεταξύ δράστη και θύματος με σκοπό να αποφύγουν οι δράστες τη φυλάκιση αλλά και να μειωθεί η εξάπλωση των φυλακών. Τότε δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουν τα θύματα τη θλίψη, την παραμέληση και την απομόνωση που βίωναν. Άρχισε να διερευνάται η κοινωνική ψυχολογία της θυματοποίησης αφού διαπιστώθηκε πως οι συνέπειες της ήταν πιο μακροχρόνιες και πιο σύνθετες από όσο είχε μέχρι τότε υποτεθεί.

Στο πλαίσιο αυτό, ένα εύρημα που προκάλεσε έκπληξη ήταν πως οι ψυχολογικές και κοινωνικές συνέπειες των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας δε διέφεραν και πολύ από εκείνες των εγκλημάτων κατά του προσώπου. Και οι δύο μορφές εγκλημάτων βιώνονταν από τα θύματα ως εισβολή, ως μολυσματικές, αποξενωτικές και εξευτελιστικές. Άλλο ένα μη αναμενόμενο εύρημα ήταν πως δράστες και θύματα δεν ήταν ανόμοιοι: φαίνεται πως σε περιοχές με συχνή διάπραξη εγκλημάτων οι ίδιοι άνθρωποι ήταν τότε δράστες και τότε θύματα.

Οι θυματολογικές έρευνες έφεραν στο φως το ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας και δημιουργήθηκαν υπηρεσίες και κέντρα υποστήριξης κακοποιημένων γυναικών. Αλλά και σε θεωρητικό επίπεδο, οι αποκαλύψεις σχετικά με τη γυναικεία θυματοποίηση οδήγησαν τους εγκληματολόγους να σκεφτούν εκ νέου για τις σχέσεις μεταξύ βίας,

⁶⁵ Rock 1994: xlii, xiv, xv.

εξουσίας και φύλου αλλά και για τις χρήσεις του επίσημου και του ανεπίσημου ελέγχου στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο.

Σύμφωνα με την Αρτινοπούλου⁶⁶, η ανάπτυξη της θυματολογίας επέδρασε στη μετατόπιση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου από το δράστη στο θύμα σε διάφορα επίπεδα: το νομοθετικό- δικαστικό (ποινικοποίηση νέων συμπεριφορών και λιγότερα δικαιώματα για τον κατηγορούμενο προκειμένου να προστατευτεί το θύμα), το ερευνητικό (θυματολογικές έρευνες) και τις εφαρμοσμένες πολιτικές (προγράμματα πρόληψης της θυματοποίησης με στόχο κυρίως τη διαχείριση του τραύματος της θυματοποίησης).

Στο σύγχρονο θυματολογικό κίνημα εντάσσονται πολλές μορφές θυματοποίησης⁶⁷. Η γενικευτική αυτή θεώρηση έχει δύο πλευρές: από τη μια πλευρά φωτίζει τις πολλαπλές όψεις θυματοποίησης και τονίζει τη σημασία της θεσμικής παρέμβασης για την προστασία των θυμάτων. Από την άλλη πλευρά, η συγκεκριμένη θεώρηση κινδυνεύει να γίνει απλουστευτική καθώς περιλαμβάνει μια ποικιλία μορφών θυματοποίησης που θα έπρεπε να αποτελούν ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης.

Υπάρχουν διάφορα προγράμματα που στοχεύουν στη βελτίωση της θέσης και του ρόλου του θύματος στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης⁶⁸. Τα πιο διαδεδομένα από αυτά αφορούν την αποκατάσταση, την αποζημίωση και τη συμφιλίωση μεταξύ θύματος- θύτη. Αν και τα προγράμματα αποκατάστασης και αποζημίωσης αντιμετωπίζονται ως παρεμφερή, την αποκατάσταση συνήθως αναλαμβάνουν οι ασφαλιστικές εταιρείες ενώ η αποζημίωση είναι ευθύνη του κράτους ή του θύτη.

Η αποκατάσταση του θύματος από το δράστη εξαρτάται καταρχήν από δύο παράγοντες: αν θα συλληφθεί ο δράστης και από τις οικονομικές του δυνατότητες. Η αποκατάσταση καθορίζεται από το είδος της θυματοποίησης (εξαιρούνται τα σεξουαλικά εγκλήματα, η ανθρωποκτονία, τα εγκλήματα που διαπράττονται από εξαρτημένους από τοξικές ουσίες και από κατ' επάγγελμα εγκληματίες). Ακόμα, εξαιρούνται οι περιπτώσεις όπου το θύμα συμμετείχε στη θυματοποίηση του με κάποιο τρόπο ή γνώριζε εκ των προτέρων το δράστη. Στην πραγματικότητα, τα θύματα ενδέχεται να μη διαθέτουν το χρόνο ούτε τη διάθεση να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα αποκατάστασης ούτε να επιθυμούν να έχουν σχέση με τον δράστη του αδικήματος. Η αποκατάσταση από το κράτος εφαρμόζεται από τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη σε περιπτώσεις εγκλημάτων βίας.

Η θυματολογία και τα προγράμματα τα οποία βασίζονται στις αρχές της έχουν σκοπό την κάλυψη των αναγκών των θυμάτων. Το ζήτημα ωστόσο της ανίχνευσης και της εκτίμησης των αναγκών είναι πιο σύνθετο από όσο ενδεχομένως να φαίνεται αρχικά

⁶⁶ Αρτινοπούλου 2010: 26.

⁶⁷ Αρτινοπούλου – Μαγγανάς 1996: 23.

⁶⁸ Αρτινοπούλου- Μαγγανάς 1996 :65,66,67.

⁶⁹. Πέρα από τις υλικές ζημιές, το έγκλημα συχνά έχει σοβαρές ψυχολογικές συνέπειες για το θύμα. Στις θυματολογικές έρευνες που πραγματοποιούνται σε διάφορες χώρες (όπως στις ΗΠΑ, στη Βρετανία, στον Καναδά και στην Ολλανδία), μετρώνται ο τραυματισμός και ο χρόνος απουσίας από την εργασία όχι όμως και οι ψυχολογικές συνέπειες και οι επιδράσεις στον τρόπο ζωής. Σε έρευνες στις οποίες έχει ζητηθεί από τα ίδια τα θύματα να προσδιορίσουν τις ανάγκες τους, έχει γίνει φανερό πως οι ανάγκες που εκφράζονται βασίζονται σε κάποιο βαθμό στην κουλτούρα των θυμάτων. Σχετίζονται δηλαδή με το ποιες περίμεναν τα θύματα ότι θα είναι οι συνέπειες του αδικήματος αλλά και με τις γνώσεις τους όσον αφορά τις υπηρεσίες υποστήριξης που είναι διαθέσιμες στα θύματα.

Τα προγράμματα που απευθύνονται στα θύματα δεν είναι ανεξάρτητα από ιδεολογικές και πολιτικές θεωρήσεις. Για παράδειγμα, η χρηματοδότηση κάποιων αμερικανικών προγραμμάτων βασίστηκε στην ελπίδα πως θα αύξαναν την εμπιστοσύνη των θυμάτων στην αστυνομία και στην ποινική δικαιοσύνη και θα ενθάρρυναν τη συνεργασία με αυτά.

Ένας παράγοντας που επηρεάζει την εκτίμηση των αναγκών των θυμάτων είναι η μέθοδος την οποία χρησιμοποιούν οι διάφορες θυματολογικές έρευνες. Φαίνεται ότι η συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο ενθαρρύνει το θύμα να εκφράσει τις ανάγκες του περισσότερο από ότι μια έρευνα που διεξάγεται μέσω τηλεφώνου. Μερικές από τις ανάγκες είναι οι εξής: α) ανάγκες σε πληροφόρηση (οι οποίες μπορεί να συνδέονται με την ηρεμία του θύματος αλλά και με την ικανοποίηση του με την αστυνομία), β) πρακτικές ανάγκες (οι οποίες δεν καταγράφονται πάντα από την έρευνα καθώς πολλά θύματα είναι σε θέση να τις αντιμετωπίζουν μόνα τους), γ) συναισθηματικές ανάγκες (η θλίψη που προκαλείται από το έγκλημα, αν και είναι δύσκολο να μετρηθεί, είναι το πιο σημαντικό στοιχείο για το θύμα σε διάφορες κατηγορίες εγκλημάτων ενώ σοβαρές ψυχολογικές συνέπειες βιώνονται από ένα μεγάλο αριθμό θυμάτων).

Όπως παρατηρεί η Shapland ⁷⁰, το ότι κάποιος είναι θύμα και υφίσταται τις συνέπειες του εγκλήματος δε σημαίνει απαραίτητα ότι έχει και ανάγκη στήριξης. Παρόλα αυτά, η χρηματική αποζημίωση στοχεύει στην κάλυψη μερικών αναγκών του θύματος. Υπάρχουν διάφορες μορφές κόστους για ένα θύμα στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης: τα άμεσα κόστη που περιλαμβάνουν τα έξοδα της διαδικασίας και τα έμμεσα και πιο μακροχρόνια όπως το άγχος και η ανησυχία μέχρι την ολοκλήρωση της δίκης που μπορεί να ολοκληρωθεί σε μήνες ή και χρόνια ⁷¹.

Όσα θύματα επεδίωξαν να λάβουν αποζημίωση, δεν ήταν η ίδια η παραλαβή των χρημάτων που θεώρησαν σημαντική αλλά έκριναν πως η αμοιβή εκπροσωπούσε τα όσα υπέφεραν καθώς και τη θέση τους στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Και στη μελέτη της Shapland φάνηκε η συμβολική διάσταση που είχε η αποζημίωση για τα

⁶⁹ Maguire 1994: 239-243.

⁷⁰ Shapland 1994 : 277.

⁷¹ Shapland 1994: 274, 278, 279.

θύματα: η αποζημίωση συμβόλιζε την επιστροφή στο θύμα εκείνου που είχε χάσει όχι μόνο υλικά αλλά και σε ψυχικό επίπεδο.

Συμπερασματικά, η θυματολογία έφερε στο προσκήνιο το θύμα και με τις έρευνές της ανέδειξε τις οδυνηρές γι αυτό συνέπειες της εγκληματικής πράξης. Ακόμα, αποτέλεσε αφορμή για να γίνουν αντιληπτοί οι ρόλοι που μπορεί το θύμα να διαδραματίσει στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και στη διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής. Η θυματολογία συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη προγραμμάτων που έχουν ως στόχο να παρέχουν υποστήριξη, ανακούφιση και αποκατάσταση στα θύματα. Η ενίσχυση του ρόλου του θύματος κρίνεται θετικά ωστόσο περιλαμβάνει τον κίνδυνο του περιορισμού των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου στο όνομα της προστασίας των θυμάτων.

3.3 Αποπαρεμβατισμός και αναστοχαστικό δίκαιο

Κατά τη δεκαετία του '70, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ξεκίνησε η κριτική στο ποινικό δίκαιο. Ένα σημείο της αφορά την πληθώρα των νόμων. Τα επιχειρήματα είναι πως το κοινωνικό σύνολο δεν είναι σε θέση να γνωρίζει το πλήθος των νόμων οι οποίοι επιπλέον μειώνουν το ζωτικό χώρο των ατόμων. Προέκυψε λοιπόν η προσπάθεια για μείωση των κανονιστικών ρυθμίσεων η οποία έγινε γνωστή ως «αποπαρεμβατισμός» (deregulation) ⁷².

Ο αποπαρεμβατισμός δεν περιλαμβάνει μόνο μείωση των νόμων, μπορεί να συνίσταται σε περιορισμό του αριθμού τους ή αλλαγή του περιεχομένου τους ⁷³. Μια έκφραση του αποπαρεμβατισμού που στοχεύει σε μείωση του νομικού πληθωρισμού είναι η απεγκληματοποίηση- αποποινικοποίηση αδικημάτων. Με την απεγκληματοποίηση διαγράφεται και το αδίκημα και η ποινή από τον ποινικό κώδικα. Έτσι, η κοινωνία καλείται να διαχειριστεί μόνη της τις συγκρούσεις που προκύπτουν.

Βέβαια, οι έννοιες «έγκλημα» και «ποινή» αποκτούν διαφορετικό νόημα εκτός ποινικού κώδικα. Σύμφωνα με μια αισιόδοξη οπτική, αν κάποιες πράξεις δεν ονομάζονται πλέον «εγκλήματα» αυτό μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη των γεγονότων που δημιουργούν την ονομάτιση, δηλαδή στην εξάλειψη της διαδικασίας δημιουργίας τους. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, «η απεγκληματοποίηση είναι ιδιωτικοποίηση της δικαιοσύνης, με την ελπίδα ότι η επίλυση της σύγκρουσης θα προστατεύει και θα διευρύνει την ατομική ελευθερία περισσότερο απ' ό,τι η ποινή του κλασικού ποινικού δικαίου» ⁷⁴. Ωστόσο, η απεγκληματοποίηση σπάνια παρατηρείται στην αντεγκληματική πολιτική.

Η απεγκληματοποίηση είναι μια ευκαιρία για τους ανθρώπους να επανακτήσουν το δικαίωμα διευθέτησης των συγκρούσεων. Σε πολλές μορφές άτυπης δικαιοσύνης, το εύρος των συγκρούσεων που επεξεργάζεται το τοπικό συμβούλιο ή και ολόκληρη η κοινότητα δεν εξαρτάται από το νομικό πλαίσιο. Η προστασία της ατομικής

⁷² Λαμπροπούλου 2008: 300, 308.

⁷³ Λαμπροπούλου 2008: 308, 309.

⁷⁴ Λαμπροπούλου 2008: 309.

ελευθερίας όπως και των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου αλλά και του θύματος διασφαλίζεται από τους κανόνες της εκάστοτε κοινωνίας. Οι εγγυήσεις σεβασμού της ελευθερίας και των δικαιωμάτων που παρέχει ένα άτυπο σύστημα αλλά και ένα σύστημα επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι πηγή σοβαρού προβληματισμού. Στη συνέχεια της παρούσας εργασίας, θα αναπτύξουμε αναλυτικότερα τις σκέψεις που διατυπώνονται γύρω από τον συγκεκριμένο προβληματισμό.

Στην αποποινικοποίηση, η οποία είναι περισσότερο συχνή, η ποινή εξαλείφεται από το ποινικό δίκαιο και η αντίδραση μεταφέρεται σε άλλο τμήμα του δικαίου, συνήθως στο αστικό ή στο διοικητικό. Η αποποινικοποίηση δε θεωρείται ότι αποτελεί εναλλακτική μορφή αντιμετώπισης της σύγκρουσης και περιορισμό της παρέμβασης του δικαίου. Κι αυτό γιατί το μέσο δίωξης δεν αλλάζει ούτε ένταση ούτε χαρακτήρα παρά μόνο ετικέτα.

Με τη μείωση των κανονιστικών ρυθμίσεων ασχολείται και η πρόταση του αναστοχαστικού δικαίου η οποία διατυπώθηκε από τους Gunther Teubner και Helmut Willke ⁷⁵. Σύμφωνα με την πρόταση αυτή, το δίκαιο θα πρέπει να λειτουργεί ως «εξωτερικό πλαίσιο» και να διαμορφώνει τις διαδικασίες ώστε να είναι κατάλληλες για την επίλυση συγκρούσεων. Ένα τέτοιο δίκαιο δε θα λειτουργεί παρεμβατικά, θα πρέπει όμως ταυτόχρονα να προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις. Θα πρέπει δηλαδή να είναι αυτόνομο δημιουργώντας δίκτυα εσωτερικών σχέσεων και μηχανισμών.

Βάσει της πρότασης του αναστοχαστικού δικαίου, το δίκαιο θα πρέπει να υιοθετήσει έμμεσες μορφές κοινωνικού ελέγχου αντί για τον έλεγχο και την αυστηρή καθοδήγηση που προβλέπεται από το σύγχρονο δίκαιο για προβληματικές καταστάσεις. Προτείνεται ακόμα να εστιάσει στην πρόληψη των συγκρούσεων και στην ανάπτυξη εναλλακτικών διαδικασιών επίλυσης τους.

Για το αναστοχαστικό δίκαιο, ο κοινωνικός έλεγχος εστιάζει κυρίως στη διαδικασία εξασφάλισης της επικοινωνίας μεταξύ των μερών. Τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν «οι εναλλακτικές ποινές και οι τρόποι αντιμετώπισης του δράστη ποινικών αδικημάτων εκτός ή στα όρια του ποινικού δικαίου, δηλαδή, η αποκατάσταση της ζημίας προς το θύμα ή συμβολικά προς την κοινότητα και την κοινωνία, οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες, τα εξωδικαιικά μέτρα αντιμετώπισης της παραβατικότητας και ο ποινικός διακανονισμός. Οι προηγούμενες μορφές ελέγχου φαίνεται ότι επιδιώκουν την αποδραματοποίηση της σύγκρουσης και τη συμφιλίωση του δράστη με το θύμα και την κοινωνία, αποφεύγοντας, στο μέτρο του δυνατού, την επέμβαση στη βιοτική σφαίρα των ατόμων και εξασφαλίζοντας παράλληλα την αποδοτικότητα του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης» ⁷⁶.

Στόχος του αναστοχαστικού δικαίου είναι η ενσωμάτωση των αυτόνομων κοινωνικών συστημάτων. Η πολυπλοκότητα και η έντονη διαφοροποίηση που παρατηρείται στη

⁷⁵ Λαμπροπούλου 2008: 309, 310, 311, 312.

⁷⁶ Λαμπροπούλου 2008: 311.

σύγχρονη κοινωνία καθιστά τις συγκρούσεις που καλείται να ρυθμίσει το δίκαιο πιο σύνθετες από ότι στο παρελθόν. Τα κοινωνικά υποσυστήματα θα αναπτύξουν αναστοχαστικές διαδικασίες μέσω των επικοινωνιακών δομών οι οποίες θα έχουν διαμορφωθεί από την κοινωνική συμμετοχή και τον εκδημοκρατισμό των κοινωνικών συστημάτων. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι «αναστοχαστικός προσανατολισμός του δικαίου σημαίνει, ότι το δίκαιο έχει την ικανότητα, αφενός, να λαμβάνει υπόψη του τα άλλα κοινωνικά υποσυστήματα και τις ανάγκες τους, και αφετέρου, να ενισχύει σ' αυτά μηχανισμούς αυτορρύθμισης»⁷⁷.

Η περιγραφή των κεντρικών ιδεών του αναστοχαστικού δικαίου φαίνεται καταρχήν να συνάδει με τις εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης. Ωστόσο, ο Teubner αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την κίνηση για την άτυπη δικαιοσύνη στο πλαίσιο του αποπαρεμβατισμού καθώς θεωρεί ότι ασχολείται περισσότερο με τις ελλείψεις του δικαίου παρά με τα όσα προτείνει το αναστοχαστικό δίκαιο για τον ρόλο του κοινωνικού ελέγχου. Επιπλέον, οι αναστοχαστικοί μηχανισμοί ελέγχου στο δίκαιο δε συνεπάγονται απαραίτητα αποπαρεμβατισμό αφού στόχος είναι η παρέμβαση στη διαπραγμάτευση μεταξύ των υποσυστημάτων.

Όσον αφορά τις εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης, ο Teubner τις χαρακτηρίζει ως προστάδιο του αναστοχαστικού δικαίου επειδή το αναστοχαστικό δίκαιο δε ρυθμίζει με άμεσο τρόπο τις συγκρούσεις αλλά δημιουργεί συστήματα διαπραγμάτευσης για τη διευθέτηση των συγκρούσεων. Παρόλα αυτά, άλλοι επιστήμονες διαφοροποιούνται από την άποψη του Teubner και υποστηρίζουν πως οι σύγχρονες εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης ανταποκρίνονται στην ιδέα του αναστοχαστικού δικαίου. Θεωρούν συνεπώς ότι «το αναστοχαστικό δίκαιο, ως νέα μορφή δικαίου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως θεωρητικό πλαίσιο της συζήτησης για την άτυπη δικαιοσύνη, παρόλον που διατυπώθηκε αργότερα απ' αυτήν»⁷⁸.

Η άτυπη δικαιοσύνη συνδέθηκε επίσης με την ιδέα της αυτοβοήθειας. Η αυτοβοήθεια εντάσσεται στην αρχή της «νέας επικουρικότητας»⁷⁹, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική πολιτική δε θα βασίζεται στο κρατικό δίκαιο αλλά στην κοινωνική αλληλεγγύη. Κοινό ζητούμενο των δύο μοντέλων, της αυτοβοήθειας και του αναστοχαστικού δικαίου, είναι μια λύση ανάμεσα στην αγορά και το κράτος, ανάμεσα στον ισχυρό έλεγχο και την παραίτηση απ' αυτόν.

Το μοντέλο της αυτοβοήθειας διαδόθηκε από τους θεωρούμενους ως κοινωνικούς μεταρρυθμιστές αλλά υποστηρίχθηκε και από τους συντηρητικούς πολιτικούς. Από τη δική τους πλευρά, η νέα επικουρικότητα θα συνέβαλε ώστε να μειωθούν οι κοινωνικές παροχές του κράτους, συνεπώς και τα έξοδά του από αυτές και μέρος των κοινωνικών υπηρεσιών να αναλάβουν ιδιωτικές εταιρίες και ομάδες αυτοβοήθειας.

⁷⁷ Λαμπροπούλου 2008: 311.

⁷⁸ Λαμπροπούλου 2008: 316.

⁷⁹ Λαμπροπούλου 2008: 316, 317, 318.

Οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές, από την άλλη πλευρά, στοχεύουν κυρίως στη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών με περιορισμό της κρατικής παρέμβασης και ενίσχυση της αυτοβοήθειας. Η νέα επικουρικότητα βασίζεται στην κοινωνική αυτοοργάνωση και δράση προκειμένου να επιλυθούν οι συγκρούσεις μέσα από την αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων.

Όμως, στη σύγχρονη εποχή, όπως παρατηρούν ορισμένοι επιστήμονες, είναι δύσκολο να δημιουργηθεί αλληλεγγύη μεταξύ των μελών των τοπικών κοινοτήτων, ακόμα κι αν εκείνα έχουν κοινές αξιολογήσεις. Μια αντιπρόταση είναι η αλληλεγγύη η οποία βασίζεται στα κοινά συμφέροντα και στον κοινό προσδιορισμό των καταστάσεων ενώ τα άτομα νιώθουν πως ανήκουν κάπου όλοι μαζί. Μοιράζονται ακόμα κοινούς προσανατολισμούς αλλά και κοινούς κινδύνους και απειλές.

Σχετικά με την εφαρμογή του προτύπου της αυτοβοήθειας, οι έρευνες δείχνουν ότι έγινε με βάση τους όρους των συντηρητικών πολιτικών παρέχοντας φθηνότερη και ποιοτικά κατώτερη κοινωνική πολιτική. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε ιδιωτική πρωτοβουλία έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης με σκοπό την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων με το χαμηλότερο δυνατό κόστος.

Ως εκ τούτου, παραμένει ανοιχτό το ερώτημα τι θα συνέβαινε αν η θεωρία της αυτοβοήθειας εφαρμοζόταν διαφορετικά, ακολουθώντας τις αρχές που διατύπωσαν οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές. Θα ήταν ικανή η τοπική κοινότητα, ακόμα κι αν δε χαρακτηριζόταν ενδεχομένως από υψηλή συνοχή και αλληλεγγύη, να διαχειρίζεται και να επιλύει συγκρούσεις;

3.4 Ο ρόλος της κοινότητας στην επίλυση συγκρούσεων

Είναι δύσκολο να διατυπωθεί ένας ορισμός για την κοινότητα καθώς εκείνη μπορεί να ποικίλει από μια περιοχή ή μια γειτονιά στην παγκόσμια ή τη διεθνή κοινότητα. Ή ακόμα από μια γεωγραφική τοποθεσία σε μια ομάδα της οποίας τα μέλη μοιράζονται ένα κοινό ενδιαφέρον. Τα όρια της έννοιας «κοινότητα» μπορεί να διαστέλλονται ή να συστέλλονται ανάλογα με το περιεχόμενο ⁸⁰.

Ο McCold αναγνωρίζει δύο είδη κοινοτήτων όσον αφορά την επανορθωτική δικαιοσύνη: τη «μακρο-κοινότητα» και τη «μικρο-κοινότητα» ⁸¹. Την αρχική περίοδο εφαρμογής της επανορθωτικής δικαιοσύνης, στα τέλη της δεκαετίας του '70, ο μεσολαβητής ο οποίος ήταν πολίτης και είχε εθελοντικά αναλάβει το συγκεκριμένο ρόλο, εκπροσωπούσε τη «μακρο-κοινότητα» και τα ενδιαφέροντα της κοινωνίας γενικά. Κατά τη δεκαετία του '90, οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης διευρύνθηκαν και συμπεριέλαβαν τα οικογενειακά συμβούλια και τους κύκλους «ίσης» όπως ονομάζονται και αφορούν συναντήσεις που πραγματοποιούνται στην κοινότητα σε συνεργασία με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Οι πρακτικές αυτές έφεραν νέους συμμετόχους στην επανορθωτική δικαιοσύνη, τις

⁸⁰ McCold 2004:155.

⁸¹ McCold 2004: 155, 156, 157, 158, 159, 169, 170.

«κοινότητες φροντίδας» (communities of care) του δράστη και του θύματος. Αυτή η πιο σύγχρονη θεώρηση της «μικρο-κοινότητας» ορίζει τη σχετική κοινότητα όχι σαν την ευρύτερη κοινωνία αλλά σαν εκείνους που επηρεάζονται πιο άμεσα από το ένα συγκεκριμένο έγκλημα.

Οι μικρο-κοινότητες αποτελούνται συνήθως από μέλη της οικογένειας μας, φίλους και άλλα άτομα με τα οποία μας συνδέουν σημαντικές σχέσεις. Είναι ουσιαστικά ένα δίκτυο σχέσεων το οποίο δεν εξαρτάται από γεωγραφικούς παράγοντες. Οι μακρο-κοινότητες, από την άλλη πλευρά, είναι ομάδες οι οποίες δεν καθορίζονται από τις προσωπικές σχέσεις αλλά από τη γεωγραφία και από το αν είμαστε μέλη σε αυτές.

Για παράδειγμα, όταν ένα έγκλημα συμβεί σε κάποιο μέλος μιας μακρο-κοινότητας, η άμεση επίδραση του εγκλήματος θα διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στους ανθρώπους στη γειτονιά ή στην πόλη δηλαδή στα μέλη της μακρο-κοινότητας τα οποία δεν είναι πιθανό να επηρεαστούν συναισθηματικά από το έγκλημα αν δεν ανήκουν ταυτόχρονα στη μικρο-κοινότητα του δράστη ή του θύματος. Σε επίπεδο μικρο-κοινότητας, το έγκλημα βλάπτει συγκεκριμένους ανθρώπους και σχέσεις: το θύμα, τον δράστη, τους φίλους και τις οικογένειες τους. Οι οικείοι του θύματος πιθανότατα βιώνουν συναισθηματικό πόνο ενώ η εμπιστοσύνη ανάμεσα στο δράστη και την οικογένεια του διαταράσσεται. Σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, όλα τα μέλη των μικρο-κοινοτήτων δράστη και θύματος βλάπτονται από το έγκλημα.

Για την αποκαταστατική δικαιοσύνη, απόδοση δικαιοσύνης στο πλαίσιο της μικρο-κοινότητας σημαίνει επανόρθωση κάθε σχέσης του θύματος και του δράστη αλλά και αποκατάσταση για κάθε άτομο για το οποίο το έγκλημα είχε συνέπειες. Όσον αφορά τη μακρο-κοινότητα, προκειμένου να αποδοθεί δικαιοσύνη, δεν αρκεί η αποκατάσταση για τα άτομα και για τις σχέσεις μεταξύ τους. Αναμένεται επιπλέον να διασφαλιστεί η προστασία της γειτονιάς και της κοινωνίας γενικότερα μέσα από τη λήψη συγκεκριμένων δράσεων όπως, για παράδειγμα, την επανεκπαίδευση του παραβάτη.

Είναι προφανές πως οι στόχοι των δύο ειδών κοινότητας διαφοροποιούνται. Σε πρακτικό επίπεδο, από την προοπτική της μικρο-κοινότητας, η επανορθωτική δικαιοσύνη θα πρέπει πρωτίστως να ασχολείται με τη διαδικασία (πώς αποδίδεται δικαιοσύνη, ποιοι εμπλέκονται) ενώ, σύμφωνα με την οπτική της μακρο-κοινότητας, κύριο μέλημα πρέπει να είναι τα αποτελέσματα (οι συγκεκριμένες δράσεις που πραγματοποιούνται για την αποκατάσταση της ζημίας). Σύμφωνα με τη θεώρηση της μακρο-κοινότητας, εθελοντές πολίτες από την τοπική κοινότητα, υπό την καθοδήγηση ειδικών, μπορούν να εκπροσωπούν συμβολικά την κοινότητα.

Όμως, η αποκατάσταση η οποία αποφασίζεται από κάποιον ειδικό (για παράδειγμα ένα δικαστή) ή από μια ομάδα προερχόμενη από την κοινότητα ουσιαστικά παρεμβαίνει στη διαδικασία ίασης από το έγκλημα αφού στερεί από τους βασικούς πρωταγωνιστές την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και μέσα από το διάλογο να προσδιορίσουν τις ανάγκες τους.

Αν και οι θεωρήσεις της μικρο-κοινότητας και της μακρο-κοινότητας φαίνονται να έχουν ανταγωνιστικούς μεταξύ τους στόχους και πρακτικές, στην πραγματικότητα μέσα από τις αποκαταστατικές διαδικασίες, η μικρο-κοινότητα καλύπτει όχι μόνο τις δικές της ανάγκες αλλά και τις ανάγκες της μακρο-κοινότητας. Η επικέντρωση περισσότερο στα μέσα, δηλαδή στη διαδικασία και στους συμμετέχοντες, από ότι στα αποτελέσματα ικανοποιεί καλύτερα τις ανάγκες και των δύο οπτικών. Η αθροιστική επίδραση όλων των ατομικών προσπαθειών επανορθωτικής δικαιοσύνης σε επίπεδο μικρο-κοινότητας ίσως να είναι τελικά το πιο αποτελεσματικό μέσο για να αποκαταστήσουμε τη συνολική βλάβη που προκαλεί το έγκλημα στην κοινωνία.

Προκύπτει ωστόσο το ερώτημα αν η παραπάνω εκτίμηση είναι πολύ αισιόδοξη και κατά πόσο είναι τελικά εφικτό οι αλλαγές σε ατομικό επίπεδο και σε επίπεδο μικρο-κοινότητας να έχουν μια σημαντική επίδραση στις ευρύτερες συνέπειες του εγκλήματος. Κατά μία άποψη, η αποκατάσταση στις μικρο-κοινότητες έχει αξία από μόνη της ανεξάρτητα από την επίδραση στη μακρο-κοινότητα ⁸². Πράγματι, είναι σημαντικό θύμα και θύτης να λειτουργήσουν σε μια διαδικασία που βασίζεται στο σεβασμό.

Οι διαφορετικές αντιλήψεις ως προς την κοινότητα χαρακτηρίζουν συχνά διαφορετικές κουλτούρες. Για παράδειγμα, ένας από τους βασικούς προβληματισμούς στη Βόρεια Αμερική αναφορικά με την επανορθωτική δικαιοσύνη είναι ο ρόλος της κοινότητας, ενώ για την Ευρώπη πολύ πιο κρίσιμος θεωρείται ο ρόλος του κράτους ⁸³. Για τη Βόρεια Αμερική, η κοινότητα συχνά παρουσιάζεται σαν ένα δίκτυο άτυπων αλληλεπιδράσεων που βασίζονται στην αυθόρμητη ανθρώπινη κατανόηση, γεγονός που αντιτίθεται σε μια βιομηχανοποιημένη κοινωνία (την «κυβέρνηση» ή την «πολιτεία») με τους κανόνες της. Οι αποκαταστατικές παρεμβάσεις απαιτούν μια ελάχιστη υποστήριξη από την κοινότητα.

Σύμφωνα, ωστόσο, με την ευρωπαϊκή οπτική, η πίστη στην κοινότητα μοιάζει κάπως αφελής επειδή οι κοινότητες δεν είναι πάντα διαθέσιμες. Το κράτος αποτελεί την επίσημη μορφή της κοινότητας και υποτίθεται πως οι άνθρωποι εκπροσωπούνται απόλυτα από αυτό. Οι Αγγλοσάξονες φαίνονται να είναι πιο επιφυλακτικοί αναφορικά με την εξουσία του κράτους. Οι κοινότητες που σχηματίζονται βασίζονται στη θρησκεία ή στην εθνικότητα και πολλές φορές δημιουργούν ιδιωτικά σχολεία ή κοινοτική υποστήριξη αντισταθμίζοντας τις ελλείψεις κρατικές παροχές. Στις αγγλοσαξονικές χώρες στόχος της ποινικής δικαιοσύνης είναι να προστατεύει τις ανάγκες των πολιτών για δικαιοσύνη και ειρήνη και όχι τόσο να υπερασπίζεται τα κρατικά συμφέροντα.

Στην Ευρώπη, το κράτος λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα στις καταχρήσεις εξουσίας των πλέον ισχυρών. Ως πολύ σημαντική αναδεικνύεται η ιδιότητα του πολίτη (“citizenship”), η οποία περιλαμβάνει όλα τα δικαιώματα που παρέχονται από το κράτος καθώς και τις υποχρεώσεις του απέναντι σ’ αυτό. Η επανορθωτική

⁸² Braithwaite 2002: 66, 67.

⁸³ Willemsens J., Walgrave L. 2007: 495, 496.

δικαιοσύνη προσαρμόζεται στη μορφή της κοινότητας στην οποία λειτουργεί. Έτσι, οι Αγγλοσάξονες, ιδιαίτερα οι Αμερικανοί, βλέπουν την αποκαταστατική δικαιοσύνη κυρίως σαν έναν τρόπο να ενισχύσουν την επιρροή της κοινότητας στη διαχείριση των συνεπειών της παράβασης και να περιορίσουν την κρατική παρέμβαση. Οι Ευρωπαίοι, από την άλλη πλευρά, επιχειρούν να ενσωματώσουν τις επανορθωτικές πρακτικές στο υπάρχον ποινικό σύστημα και αναζητούν μοντέλα βάσει των οποίων οι αποκαταστατικές διαδικασίες θα τεθούν υπό κρατική επίβλεψη, ενώ παράλληλα θα διατηρούνται τα πλεονεκτήματα της άτυπης διαδικασίας.

Η εμπλοκή της κοινότητας στην επανορθωτική δικαιοσύνη και η ενίσχυση του ρόλου της έδωσε στο θύμα μια νέα ορατότητα ⁸⁴, δηλαδή τα θύματα, ως μέλη της κοινότητας, είχαν τη δυνατότητα να διηγηθούν την εμπειρία τους σχετικά με το έγκλημα και να συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση του εγκληματικού φαινομένου. Ακόμα, η κοινότητα παρέχει την ευκαιρία στους πολίτες, μέσα από τον διάλογο στην αποκαταστατική διαδικασία, να έρθουν σε επαφή με τα πραγματικά θύματα και τους πραγματικούς παραβάτες πέρα από την εικόνα που προβάλλεται από τα ΜΜΕ ⁸⁵. Η επανορθωτική δικαιοσύνη προσελκύει εθελοντές από την κοινότητα οι οποίοι συμμετέχουν αναλαμβάνοντας διάφορους ρόλους.

Σύμφωνα με μια канаδική έρευνα ⁸⁶, η πλειονότητα των εθελοντών είναι γυναίκες στην ηλικία περίπου των πενήντα ετών με πανεπιστημιακή μόρφωση. Η εθελοντική συμμετοχή παρουσιάζει κάποια σχέση με τη θρησκευτικότητα, πιθανόν επειδή τα άτομα επιδιώκουν να εφαρμόσουν τις θρησκευτικές τους αξίες στη διαδικασία αποκατάστασης. Από τα πιο σημαντικά ευρήματα της μελέτης είναι τα κίνητρα των εθελοντών. Οι εθελοντές, σε γενικές γραμμές, εμφανίζονται δυσαρεστημένοι με το υπάρχον σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ως προς τον τρόπο που αντιμετωπίζει το έγκλημα και τη θυματοποίηση και η άποψη αυτή ενδεχομένως να εξηγεί το ενδιαφέρον τους για την επανορθωτική δικαιοσύνη. Επίσης, όσα άτομα εκφράζουν ιδανικά τα οποία είναι κοντινά στις αρχές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι πιο πιθανό να γίνουν εθελοντές.

Ως πιο σημαντικοί λόγοι για να εμπλακεί ένα άτομο στην επανορθωτική δικαιοσύνη, ανεξάρτητα από το φύλο και την ηλικία, αναδεικνύονται εκείνοι που συνδέονται με τις προσωπικές του αξίες. Η προβολή ανθρωπιστικών ιδεωδών (όπως η συγχώρεση και η ενσωμάτωση) από την επανορθωτική δικαιοσύνη όπως και ο περιορισμός των αρνητικών συνεπειών του εγκλήματος είναι παράγοντες που μπορεί να κινητοποιήσουν ένα άτομο.

Για τους νεότερους ενήλικες εθελοντές, διαπιστώθηκε πως οι λόγοι συμμετοχής τους μπορεί να σχετίζονται με την καριέρα τους. Η ανάπτυξη δεξιοτήτων που μπορεί να τους χρησιμεύσουν επαγγελματικά αλλά και η γνωριμία με επαγγελματίες του χώρου φάνηκαν να τους προσελκύουν. Άλλωστε, οι περισσότεροι εθελοντές διέθεταν

⁸⁴ Rock 1994: xvi.

⁸⁵ Τσιλιάκου 2010: 32.

⁸⁶ Souza, Dhami 2008: 48,49, 50.

προσόντα σχετικά με την αποκαταστατική δικαιοσύνη, προέρχονταν δηλαδή από χώρους όπως συμβουλευτική, αστυνομία, κοινωνική εργασία, ψυχολογία, εγκληματολογία. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν μια κυριαρχία των ειδικών που έχει επίδραση στη διαμόρφωση των πρακτικών της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Ένας διαφορετικός σχεδιασμός ορισμένων προγραμμάτων επανορθωτικής δικαιοσύνης θα μπορούσε να προσελκύσει κι άλλους εθελοντές οι οποίοι δεν έχουν σχέση με τους συγκεκριμένους τομείς.

Συνήθως, η κοινότητα σε μια μικρή αγροτική περιοχή συμμετέχει σε μεγαλύτερο βαθμό στη διαχείριση συγκρούσεων. Στην πραγματικότητα, κυριαρχεί η αίσθηση πως η σύγκρουση ανήκει σε ολόκληρη την κοινότητα⁸⁷. Όπως στη μικρο-κοινότητα, κάθε άτομο συνδέεται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με τα συγκρουόμενα μέλη. Οι δεσμοί μεταξύ των μελών της κοινότητας είναι τόσο ισχυροί που, στις περισσότερες αφρικανικές κοινωνίες για παράδειγμα, τα νόμιμα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις αποδίδονται κυρίως σε ομάδες παρά στα ίδια τα άτομα. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια ένα άτομο που παραβιάζει το νόμο να μετατρέπει αυτόματα την ομάδα του σε μια ομάδα που παραβίασε το νόμο, με την έννοια ότι τα μέλη της υποστηρίζουν πλήρως τον παραβάτη ώστε εκείνος να διορθώσει τη βλάβη που προξένησε.

Μια από τις βασικές κριτικές για την αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι ότι μπορεί να λειτουργεί καλά σε αγροτικά πλαίσια αλλά όχι σε μεγάλες πόλεις βιομηχανοποιημένων κοινωνιών. Ωστόσο, η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης κρίνεται πολύ σημαντική στις βιομηχανοποιημένες περιοχές γιατί εκείνες δε διαθέτουν συνήθως τα υποστηρικτικά δίκτυα που εντοπίζονται στις αγροτικές⁸⁸. Αν, για παράδειγμα, ένας αστυνομικός ο οποίος είναι ευαισθητοποιημένος στην αποκαταστατική δικαιοσύνη, συλλάβει έναν νεαρό που ζει σε μια κοινότητα που χαρακτηρίζεται από συνοχή, περιβάλλεται από μια οικογένεια που τον φροντίζει και ένα σχολείο που του παρέχει υποστήριξη, ακόμα κι αν ο αστυνομικός δεν προτείνει τη συμμετοχή του νεαρού σε μια αποκαταστατική διαδικασία, το υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο του νεαρού πιθανότατα θα συμβάλει καθοριστικά ώστε να μη δημιουργηθεί σοβαρό πρόβλημα στο μέλλον. Αλλά αν ένας αστυνομικός συλλάβει ένα άστεγο παιδί σε μια μητρόπολη, με την αποκαταστατική προσέγγιση μπορεί να κάνει τη διαφορά και να λειτουργήσει προληπτικά εμποδίζοντας την ανάμειξη του σε εγκληματικές ενέργειες.

Είναι εφικτή η λειτουργία και η αποτελεσματικότητα της επανορθωτικής δικαιοσύνης σε μια πολυπολιτισμική κοινότητα; Κύρια προϋπόθεση για την αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι η δεκτικότητα στις αξίες, τις συνήθειες και τους τρόπους συνδιαλλαγής που φέρνουν μαζί τους άτομα από διαφορετικές κοινότητες. Ένας βασικός σχεδιασμός αποκαταστατικών προγραμμάτων θα στηρίζεται σε μερικούς κεντρικούς κανόνες για τη διαδικασία. Παράλληλα, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τις παραδόσεις των κοινοτήτων από τις οποίες προέρχονται οι

⁸⁷ Penal Reform International 2001: 22,23.

⁸⁸ Braithwaite 2002: 142

συμμετέχοντες⁸⁹. Για παράδειγμα, αν οι συμμετέχοντες το επιθυμούν μπορούν να αρχίσουν και να ολοκληρώσουν μια συνεδρία με μια προσευχή ή να μη θεωρούν κατάλληλο τον ευρωπαϊκό τρόπο που διεξάγεται ένας διάλογος- το να μιλά ο καθένας με τη σειρά του- και να θεωρούν ευγενικό το να συμπληρώνουν τη φράση του άλλου.

Συχνά όμως, οι προτάσεις αυτές παραμένουν σε θεωρητικό επίπεδο και δεν υλοποιούνται στη διαμόρφωση της λειτουργίας των αποκαταστατικών διαδικασιών. Αποτελεί συνεπώς πρόκληση για τη σύγχρονη επανορθωτική δικαιοσύνη να λειτουργήσει σε μια πολυπολιτισμική κοινότητα σεβόμενη τις διαφορετικές παραδόσεις και αξιοποιώντας τις, διατηρώντας ταυτόχρονα τις καθορισμένες αρχές της αποκαταστατικής διαδικασίας.

⁸⁹ Braithwaite 2002: 143.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΜΕΡΟΣ Α: Εξωδικαστικά μοντέλα

A1.Μεσολάβηση (Victim- Offender Mediation- VOM)

Πολλοί τοποθετούν την έναρξη της μεσολάβησης στο Οντάριο του Καναδά, σε μια υπόθεση βανδαλισμού από εφήβους το 1974. Τότε, ένας αστυνομικός, ένας εθελοντής και ένας δικαστής σκέφτηκαν πως θα ωφελούσε ίσως τους παραβάτες να συναντήσουν τα θύματα και να φροντίσουν για την αποκατάσταση των επιβλαβών συνεπειών από το έγκλημα⁹⁰. Μέχρι το 1989, η μεσολάβηση εξαπλώθηκε και ήταν ουσιαστικά η μόνη αποκαταστατική διαδικασία, συνεπώς έγινε μια έννοια «ομπρέλα» για διάφορες προσεγγίσεις. Υπήρξαν και μορφές έμμεσης μεσολάβησης στις οποίες αντί για τη συνάντηση δράστη-θύματος, η επικοινωνία πραγματοποιήθηκε με ηχητικές εγγραφές, βίντεο, τηλέφωνο και αλληλογραφία. Δυστυχώς, η έμμεση μεσολάβηση δεν έχει καταγραφεί επαρκώς ούτε έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας.

Η μεσολάβηση είναι μια από τις πιο συνηθισμένες πρακτικές επανορθωτικής δικαιοσύνης. Πρόκειται για τη συνάντηση δράστη και θύματος με την παρουσία ενός τρίτου προσώπου, ενός εκπαιδευμένου μεσολαβητή. Στόχος είναι να αναπτυχθεί ένας διάλογος μεταξύ των δύο μερών. Το θύμα έχει την ευκαιρία να εκφράσει τα δυσάρεστα συναισθήματα που του προκάλεσε η εγκληματική ενέργεια, να μιλήσει για τις συνέπειες που είχε στη ζωή και στην καθημερινότητά του καθώς και να απευθύνει ερωτήσεις προς το δράστη. Ο παραβάτης βρίσκεται υπόλογος της πράξης του απέναντι στο άτομο που έβλαψε και αναμένεται να αναλάβει την ευθύνη της αποκατάστασης του θύματος. Σκοπός της διαδικασίας είναι να καταλήξουν τα δύο μέρη σε μια αμοιβαία συμφωνία με τη βοήθεια του μεσολαβητή ο οποίος φροντίζει για τη δημιουργία και τη διατήρηση των κατάλληλων συνθηκών για διάλογο και δεν παρεμβαίνει ιδιαίτερα στη διαμόρφωση και τη λήψη της απόφασης.

Η απόφαση αφορά κυρίως την αποκατάσταση του θύματος η οποία μπορεί να έχει διάφορες μορφές: χρηματική/ υλική, παροχή εργασίας στο θύμα, παροχή εργασίας στην κοινότητα από το δράστη, ανάληψη συγκεκριμένης υποχρέωσης όπως παρακολούθηση συμβουλευτικών προγραμμάτων. Η απόφαση μπορεί να περιλαμβάνει συνδυασμό διάφορων μορφών αποκατάστασης⁹¹.

Πέρα από την αποκατάσταση, τα προγράμματα μεσολάβησης έχουν διάφορους στόχους: δημιουργία μιας περισσότερο ανθρώπινης διαδικασίας σε σχέση με την ποινική δίκη, μετατροπή του θύματος σε ενεργητικό υποκείμενο, υπέρβαση των στερεοτύπων και κατανόηση των εναλλακτικών προτάσεων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Η διαδικασία της μεσολάβησης βασίζεται σε τρεις αρχές: την

⁹⁰ Raye, Warner Roberts 2007: 212.

⁹¹ Τσιλιάκου 2010: 67.

ουδετερότητα του μεσολαβητή (η οποία στην πράξη είναι συνήθως η αμεροληψία), την εθελούσια συμμετοχή δράστη και θύματος και την εμπιστευτικότητα⁹².

Μια μορφή μεσολάβησης είναι η σχολική μεσολάβηση (school-based mediation) ή μεσολάβηση συνομηλίκων (peer mediation)⁹³. Σκοπός είναι η ειρηνική επίλυση συγκρούσεων η οποία οργανώνεται και εφαρμόζεται στο σχολικό πλαίσιο μεταξύ των μαθητών αντί για το πειθαρχικό σύστημα τιμωρίας. Το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ δύο ή περισσότερων διαφωνούντων μαθητών αναλαμβάνει ένας τρίτος ουδέτερος μαθητής. Η διαδικασία έχει καθορισμένη δομή και σαφή όρια ενώ προϋποθέτει ενεργητική συμμετοχή και επικοινωνία μεταξύ των μερών προκειμένου να επιτευχθεί επίλυση της διαφωνίας.

Οι στόχοι των προγραμμάτων σχολικής μεσολάβησης είναι οι εξής: α) μείωση των βίαιων και αντικοινωνικών συμπεριφορών στο σχολείο, β) μείωση των πειθαρχικών προβλημάτων και αποβολών, γ) απαλλαγή των εκπαιδευτικών από το καθήκον της «αστυνόμευσης» των μαθητών και δυνατότητα να επικεντρωθούν στον παιδαγωγικό τους ρόλο, δ) δημιουργία κλίματος συνεργασίας για τους μαθητές, ε) ενδυνάμωση ατομικότητας και ισότητας, ζ) εξεύρεση δίκαιων λύσεων, η) ανάπτυξη στρατηγικής από τους μαθητές για διαχείριση και μελλοντικών προβλημάτων, θ) βελτίωση της ποιότητας της σχολικής καθημερινότητας.

Οι Garrand και Lipsey έχουν εντοπίσει τρεις τύπους προγραμμάτων μεσολάβησης που πραγματοποιούνται στα σχολεία: τα προγράμματα άμεσης χρήσης δεξιοτήτων (direct skills instruction), προγράμματα μεσολάβησης συνομηλίκων και προγράμματα ενίσχυσης που ενσωματώνονται στο πρόγραμμα διδασκαλίας (embedded curriculum).

Μια άλλη μορφή μεσολάβησης είναι η μεσολάβηση στον εργασιακό χώρο⁹⁴. Πρόκειται για μια εξωδικαστική/ εξωποινική απάντηση που χρησιμοποιείται για την πρόληψη των συγκρούσεων και τη βελτίωση της επικοινωνίας. Η βία στον εργασιακό χώρο μπορεί να έχει διάφορες μορφές: άμεση ή έμμεση λεκτική βία (υποτίμηση δυνατοτήτων, προσβολές και σαρκαστικά σχόλια δημόσια ή ιδιωτικά), περιστατικά αποκλεισμών ή βανδαλισμών προσωπικών αντικειμένων και απειλές ή πράξεις σωματικής κακοποίησης. Οι συνέπειες της βίας στον εργασιακό χώρο είναι συχνά το άγχος, η κατάθλιψη, οι ψυχοσωματικές διαταραχές, η μείωση της παραγωγικότητας αλλά και -από την πλευρά της εταιρίας- η δυσκολία απόκτησης και διατήρησης αξιόλογου προσωπικού.

Προκειμένου να προβλεφθούν οι αρνητικές συνέπειες, είναι σημαντικό οι διαφορές να επιλυθούν σε πρώιμα στάδια πριν κλιμακωθούν οι βίαιες συμπεριφορές. Η προσέγγιση που προτιμάται συνήθως είναι η μεσολάβηση καθώς η εφαρμογή της είναι ταχεία, απλή και αποτελεσματική, ενώ παράλληλα αποκλείει τις τιμωρητικές αντιδράσεις. Η μεσολάβηση μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη για την έκφραση των

⁹² Τσιλιάκου 2010: 68, 70.

⁹³ Αρτινοπούλου 2010: 121, 122.

⁹⁴ Αρτινοπούλου 2010: 128, 129, 130.

αναγκών των υπαλλήλων και για την αναζήτηση λύσεων από κοινού, δεν είναι όμως ένα εργαλείο «κακόβουλων διαμαρτυριών». Οι ρυθμίσεις που προκύπτουν από τα αντιμαχόμενα μέρη μέσα από τη διαδικασία της μεσολάβησης καταγράφονται σε συμφωνητικά. Ο μεσολαβητής οφείλει να διατηρεί αρχείο των συμφωνητικών κυρίως για να ελέγχει στη συνέχεια την τήρηση της συμφωνίας.

Τα πλεονεκτήματα της μεσολάβησης στον εργασιακό χώρο, πέρα από την επίλυση της διαφοράς, είναι η τόνωση του ομαδικού πνεύματος καθώς και η ενίσχυση της εντύπωσης πως η εταιρεία ενδιαφέρεται για τα μέλη της. Παράλληλα, αποφεύγεται το κόστος της ποινικής διευθέτησης του ζητήματος ενώ η επιχείρηση αναλαμβάνει το κόστος της μεσολάβησης. Η παραπάνω προσέγγιση χρησιμοποιείται τόσο εντός όσο και μεταξύ των εταιρειών.

Γενικότερα, η μεσολάβηση παρουσιάζει, όπως προαναφέρθηκε, αρκετά θετικά στοιχεία. Ωστόσο, ένα σημείο ως προς το οποίο δέχεται κριτική είναι η έλλειψη των συμβολικών νοημάτων⁹⁵. Η μεσολάβηση χρησιμοποιείται για τη διευθέτηση μιας ιδιωτικής σύγκρουσης, δηλαδή αφορά τη σύγκρουση μεταξύ ατόμων. Δεν επικεντρώνεται στην παραβίαση κανόνων και αξιών όπως το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Όπως υποστηρίζει ο Bussmann, τα προγράμματα μεσολάβησης εξαρτώνται απόλυτα από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης επειδή χρησιμοποιούν τους όρους «δράστης» και «θύμα». Επίσης, το «έγκλημα» υπάρχει μόνο στη βάση μιας διαδικασίας απόδοσης «ετικέτας», και μ' αυτήν την έννοια είναι μια δικαστική κατασκευή.

Η δομή της κοινωνικής πραγματικότητας βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στο συμβολισμό. Αφού η θρησκεία έχασε τον κυρίαρχο ρόλο της στη διαμόρφωση και την έκφραση κοινωνικών κανόνων, άλλοι θεσμοί ανέλαβαν αυτή τη λειτουργία. Ένας από αυτούς, ο ποινικός νόμος, έχει κεντρική σημασία στη διαμόρφωση των κοινωνικών κανόνων, όπως φαίνεται από παραδείγματα από τον οικονομικό τομέα και τον τομέα του περιβάλλοντος. Δεν είναι ρεαλιστική η προσδοκία να αποτελέσει η μεσολάβηση εναλλακτική του ποινικού νόμου επειδή δε μπορεί να εκφράσει σε συμβολικό επίπεδο κοινωνικούς κανόνες και αξίες με τον ίδιο τρόπο. Η ουσία της μεσολάβησης είναι η σύγκρουση μεταξύ των μερών, όχι η παραβίαση του ποινικού νόμου. Ωστόσο, η μεσολάβηση θα μπορούσε να αποδειχτεί χρήσιμη σε κάποιες περιπτώσεις, λειτουργώντας μέσα στα πλαίσια του ποινικού συστήματος.

Η συμφιλίωση δεν αποτελεί τόσο ξεχωριστό μοντέλο επανορθωτικής δικαιοσύνης όσο βασικό στόχο της διαδικασίας της μεσολάβησης. Ορισμένα προγράμματα, ιδιαίτερα στην Άπω Ανατολή, δίνουν βαρύτητα στην επίτευξη της συμφιλίωσης χρησιμοποιώντας τη μεσολάβηση. Η συμφιλίωση είναι ένας ελαστικός μηχανισμός επίλυσης διαφορών ο οποίος δίνει προτεραιότητα στην αποκατάσταση. Ένα ακόμα

⁹⁵ Bussmann 1992 : 319, 321.

χαρακτηριστικό της συμφιλίωσης είναι πως πέρα από τη συμμετοχή του δράστη και του θύματος προϋποθέτει και τη συμμετοχή της κοινότητας⁹⁶.

A2. Οικογενειακές συνεδρίες/ συμβούλια (Family Group Conferencing)

Η αρχή των οικογενειακών συνεδριών εντοπίζεται στη Νέα Ζηλανδία το 1989⁹⁷. Σκοπός ήταν να περιορισθεί ο αριθμός των νέων από τους Μαορί που εμπλέκονταν στο ποινικό σύστημα. Ο σχεδιασμός στόχευε στο να φέρει τις οικογένειες θυμάτων και δραστήων σε επαφή ώστε να βρουν μια κοινή λύση. Τη διαδικασία διευκόλυνε ένα άτομο το οποίο εκπροσωπούσε το κράτος.

Το μοντέλο των οικογενειακών συνεδριών επεκτάθηκε στην Αυστραλία και αργότερα στον Καναδά, τις ΗΠΑ, τη Βρετανία και σε άλλες χώρες σε όλο τον κόσμο. Κατά την εξάπλωσή του, αναπτυσσόταν μια ποικιλία διαδικασιών που έπαιρνε διάφορες ονομασίες όπως «αποκαταστατικές συνεδρίες» (restorative conferencing) ή απλώς «συνεδρίες» (conferencing). Στην πρωτότυπη μορφή τους, οι οικογενειακές συνεδρίες χρησιμοποιούνταν για υποθέσεις κοινωνικής πρόνοιας και λιγότερο σοβαρά εγκλήματα ενώ σταδιακά εφαρμόστηκαν για πιο σοβαρά και βίαια εγκλήματα.

Εκτός από το θύμα, τον δράστη και τις οικογένειες τους, στις συνεδρίες συνήθως συμμετέχει και ένας αστυνομικός, σε ορισμένες περιπτώσεις και ένας δικηγόρος. Στόχοι των συνεδριών είναι, μεταξύ άλλων, η αποκατάσταση της βλάβης, η υπευθυνότητα και η πρόληψη⁹⁸. Η διαδικασία εκτυλίσσεται συνήθως με τον εξής τρόπο: στην αρχή το άτομο που διευκολύνει τη διαδικασία (συνήθως κάποιος κοινωνικός λειτουργός) εξηγεί τη διαδικασία, τους στόχους και τους κανόνες ενώ ο αστυνομικός διαβάζει την περιγραφή των γεγονότων. Ο δράστης και το θύμα έχουν τη δυνατότητα να παρέμβουν ώστε τα γεγονότα να περιγραφούν από όλες τις πλευρές. Στο σημείο αυτό, ο παραβάτης οφείλει να αποδεχτεί τις κατηγορίες, ενώ σε περίπτωση που δεν το κάνει, η υπόθεση παραπέμπεται στο δικαστήριο. Αν υπάρξει αποδοχή των κατηγοριών, το θύμα και η οικογένειά του μιλούν για την παράβαση και για το πώς τους επηρέασε. Στη συνέχεια, ο δράστης μένει μόνος με την οικογένειά του και συζητούν τις πιθανές λύσεις. Μόλις καταλήξουν σε κάποια πρόταση διαπραγματεύονται με το θύμα και την οικογένειά του τις εναλλακτικές λύσεις. Το άτομο που διευκολύνει τη διαδικασία είναι υπεύθυνο για την ολοκλήρωση της συνδιαλλαγής εντός μιας καθορισμένης προθεσμίας.

A3. Κοινοτικά Συμβούλια Αποκατάστασης (Community reparative boards)

Ήδη από το 1920, λειτουργούν στις ΗΠΑ Κοινοτικά Συμβούλια και σε μόνιμη βάση από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, κυρίως στο Βερμόντ⁹⁹. Στους στόχους των κοινοτικών συμβουλίων περιλαμβάνονται η άμεση συμμετοχή των πολιτών στην απονομή δικαιοσύνης καθώς και η μείωση του κόστους του δικαστηριακού

⁹⁶ Τσιλιάκου 2010: 79, 80.

⁹⁷ Raye, Warner Roberts 2007: 213, 214.

⁹⁸ Lemley 2001: 48, 49.

⁹⁹ Τσιλιάκου 2010: 92, 93.

συστήματος μέσα από την ανάπτυξη των κοινοτικών συμβουλίων. Το συγκεκριμένο μοντέλο δεν είναι εναλλακτικό της δίκης αλλά προηγείται της δικαστηριακής διαδικασίας.

Πιο αναλυτικά, το κοινοτικό συμβούλιο αποτελείται από μια μικρή ομάδα πολιτών η οποία προηγουμένως έχει λάβει κάποια εκπαίδευση. Οι πολίτες συναντούν τον δράστη και συζητούν μαζί του σχετικά με την παράβαση και τις συνέπειές της. Το συμβούλιο διατυπώνει κάποιες προτάσεις για τον τρόπο και το χρόνο αποκατάστασης της ζημίας και τις συζητά με τον δράστη. Ο δράστης ακολουθεί τη συμφωνημένη διαδικασία και στη συνέχεια το συμβούλιο υποβάλλει στο δικαστήριο την έκθεσή του με την οποία ολοκληρώνει την εργασία του. Ωστόσο, στο παρόν μοντέλο έχει ασκηθεί κριτική για την απουσία του θύματος στη διαδικασία γι' αυτό και κάποιοι μελετητές δεν το συμπεριλαμβάνουν στην επανορθωτική δικαιοσύνη.

A4. Κύκλοι ποινής (Sentencing circles) – Κύκλοι ίασης (Healing circles)

Οι κύκλοι βασίζονται στις αξίες και τις παραδόσεις των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής. Η εφαρμογή του συγκεκριμένου μοντέλου ξεκίνησε τη δεκαετία του 1990. Πρόκειται για συναντήσεις οι οποίες πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της κοινότητας σε συνεργασία με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης¹⁰⁰. Στη διαδικασία συμμετέχουν οι δράστες, τα θύματα, οι οικογένειες και οι υποστηρικτές τους, οποιοδήποτε μέλος της κοινότητας ενδιαφέρεται καθώς και προσωπικό του ποινικού συστήματος όπως δικαστές, εισαγγελείς και υπάλληλοι δικαστηρίων.

Οι συμμετέχοντες κάθονται σε κύκλο ή σε περισσότερους ομόκεντρους και ένα άτομο που έχει το ρόλο του συντονιστή εξηγεί τις αρχές της διαδικασίας. Ο λόγος δίνεται σε κάθε συμμετέχοντα συμβολικά με ένα αντικείμενο ("talking piece") το οποίο αποτελεί μέρος της παράδοσης και χρησιμοποιείται για να ρυθμίζει την επικοινωνία καθώς κινείται δεξιόστροφα μέσα στον κύκλο. Όταν ένας παριστάμενος κρατά το αντικείμενο, το οποίο θεωρείται «ιερό», έχει το χρόνο να εκφράσει τις απόψεις του χωρίς να διακόπτεται.

Σε κάποιους κύκλους είναι εμφανές το θρησκευτικό στοιχείο καθώς αρχίζουν και ολοκληρώνονται με προσευχή. Μέχρι το τέλος της διαδικασίας, το «ιερό» αντικείμενο έχει ολοκληρώσει περιφερόμενο πέντε κύκλους¹⁰¹. Κατά τον πρώτο κύκλο, γίνονται οι συστάσεις των συμμετεχόντων και κατά το δεύτερο, οι συμμετέχοντες μιλούν στο θύμα με σκοπό εκείνο να αποβάλλει τα συναισθήματα ντροπής ή ενοχής που πιθανόν να νιώθει. Στον τρίτο κύκλο, οι συμμετέχοντες απευθύνονται στο δράστη και αναφέρονται στα συναισθήματα που τους δημιούργησε η πράξη του. Στον τέταρτο κύκλο, οι συμμετέχοντες διατυπώνουν τις προτάσεις τους στο δικαστή σχετικά με την αντιμετώπιση του δράστη και στον πέμπτο κύκλο, καταγράφονται τα συμπεράσματα και η διαδικασία ολοκληρώνεται.

¹⁰⁰ Raye, Warner Roberts 2007: 215.

¹⁰¹ Τσιλιάκου 2010: 94,95.

Οι κύκλοι ίασης χρησιμοποιούνται για σκοπούς διαφορετικούς της ποινής. Μπορεί να εφαρμοστούν για την επίλυση ενός προβλήματος της κοινότητας ή για να παρέχουν υποστήριξη στα θύματα ή στους παραβάτες (κάποιες φορές για να τους προετοιμάσουν για έναν κύκλο ποινής). Επίσης, οι κύκλοι ίασης ενδέχεται να εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να ενταχθούν στην κοινότητα άτομα που έχουν αποφυλακιστεί. Το μοντέλο αυτό ενθαρρύνει τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας, ακόμα και αν δεν έχουν κάποια σχέση με το θύμα ή τον δράστη. Ωστόσο, έχει επικριθεί για την εξάρτησή του από το δικαστικό προσωπικό.

Οι κύκλοι ποινής ¹⁰² αποτελούνται συνήθως από 20- 30 άτομα και διευθύνονται από επαγγελματίες δικαστές οι οποίοι τείνουν να συντάσσονται με τις υποδείξεις των συμμετεχόντων του κύκλου. Στον Καναδά, όπου έχουν πραγματοποιηθεί πολλές εκατοντάδες κύκλων τέτοιου είδους, οι περιπτώσεις με τις οποίες ασχολούνται είναι η οδήγηση σε κατάσταση μέθης, η ληστεία, η σοβαρή επίθεση, οι σωματικές βλάβες και η σεξουαλική επίθεση. Προϋπόθεση για να λειτουργήσει ένας κύκλος ποινής είναι ο κατηγορούμενος να έχει αποδεχθεί την ενοχή του και τα δύο μέρη να αναγνωρίζουν τα πραγματικά περιστατικά καθώς ο ρόλος του κύκλου δεν είναι η διερεύνηση τού τι πραγματικά συνέβη. Αξίζει να σημειωθεί πως μερικοί συγγραφείς δε θεωρούν τον κύκλο ποινής μια επανορθωτική διαδικασία αλλά μια διαδικασία διαιτησίας όπου η συμβολή των άμεσα ενδιαφερομένων μπορεί να καταλήξει σε επανορθωτικές συνέπειες.

-Σύγκριση των μοντέλων

Συγκρίνοντας τα τέσσερα παραπάνω μοντέλα, διαπιστώνουμε πως όλα ακολουθούν τις τρεις βασικές αρχές της επανορθωτικής δικαιοσύνης: την αποκατάσταση της ζημίας, την άμεση εμπλοκή των ατόμων που έχουν σημαντικό ρόλο (δράστης- θύμα) και τη συμμετοχή της κοινότητας, με το κράτος να έχει τη θέση του «εγγυητή». Ένα κοινό χαρακτηριστικό των μοντέλων αποκατάστασης είναι η χρήση της αφήγησης ως μέσου για να εκφραστούν οι σκέψεις και τα συναισθήματα των μελών της ομάδας. Όλα τα μοντέλα επίσης στοχεύουν στη δημιουργία ενός «κλίματος ασφάλειας» για το δράστη και το θύμα προκειμένου να συζητήσουν σχετικά με το έγκλημα και τις συνέπειές του. Τέλος, όλες οι διαδικασίες έχουν εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου και έχουν υποστεί αλλαγές σε σχέση με τη μορφή που είχαν αρχικά ¹⁰³.

Διαφορές μεταξύ των μοντέλων εντοπίζονται κυρίως στον τρόπο και τον τόπο διεξαγωγής του καθενός και την ομάδα των δραστών. Πιο συγκεκριμένα, στη μεσολάβηση επιλέγονται κυρίως δράστες εγκλημάτων κατά της παρουσίας αλλά και δράστες βίαιων εγκλημάτων (αν το ζητήσει το θύμα), στα κοινοτικά συμβούλια συμμετέχουν συνήθως δράστες μη βίαιων εγκλημάτων, στα οικογενειακά συμβούλια κυρίως ανήλικοι δράστες (στη Νέα Ζηλανδία) και όσοι επιλέγονται από την αστυνομία (στην Αυστραλία) και, τέλος στους κύκλους ποινής δράστες που

¹⁰² Μαγγανάς 2004: 29.

¹⁰³ Raye, Warner Roberts 2007: 217.

παραδέχονται την ενοχή τους και δηλώνουν την επιθυμία να αλλάξουν, ακόμα και δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων¹⁰⁴.

Παρά τις διαφοροποιήσεις των τεσσάρων μοντέλων, υπάρχει ένα κοινό σημείο αναφοράς γι αυτά αλλά και για τα νέα μοντέλα που προκύπτουν από συνδυασμούς των στοιχείων τους: ο Αποκαταστατικός Διάλογος (Restorative Dialogue)¹⁰⁵. Οι κοινές αξίες που εφαρμόζονται στον αποκαταστατικό διάλογο είναι ο σεβασμός μεταξύ όλων των μερών, η ευελιξία της διαδικασίας και η ενδυνάμωση όλων των μερών. Ο αποκαταστατικός διάλογος μπορεί να πραγματοποιείται και έμμεσα μέσω βίντεο, αλληλογραφίας, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, σε περιπτώσεις που μια ενδεχόμενη συνάντηση με το δράστη δεν είναι επιθυμητή.

Γενικά, έχουν παρατηρηθεί αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμός μεταξύ των υποστηρικτών των μοντέλων, ενώ παράλληλα προέκυψαν πολλά υβρίδια. Η σύγχρονη πρακτική λοιπόν, εξελίσσεται βάσει μιας προσέγγισης που περιλαμβάνει πολλές μεθόδους και αναπτύσσεται βάσει των αναγκών.

A5. Άλλα μοντέλα

Το μοντέλο της μεσολάβησης χρησιμοποιείται συχνά στο πλαίσιο των κατά παρέκκλιση διαδικασιών και της κοινωφελούς εργασίας με κύριο στόχο την αποκατάσταση της βλάβης. Ειδικά για τους ανήλικους και νέους παραβάτες, αναπτύχθηκαν οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες (Diversion)¹⁰⁶. Ο όρος “Diversion” χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ το 1965 από την Επιτροπή για την Επibολή του Νόμου και τη Διοίκηση της Δικαιοσύνης (President’s Commission on Law Enforcement and Administration of Justice). Η συγκεκριμένη επιτροπή πρότεινε την εφαρμογή μέτρων διαφορετικών από εκείνα που επιβάλλει το τυπικό σύστημα δικαιοσύνης, πριν τη δικαστική διαδικασία και αφού έχει διαπιστωθεί η τέλεση παράνομης πράξης.

Τα μοντέλα των κατά παρέκκλιση διαδικασιών εξαπλώθηκαν τη δεκαετία του ’70 στις ΗΠΑ. Μερικοί από τους στόχους της Diversion γενικά ήταν οι εξής: η μικρότερη δυνατή επέμβαση στο χαρακτήρα και τη ζωή του νεαρού παραβάτη, η παροχή ουσιαστικότερης προσωπικής βοήθειας στα προβλήματα που αντιμετωπίζει, η αποφυγή του στιγματισμού, η βελτίωση της θέσης του θύματος, η αποσυμφόρηση των δικαστηρίων με ταυτόχρονη μείωση του κόστους καταπολέμησης του εγκλήματος.

Τα προγράμματα των κατά παρέκκλιση διαδικασιών υποστηρίχθηκαν και από τα ευρήματα εγκληματολογικών ερευνών της εποχής, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κυρίως βάσει της θεωρίας της ετικέτας και έδειξαν πως η νεανική παραβατικότητα είναι συνηθισμένο και περιστασιακό φαινόμενο και διακόπτεται αν υπάρξει η

¹⁰⁴ Τσιλιάκου 2010: 97, 98.

¹⁰⁵ Warner Roberts 2004: 241-244.

¹⁰⁶ Λαμπροπούλου 2008: 328-331.

κατάλληλη αντιμετώπιση. Παράλληλα, άλλες έρευνες ασχολήθηκαν με τις συνέπειες της ποινικής παρέμβασης στη συμπεριφορά των νέων παραβατών και έδειξαν πως η ποινική παρέμβαση οδηγεί μάλλον σε σταθεροποίηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς παρά σε εκφοβισμό ή επίλυση των προβλημάτων. Έλικά, τα περισσότερα μέτρα που εφαρμόστηκαν ήταν εξωιδρυματικού χαρακτήρα, μάλλον επειδή θεωρήθηκαν πιο οικονομικά παρά επειδή δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στις συνέπειες της ποινικής παρέμβασης. Τα συγκεκριμένα προγράμματα πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ από τις τοπικές κοινότητες, την αστυνομία, την εισαγγελία και τη δικαιοσύνη.

Παράλληλα με τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες, διάδοση γνώρισε και η κοινωφελής εργασία κυρίως όταν, κατά τη δεκαετία του '70, ήταν έντονη η αναζήτηση εναλλακτικών ποινών και για τη μείωση του κόστους συντήρησης των σωφρονιστικών καταστημάτων¹⁰⁷. Η αρχή της κοινωφελούς εργασίας εντοπίζεται τον 16^ο αιώνα με τη μορφή της καταναγκαστικής εργασίας σκλάβων στις αποικίες. Στη σύγχρονη εποχή, η κοινωφελής εργασία ξεκινά τη δεκαετία του '60 στη Νέα Υόρκη όπου με πρωτοβουλία του Vera Institute of Justice, η κοινωφελής εργασία άρχισε να εφαρμόζεται σε περιπτώσεις στις οποίες ο εγκλεισμός δεν κρινόταν απαραίτητος.

Η κοινωφελής εργασία εξαπλώθηκε στις ΗΠΑ χωρίς ωστόσο να προκύψει ένα ενιαίο πρότυπο εφαρμογής, με εξαίρεση την πόλη της Νέας Υόρκης. Στην Αγγλία και την Ουαλία, η κοινωφελής εργασία εντάχθηκε και τυπικά στο ποινικό σύστημα. Τρεις είναι οι βασικοί στόχοι της κοινωφελούς εργασίας: Α) Η αποκατάσταση της βλάβης, καθώς ο δράστης αποκαθιστά συμβολικά στην κοινότητα τη βλάβη που προξένησε. Β) Η τιμωρία του δράστη μέσω της στέρησης του ελεύθερου χρόνου του, ο οποίος στις σύγχρονες κοινωνίες έχει ιδιαίτερη αξία γι αυτό και η στέρησή του λειτουργεί εκφοβιστικά. Γ) Η κοινωνική ενσωμάτωση των παραβατών και ο περιορισμός της υποτροπής μέσα από την καλλιέργεια καλών συνηθειών και την αναγνώριση της αξίας της προσφοράς χωρίς τα αρνητικά στοιχεία του εγκλεισμού.

Δημιουργείται ίσως το ερώτημα αν η κοινωφελής εργασία ανήκει στα μέτρα αποκατάστασης της βλάβης ή αν στοχεύει περισσότερο στην επανένταξη του παραβάτη. Ο πίνακας που ακολουθεί είναι διαφωτιστικός.

¹⁰⁷ Λαμπροπούλου 2008: 381, 383, 386.

Η κοινωνοφελής εργασία στα διάφορα συστήματα			
Νομικό σύστημα			
	Τιμωρητικό	Με στόχο την επανένταξη	Επανορθωτικό
Αντικείμενο	Αποτροπή	Μεταχείριση-Θεραπεία	Αποκατάσταση
Περιεχόμενο	Δυσάρεστο	Προσαρμοσμένο στις ανάγκες του παραβάτη	Συμβολικό
Διάρκεια εξαρτάται από:	Βαρύτητα του αδικήματος	Ανάγκες της μεταχείρισης	Βαρύτητα της βλάβης
Αποτίμηση με βάση:	Αυτό που του αξίζει (just deserve)	Συμβατική συμπεριφορά	Κοινωνική ειρήνη

Πηγή: Μαγγανάς 2004: 21.

Με την πάροδο του χρόνου, έχουν προκύψει διάφορες πρακτικές που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες ανάγκες. Για παράδειγμα, όταν για τη συνάντηση μεταξύ δράστη και θύματος υπάρχει θέληση μόνο από τη μια πλευρά, τότε ομάδες θυμάτων συναντιούνται με ομάδες δραστών οι οποίοι δεν έχουν διαπράξει αδικήματα εναντίον των συγκεκριμένων θυμάτων και υποκαθιστούν έτσι τους πραγματικούς. Στόχος των συναντήσεων είναι να συζητηθούν οι αιτίες και οι συνέπειες των εγκλημάτων¹⁰⁸. Άλλες συμμετοχικές διαδικασίες είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ συντρόφων και τα προγράμματα διαχείρισης θυμού¹⁰⁹.

Ένα άλλο μοντέλο είναι τα δικαστήρια συμφιλίωσης των Navajo (Navajo Peacemaker Courts)¹¹⁰. Οι Navajo είναι η μεγαλύτερη φυλή Ινδιάνων στις ΗΠΑ. Σε όλες τις κοινότητες των Navajo υπάρχουν και οι συμφιλιοτές, άνδρες ή γυναίκες, οι οποίοι απολαμβάνουν το σεβασμό όλων των μελών της κοινότητας και επιλέγονται βάσει του ήθους, της σοφίας και της ικανότητάς τους να επιλύουν συγκρούσεις. Οι υποθέσεις που φτάνουν στα συγκεκριμένα δικαστήρια παραπέμπονται από τον τοπικό δικαστή, την αστυνομία, τις κοινωνικές υπηρεσίες, τις υπηρεσίες υγείας και άλλους φορείς. Ο ειρηνοποιός δε θεωρείται μεσολαβητής επειδή συνήθως γνωρίζει εκ των προτέρων τα εμπλεκόμενα μέρη.

Το θύμα και ο δράστης συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία και συζητούν για το πρόβλημα και για τις πιθανές λύσεις. Ο ειρηνοποιός προσκαλεί τις οικογένειες των

¹⁰⁸ Raye, Warner Roberts 2007: 216.

¹⁰⁹ Μαγγανάς 2007: 38.

¹¹⁰ Τσιλιάκου 2010: 109,110.

μερών και μέλη της κοινότητας να παρευρεθούν στη διαδικασία. Η ουσία της συνάντησης είναι ο συμβιβασμός και η επανόρθωση και προς τους στόχους αυτούς στρέφει την προσοχή των εμπλεκομένων ο ειρηνοποιός. Πολύ σημαντικά θεωρούνται και τα αιτήματα που διατυπώνονται από τις συζητήσεις και αναμένεται να ικανοποιηθούν. Η όλη διαδικασία ακολουθεί τις αξίες και τις παραδόσεις των Navajo, στις οποίες περιλαμβάνεται η πίστη στις πνευματικές δυνάμεις. Ο ειρηνοποιός δεν αναμένεται να λάβει ο ίδιος κάποια απόφαση ούτε να καθοδηγήσει τα μέρη προς αυτήν.

Τα Navajo Peacemaker Courts βασίζονται σε παραδοσιακές αξίες των Navajo όπως στην ισότιμη συμμετοχή και αντιμετώπιση των συμμετεχόντων, στην έλλειψη αυστηρής τυπικότητας της διαδικασίας, στην καθοδήγηση από τους μεγαλύτερους (Naat'aanii) της κοινότητας και στην ανάγκη αποκατάστασης της βλάβης που πιθανόν έχει προκληθεί στην κοινότητα.

ΜΕΡΟΣ Β: Προγράμματα

B.1. Στον ευρωπαϊκό χώρο

Στην Ευρώπη έχουν πραγματοποιηθεί και εφαρμόζονται και σήμερα πολλά προγράμματα κυρίως επανορθωτικής δικαιοσύνης. Μια έρευνα σε 15 ευρωπαϊκές χώρες έδειξε αξιοσημείωτη διαφοροποίηση μεταξύ του αριθμού των υπηρεσιών μεσολάβησης: η Γαλλία και η Γερμανία είχαν περίπου 200 και 300 προγράμματα αντίστοιχα, ενώ άλλες όπως η Ιρλανδία (3) και η Ιταλία (8) είχαν πολύ λίγα ¹¹¹. Οι αριθμοί μπορεί να μας δίνουν κάποια στοιχεία, ωστόσο διαμορφώνουν μια ατελή εικόνα. Για παράδειγμα, μια από τις χώρες που παρουσιάζονται να έχουν μικρό αριθμό κέντρων μεσολάβησης, η Αυστρία, έχει αναπτύξει ένα από τα πιο επιτυχημένα προγράμματα στην Ευρώπη το οποίο θεωρείται πρότυπο.

Ανάμεσα στα προγράμματα που αναπτύσσονται στην Ευρώπη εντοπίζονται σημαντικές διαφορές. Κάποιες από αυτές οφείλονται στη νομική κουλτούρα κάθε χώρας ενώ άλλες στα κίνητρα ανάπτυξης των προγραμμάτων. Για παράδειγμα, στη Νορβηγία και τη Σουηδία ώθηση έδωσαν οι απόψεις του Christie για τις συγκρούσεις και τη διαχείρισή τους από την κοινότητα ενώ στο Βέλγιο οργανώθηκαν προγράμματα μεσολάβησης για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα η παραβατικότητα ανηλίκων ¹¹².

Γενικά, ο ευρωπαϊκός χώρος παρουσιάζει διαφοροποιήσεις οι οποίες όμως είναι συμπληρωματικές μεταξύ τους. Σε κάποιες χώρες (όπως η Φινλανδία, η Γαλλία και η Νορβηγία) οι εθελοντές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην πρακτική της μεσολάβησης, ενώ σε άλλες χώρες (για παράδειγμα στην Αυστρία, τη Γερμανία και το Βέλγιο) η παρέμβαση πραγματοποιείται περισσότερο από ειδικούς. Ανάλογη διαφοροποίηση παρατηρείται και ως προς τη σχέση των υπηρεσιών μεσολάβησης με

¹¹¹ Miers 2007: 447, 448.

¹¹² Miers 2007: 452.

το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης: ποικίλλει από το να είναι αποκλειστικά βασισμένες στο σύστημα μέχρι το να βασίζονται κυρίως στην κοινότητα. Διαφοροποίηση επίσης επικρατεί ως προς το κατά πόσο οι θεσμοί της ποινικής δικαιοσύνης υιοθετούν τα προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης ¹¹³.

Η μεσολάβηση υπήρξε για πολύ καιρό σχεδόν το μοναδικό μοντέλο επανορθωτικής δικαιοσύνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο ¹¹⁴. Έχει υποστηριχθεί πως η μεσολάβηση είναι περισσότερο ευρωπαϊκή ενώ ο όρος «αποκαταστατική δικαιοσύνη (restorative justice)» είναι αγγλο-αμερικανικός. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι για ορισμένες περιοχές ευρωπαϊκής δικαιοδοσίας δεν υπάρχει όρος αντίστοιχος της φράσης «αποκαταστατική δικαιοσύνη». Παρά τις γενικές αυτές προτιμήσεις υπάρχουν αποκλίσεις ¹¹⁵. Η παροχή εργασίας προς την κοινότητα είναι κοινή πρακτική για τα ευρωπαϊκά συστήματα απονομής δικαιοσύνης ανηλίκων, ενώ τα «συμβούλια» (conferencing) μόλις ξεκινούν στην ευρωπαϊκή ήπειρο ¹¹⁶.

Τα πρώτα πιλοτικά προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης άρχισαν να εφαρμόζονται τις δεκαετίες του '80 και του '90 σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Η **Νορβηγία** κατείχε ηγετική θέση το 1981 εγκαινιάζοντας ένα πρόγραμμα για τους ανήλικους που παραβιάζουν το νόμο για πρώτη φορά ¹¹⁷. Η εξέλιξη του παραπάνω προγράμματος ήταν τα κοινοτικά κέντρα μεσολάβησης (Norwegian community mediation centers) ¹¹⁸ τα οποία λειτούργησαν τελικά περισσότερο ως ένα μέσο πρόνοιας για τους ανήλικους σχετικά με υποθέσεις που προέρχονταν από την αστυνομία παρά ως ένα πεδίο διαλόγου για την επίλυση συγκρούσεων. Περίπου το 90% των υποθέσεων παραπέμπονταν από την αστυνομία.

Το είδος των υποθέσεων που παραπέμπονται στα συγκεκριμένα κέντρα από την αστυνομία καθορίζεται από τον υπουργό Δικαιοσύνης. Προϋποθέσεις για την επίλυση της σύγκρουσης είναι ο παραβάτης και το άτομο που έχει υποστεί τη ζημία να συμφωνήσουν να τεθεί η σύγκρουση στο κοινοτικό κέντρο μεσολάβησης και η υπόθεση να μην έχει τέτοια βαρύτητα ώστε να προβλέπεται φυλάκιση. Η συνάντηση των δύο μερών πραγματοποιείται με την παρουσία ενός τρίτου ουδέτερου προσώπου. Τα μέρη καταλήγουν σε μια συμφωνία. Αν ο παραβάτης τηρήσει τη συμφωνία, θα εξακολουθήσει να έχει λευκό ποινικό μητρώο.

Από την πρώτη δεκαετία λειτουργίας των κοινοτικών κέντρων μεσολάβησης στη Νορβηγία, παρόλο που δεν κατάφεραν να εκπληρώσουν το στόχο της επίλυσης προβλημάτων που σχετίζονται με την παραβατικότητα ανηλίκων, διαπιστώθηκαν κάποια θετικά αποτελέσματα. Περίπου 400 παραβάτες (που παρανομούν για πρώτη φορά) επιλύουν ετησίως τη σύγκρουση στην οποία εμπλέκονται χρησιμοποιώντας τη μεσολάβηση χωρίς η παραβατική πράξη να καταγράφεται στο ποινικό τους μητρώο.

¹¹³ Willemsens, Walgrave 2007: 490.

¹¹⁴ Willemsens, Walgrave 2007: 490.

¹¹⁵ Miers 2007: 453.

¹¹⁶ Willemsens, Walgrave 2007: 491.

¹¹⁷ Willemsens, Walgrave 2007: 489.

¹¹⁸ Falck 1992: 132, 133.

Επίσης, τα κέντρα παρέχουν στα θύματα τη δυνατότητα ενεργής συμμετοχής στην επίλυση της υπόθεσης. Ένα αρνητικό σημείο είναι η έλλειψη δημόσιας διαβούλευσης για τα κοινοτικά κέντρα μεσολάβησης. Αυτό αποτελεί μειονέκτημα αν θεωρεί κανείς πως η πρόοδος έρχεται μέσα από τη σύγκρουση συμφερόντων, την κριτική και την αυτοκριτική. Άλλες αρνητικές συνέπειες είναι πως τα κέντρα μεσολάβησης αναλαμβάνουν τις ασήμαντες υποθέσεις οι οποίες διαφορετικά δε θα αντιμετωπιζόνταν από σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Δηλαδή, η κοινοτική μεσολάβηση αντί να αποτελεί εναλλακτική της φυλάκισης αποτελεί εναλλακτική της αποπομπής υποθέσεων. Επιπλέον, αναλαμβάνουν τελικά ελάχιστες υποθέσεις ενώ ταυτόχρονα δεν έχει ερευνηθεί ο στιγματισμός που μπορεί να συνδέεται με την κοινοτική μεσολάβηση.

Το 1991, η μεσολάβηση στη Νορβηγία ψηφίστηκε δια νόμου και αυτό οδήγησε σε καλύτερη οργάνωση των προγραμμάτων και διευθέτηση των προβλημάτων εφαρμογής. Οι υπηρεσίες μεσολάβησης οργανώθηκαν κυρίως σε επίπεδο δήμων και σήμερα είναι διαθέσιμες σε όλους τους πολίτες αφού καλύπτουν γεωγραφικά το σύνολο της Νορβηγίας¹¹⁹.

Στη **Φινλανδία**, το πρώτο πρόγραμμα μεσολάβησης πραγματοποιήθηκε το 1983 στην πόλη Vantaa¹²⁰. Η προβλεπόμενη διάρκεια του προγράμματος ήταν μέχρι τα τέλη του 1985. Το πρόγραμμα συνεχίστηκε και εντάχθηκε στη λειτουργία των δήμων (όπως και στη Νορβηγία) ενώ συνδέθηκε μόνιμα με την κοινωνική πρόνοια. Αναπτύχθηκαν και άλλα προγράμματα μεσολάβησης, τα περισσότερα από τα οποία ασχολούνταν μόνο με ανήλικους παραβάτες και με παιδιά κάτω των 15 ετών.

Τα προγράμματα διαχειρίζονταν συγκρούσεις και κακουργήματα, σχετικά ελαφρά πλημμελήματα, ιδίως κλοπές, βανδαλισμούς και εγκλήματα βίας. Τα προγράμματα στη Φινλανδία δεν ανήκουν στα προγράμματα κοινοτικής μεσολάβησης (community mediation programs) αλλά είναι πιο κοντά στο μοντέλο συμφιλίωσης δράστη - θύματος (VORP- Victim/ Offender Reconciliation Programs). Οι υποθέσεις παραπέμπονταν στα προγράμματα μεσολάβησης από την αστυνομία, τον εισαγγελέα, το σχολείο και τους υπεύθυνους κοινωνικής πρόνοιας. Το 1990 το 89% των υποθέσεων (οι οποίες ήταν συνολικά 273) που ανέλαβε το πρόγραμμα της πόλης Vantaa είχε παραπεμφθεί σε αυτό από επίσημους φορείς. Κάποιοι θεώρησαν την εξέλιξη αυτή αρνητική λόγω της συνεργασίας με το επίσημο σύστημα η οποία, όπως υποστήριζαν, είχε ως συνέπεια τη διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου. Άλλοι θεώρησαν τις συχνές παραπομπές από επίσημους φορείς ως μια ένδειξη ότι θα δοθούν περισσότερες ευκαιρίες για αλλαγή του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

¹¹⁹ Τσιλιάκου 2010: 72.

¹²⁰ Ilvari 1992: 137, 138, 143.

Ωστόσο, εξακολούθησε να γίνεται ευρεία χρήση των υπηρεσιών μεσολάβησης και μέχρι το 1993, τα προγράμματα μεσολάβησης είχαν εξαπλωθεί σε 110 φινλανδικές πόλεις και κοινότητες ¹²¹.

Στην **Ολλανδία**, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας αποτυποποίησης της επίλυσης των συγκρούσεων, έχουν αναπτυχθεί εξωιδρυματικά μέτρα για κάθε φάση της διαδικασίας, από τη σύλληψη μέχρι την καταδίκη ¹²². Πολλά από τα προγράμματα εστιάζουν στους ανήλικους και νεαρούς παραβάτες και λειτουργούν εντός αλλά και εκτός του ποινικού συστήματος. Όσον αφορά τα προγράμματα εντός ποινικού συστήματος, ο ρόλος της αστυνομίας έχει αναδειχθεί ως σημαντικός. Καταρχήν, η αστυνομία έχει τη δυνατότητα να μην παραπέμψει την υπόθεση στον εισαγγελέα αλλά απλώς να νουθετήσει τον ανήλικο ή νεαρό παραβάτη ή να τον παραπέμψει σε προγράμματα των κοινωνικών υπηρεσιών. Επιπλέον, λειτουργούν τα Συμβούλια Προστασίας των Νέων (Councils for Youth Protection) τα οποία αναλαμβάνουν κυρίως αστικές παρά ποινικές υποθέσεις. Οι υπηρεσίες παρέχονται από εκπαιδευμένους κοινωνικούς λειτουργούς και στοχεύουν στην άμεση επίλυση του προβλήματος που αντιμετωπίζει ο νέος.

Εκτός του ποινικού συστήματος λειτουργούν κέντρα πληροφόρησης και παροχής κοινωνικής και νομικής βοήθειας. Σε αυτά ο νέος δεν αντιμετωπίζεται ως προβληματική περίπτωση αλλά δίνεται έμφαση στη σύνδεση μεταξύ των προβλημάτων που έχει και της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Τα Κέντρα στοχεύουν στο να συνειδητοποιήσει ο νέος ότι προκειμένου να επιβιώσει χρειάζεται να εργαστεί σκληρά και να βελτιώσει το μορφωτικό του επίπεδο και τις επαγγελματικές του ικανότητες. Στα συγκεκριμένα Κέντρα, ο νέος προσφεύγει εθελοντικά, τηρείται η ανωνυμία του και επιχειρείται να αντιμετωπιστεί το πρόβλημά του όπως ο ίδιος το προσδιορίζει. Άλλωστε, οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι δεκτικοί στην αναζήτηση νέων συστημάτων αξιών πέραν του ισχύοντος. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι η τυπική διαδικασία κινείται μόνο αν το επιθυμεί ο ίδιος ο νέος.

Αλλά και για την υποστήριξη των θυμάτων λειτουργούν περίπου 70 Γραφεία ψυχολογικής υποστήριξης τα οποία επιπλέον παρέχουν νομική βοήθεια προκειμένου το θύμα να διεκδικήσει την αποκατάσταση της ζημίας από το δράστη (Landelijke Organisatie Slachtofferhulp). Τα γραφεία αυτά λειτουργούν ως συνδετικός κρίκος των θεραπευτικών προγραμμάτων με τη δικαιοσύνη ¹²³.

Αναπτύχθηκαν επίσης προγράμματα εργασίας (όπου οι νέοι παρείχαν κοινωφελή εργασία σε νοσοκομεία, γηροκομεία κτλ.) και εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία σχεδιάστηκαν για να ενισχύσουν τις κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες ¹²⁴. Και στα δύο είδη προγραμμάτων ήταν έντονη η αγγλική επιρροή. Ειδικά τα εκπαιδευτικά προγράμματα μοιράζονταν σε κάποιο βαθμό τα ίδια χαρακτηριστικά με

¹²¹ Kurki 2000: 269.

¹²² Λαμπροπούλου 2008: 333, 334.

¹²³ Λαμπροπούλου 2008: 363.

¹²⁴ Van Der Laan 1992: 152, 153.

τα αγγλικά προγράμματα ενδιάμεσης μεταχείρισης (IT programmes -intermediate treatment programmes). Στα ολλανδικά εκπαιδευτικά προγράμματα συμπεριλαμβάνονταν και προγράμματα που παρείχαν πληροφορίες στον παραβάτη σχετικά με το θύμα και τη θυματοποίηση ("Focus on Victims"), ένα πρόγραμμα για τη χρηματική αποζημίωση του θύματος (Compensation Order) και τέλος ένα το οποίο έδινε τη δυνατότητα στους νεαρούς παραβάτες να επισκεφθούν μια φυλακή ενηλίκων και να συνομιλήσουν με τους κρατούμενους.

Μετά την αρχική πειραματική εφαρμογή των προγραμμάτων που λειτουργούσαν ως εναλλακτικές ποινές πραγματοποιήθηκε μια μελέτη με σκοπό την αξιολόγησή τους ¹²⁵. Η μελέτη έδειξε ότι η οργάνωση της πειραματικής εφαρμογής δεν ήταν όπως είχε αρχικά προβλεφθεί όμως οι αποκλίσεις δεν ήταν απαραίτητα αρνητικές. Οι περισσότερες εναλλακτικές ποινές επιβάλλονταν από τον δικαστή ανηλίκων και οι υπόλοιπες από το δημόσιο κατήγορο όμως αυτό δε σήμαινε διεύρυνση του μηχανισμού ελέγχου γιατί αν οι υποθέσεις αυτές δεν παραπέμπονταν στα προγράμματα, θα ακολουθούσαν τη δικαστική οδό. Ωστόσο, αυτό άλλαξε με τα χρόνια: παρατηρήθηκε τεράστια αύξηση των εναλλακτικών ποινών χωρίς ταυτόχρονη μείωση των παραδοσιακών ποινών αλλά μόνο μείωση στις υποθέσεις στις οποίες δε δινόταν συνέχεια.

Επίσης, φάνηκε να γίνεται επιλογή των παραβατών -αντίθετα με τις κατευθυντήριες γραμμές- με τους νέους που ανήκαν σε εθνικές μειονότητες να υποεκπροσωπούνται και τους νέους που είχαν διαπράξει παράβαση κατά της ιδιοκτησίας να υπερεκπροσωπούνται. Το ποσοστό υποτροπής των νέων που συμμετείχαν στα προγράμματα ήταν μεγάλο (68,8%) όμως ταυτόχρονα ήταν μικρότερο από εκείνο της υποτροπής των νέων στους οποίους επεβλήθησαν παραδοσιακές ποινές (73,6%). Γενικά, τα αποτελέσματα της εφαρμογής εναλλακτικών ποινών θεωρήθηκαν πολύ ικανοποιητικά εφόσον τα περισσότερα ακολούθησαν τις επίσημες κατευθυντήριες γραμμές που ορίστηκαν στην αρχή της πειραματικής εφαρμογής των προγραμμάτων. Άλλα αποτελέσματα τα οποία δεν ήταν σύμφωνα με τις επίσημες οδηγίες, όπως για παράδειγμα, η υποεκπροσώπηση συγκεκριμένων ομάδων παραβατών, απλώς αγνοήθηκαν.

Τα αγγλικά προγράμματα (IT programmes) τα οποία αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τα ολλανδικά, ήταν αρκετά εντατικά (διαρκούσαν δηλαδή 90 μέρες) ώστε να αποτελούν μια «πραγματική» εναλλακτική στην ποινή φυλάκισης. Αντίθετα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Ολλανδία θεωρούνταν μια «λιγότερο αυστηρή» επιλογή συγκριτικά με τα αγγλικά. Ένα διαφορετικό πρόγραμμα, το "Kwartaalkursus", πραγματοποιήθηκε στο Άμστερνταμ το 1986. Προοριζόταν για ανηλίκους οι οποίοι αλλιώς θα είχαν καταδικαστεί σε μακρόχρονη ποινή φυλάκισης. Η διάρκεια του προγράμματος για κάθε ανήλικο ήταν 3 μήνες και έπρεπε να το παρακολουθούν καθημερινά για 5 ώρες. Περιελάμβανε επαγγελματική εκπαίδευση, ανάπτυξη κοινωνικών και πρακτικών δεξιοτήτων, σχολική εκπαίδευση και αθλήματα.

¹²⁵ Van Der Laan 1992: 154-159.

Από την αξιολόγηση του προγράμματος διαπιστώθηκε πως μόνο το 65% των παραβατών ολοκλήρωνε το τρίμηνο πρόγραμμα. Η υποτροπή για μια περίοδο ενός με δυόμισι χρόνια ήταν μεγαλύτερη (85%) από εκείνη των παραβατών που είχαν εκτίσει παραδοσιακή ποινή. Παρόλα αυτά, η υποτροπή δε σημειώθηκε τόσο σύντομα και η επόμενη παράβαση ήταν λιγότερο σοβαρή. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, το πρόγραμμα αξιολογήθηκε θετικά και αποτέλεσε τη βάση ανάπτυξης παρόμοιων προγραμμάτων.

Το ολλανδικό πρόγραμμα “Kwartaalkursus” βασίστηκε σε ένα πρόγραμμα το οποίο είχε εφαρμοστεί στην Αγγλία. Ωστόσο, τα αποτελέσματα του ολλανδικού προγράμματος δεν ήταν το ίδιο θετικά με τα αποτελέσματα του αντίστοιχου αγγλικού. Στο σημείο αυτό λοιπόν, τίθεται ένα ζήτημα ως προς την υιοθέτηση και την εφαρμογή προγραμμάτων που έχουν γνωρίσει επιτυχία σε ένα άλλο κράτος. Όπως επισημαίνει ο Peter H. Van Der Laan, πριν την αντιγραφή ενός προγράμματος θα πρέπει να έχουν μελετηθεί το ποινικό σύστημα και ο πληθυσμός ανηλίκων των δύο χωρών. Μέσα από μια τέτοια συγκριτική έρευνα, θα μπορέσουν να προβλεφθούν κάποια από τα προβλήματα, να αποφευχθεί η απογοήτευση από μια πιθανή ανεπιτυχή εφαρμογή αλλά και να εξοικονομηθούν μεγάλα χρηματικά ποσά.

Το Βέλγιο έχει αναπτύξει μια ποικιλία παρεμβάσεων που εστιάζουν στην αποκατάσταση και στην αλλαγή στάσης των ενήλικων κρατουμένων. Μετά από δύο χρόνια έρευνας, προετοιμασίας και πιλοτικής εφαρμογής προγραμμάτων αποκαταστατικής δικαιοσύνης στις φυλακές, το 2000 διορίστηκε σε κάθε φυλακή από το Υπουργείο Δικαιοσύνης ένας σύμβουλος επανορθωτικής δικαιοσύνης¹²⁶. Στόχος ήταν η ανάπτυξη προγραμμάτων για την επικοινωνία μεταξύ δραστών και θυμάτων. Ένας ακόμα στόχος ήταν να γίνει η φυλακή περισσότερο «προσανατολισμένη» προς την επανορθωτική δικαιοσύνη¹²⁷. Το πώς ερμηνεύεται ο παραπάνω στόχος και με ποιες διαδικασίες θα μπορούσε να επιτευχθεί δεν ήταν σαφές στους συμβούλους επανορθωτικής δικαιοσύνης. Πάντως, βασική πρακτική ήταν η παροχή πληροφοριών στους κρατούμενους και το προσωπικό σχετικά με την επανορθωτική δικαιοσύνη.

Τα προγράμματα προέβλεπαν τη συμμετοχή των δραστών, των θυμάτων και της τοπικής κοινωνίας μετά από κατάλληλη προετοιμασία¹²⁸. Μέσω της κοινωφελούς εργασίας, οι δράστες θα έρχονταν σε επαφή με την τοπική κοινωνία. Για να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή του δράστη στο πρόγραμμα, δημιουργήθηκε ένα κίνητρο, η κάλυψη δηλαδή από φιλανθρωπικό σωματείο μέρους της αποζημίωσης που έπρεπε ο δράστης να παράσχει στο θύμα.

Η προσπάθεια αυτή συνάντησε αντιστάσεις και προβλήματα που αποδίδονται κυρίως στην κουλτούρα και στην παθολογία της φυλακής. Παρά τις προσπάθειες για την πληροφόρηση και την ευαισθητοποίηση των κρατουμένων και του προσωπικού, το πρόγραμμα δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Οι σύμβουλοι επανορθωτικής

¹²⁶ Αρτινοπούλου 2010: 54, 55.

¹²⁷ Marien 2008(<http://mereps.foresee.hu/en/segedoldalok/news/270/21e37aa268/>).

¹²⁸ Αρτινοπούλου 2010: 54, 55.

δικαιοσύνης παρέμειναν στις βελγικές φυλακές μέχρι τα μέσα του 2008 οπότε και ανέλαβε το ρόλο τους ένα μέλος της διοίκησης των φυλακών.

Επίσης, το Βέλγιο έχει αναπτύξει παρεμβάσεις που εστιάζουν στις κατά παρέκκλιση διαδικασίες (diversion), στην αποκατάσταση της ζημίας και στην αλλαγή στάσης των ενήλικων κρατουμένων αλλά και σε εναλλακτικές προσεγγίσεις στην παραβατικότητα ανηλίκων. Ωστόσο, είναι δύσκολο να αναλύσουμε τις πρακτικές που ακολουθούνται από το κράτος γιατί υπάρχουν διαφορές μεταξύ των Φλαμανδικών και Γαλλικών κοινοτήτων ¹²⁹.

Στη Γαλλία τα πρώτα προγράμματα εμφανίστηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '80 με κάποια να βασίζονται σε κρατικές πρωτοβουλίες, ενώ άλλα στην κοινότητα. Συγκεκριμένα, αναπτύχθηκαν διάφορα μοντέλα μεσολάβησης ¹³⁰. Τα πρώτα προγράμματα εφαρμόστηκαν πειραματικά στο πλαίσιο της μεσολάβησης εκτός του νομικού συστήματος αλλά με τη στήριξή του (paralegal mediation). Οι υποθέσεις παραπέμπονταν στο πρόγραμμα από τις διωκτικές αρχές και η μεσολάβηση είχε μια εργαλειακή λειτουργία: για τα μεν θύματα η μεσολάβηση αντιπροσώπευε μια μορφή αποκατάστασης, ενώ για την ομάδα παραβατών υπό επιτήρηση (probation group) αποτελούσε μέσο επανένταξης. Μεταξύ των πιο αντιπροσωπευτικών προγραμμάτων είναι το AIV (Aide Information aux Victimes) στη Grenoble και το ARESCJ (Association de Readaptation Sociale et de Controle Judiciaire) στο Bordeaux.

Στα τέλη του 1989 άρχισε να χρησιμοποιείται η νομική μεσολάβηση (legal mediation) την οποία είχαν οργανώσει οι διωκτικές αρχές. Έτσι, αντί οι εισαγγελείς να παραπέμπουν τις υποθέσεις σε προγράμματα μεσολάβησης, είχαν τις δικές τους υπηρεσίες μεσολάβησης μέσα σε «δικαστήρια» όπως στην υπηρεσία που λειτουργούσε πειραματικά στο Rennes ή σε άλλες δομές όπως στο "Maison de la Justice" στο Pontoise. Το είδος των ποινικών αδικημάτων με το οποίο ασχολούνταν μπορούσε να διαφέρει από τη μια υπηρεσία μεσολάβησης στην άλλη. Πολλές ομάδες μεσολάβησης αρνούνται να ασχοληθούν με οικονομικής φύσης υποθέσεις, όπως ληξипρόθεσμα χρέη, για να αποφύγουν τη μετατροπή τους σε υπηρεσίες συλλογής χρεών. Άλλες περιορίζουν τη δράση τους αποκλειστικά στην παραβατικότητα ανηλίκων.

Και στα δύο προγράμματα (Rennes και Maison de la Justice) προτείνεται μια «κοινωνική μεταχείριση» των ποινικών υποθέσεων, δηλαδή μια νέα προσέγγιση στο ποινικό κανονιστικό πλαίσιο που περιλαμβάνει μια τρίτη ποινική οδό, αφού προστίθεται μια ακόμα επιλογή στα πρόστιμα και στη φυλάκιση. Η συγκεκριμένη μορφή μεσολάβησης είναι αμφιλεγόμενη και εγείρει πολλά ερωτήματα εφόσον δεν είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για μεσολάβηση ή για έναν διαφοροποιημένο τρόπο δίωξης εγκληματικών πράξεων. Ακόμα, η λειτουργία των "Maisons de la Justice" σε «δύσκολες γειτονιές» έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής αφού εμφανίστηκε ως μια νέα μορφή κοινωνικού ελέγχου στις περιοχές αυτές. Υπήρξε προβληματισμός για το

¹²⁹ Miers 2007: 452.

¹³⁰ Bonafé-Schmitt 1992: 179- 188.

κατά πόσο η δικαιοσύνη θα πρέπει να εμπλέκεται σε όλους τους τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας, διαδραματίζοντας κανονιστικό ρόλο σε όλες τις συγκρούσεις της καθημερινής ζωής.

Ένα ακόμα μοντέλο μεσολάβησης είναι η παρα-νομική κοινοτική μεσολάβηση (paralegal community mediation). Το 1985 δημιουργήθηκε το πρόγραμμα Valence (Comite de Conciliation de Valence). Βασίζεται στο σχηματισμό δομών κοινοτικής μεσολάβησης με τη συμμετοχή των ανθρώπων που ζουν στη γειτονιά. Το πρόγραμμα Valence οργανώθηκε από δύο δικαστές όμως διαφέρει από τη νομική μεσολάβηση γιατί έχει τις ρίζες του στην κοινότητα και ο απώτερος στόχος είναι οι συγκρούσεις να αναφέρονται κατευθείαν στην ομάδα μεσολάβησης αντί για τις επίσημες αρχές. Η κοινοτική μεσολάβηση δε σκοπεύει τόσο να ελαφρύνει τον φόρτο εργασίας των δικαστηρίων όσο να προωθήσει έναν καλύτερο τρόπο ζωής και να συμβάλει στη μείωση του αισθήματος ανασφάλειας σε μια «γειτονιά με προβλήματα».

Οι δύο δικαστές που έθεσαν το πρόγραμμα Valence σε εφαρμογή επιχείρησαν να κινητοποιήσουν όλους τους θεσμούς που δρούσαν στη γειτονιά. Οι μεσολαβητές επιλέχθηκαν από τους κατοίκους ενώ την έλλειψη εξειδίκευσης αντιστάθμιζε η στενή συνεργασία δικαστών και μεσολαβητών. Το παραπάνω πρόγραμμα δε διαδόθηκε σε μεγάλο βαθμό αφού οργανώθηκαν μόνο δύο ακόμα παρόμοια προγράμματα (το ένα από αυτά σε αγροτική περιοχή) και ένα τρίτο στο Παρίσι (το “SOS Agressions-Conflicts”).

Υπάρχει τέλος και το μοντέλο της κοινοτικής μεσολάβησης (community mediation) το οποίο εφαρμόστηκε στη Λυών με το πρόγραμμα “Boutique de Droit”. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετέχουν δικηγόροι και κάτοικοι ενώ οι υποθέσεις προέρχονται από άμεσες αναφορές των μερών της σύγκρουσης που ζουν ή εργάζονται στην ίδια περιοχή της Λυών, που ονομάζεται Perrache. Το πρόγραμμα της Λυών διαφέρει από το πρόγραμμα Valence επειδή επιδιώκει να προωθήσει μια πολιτική άμεσης αναφοράς και είναι ανεξάρτητο από τις νομικές αρχές. Το πρόγραμμα “Boutique de Droit” διαδραματίζει επίσης το ρόλο ενός τρίτου ουδέτερου μέρους που παρέχει πληροφορίες νομικής φύσης στους κατοίκους. Στόχος είναι μέσα από τη μεσολάβηση να συμβάλλει στη βελτίωση της επικοινωνίας στις σχέσεις μεταξύ του κοινού και των θεσμικών οργάνων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή μεσολαβητών ανάμεσα στους κατοίκους για τα προγράμματα κοινοτικής μεσολάβησης. Γενικά, προτιμώνται οι κάτοικοι οι οποίοι είναι πιο αντιπροσωπευτικοί των κοινωνικών και εθνικών κατηγοριών που ζουν στη γειτονιά. Άλλα κριτήρια επιλογής είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης του κατοίκου στην κοινότητα (αν ανήκει, για παράδειγμα, σε κάποια ομάδα της κοινότητας) ή η εμπλοκή στη ζωή της κοινότητας. Δεν απαιτείται κάποια εξειδίκευση στα νομικά ή στη ψυχολογία ενώ οι κάτοικοι που τελικά επιλέγονται στη συνέχεια εκπαιδεύονται στη μεσολάβηση.

Επίσης, στη Γαλλία το 2002 πραγματοποιήθηκε η πιλοτική εφαρμογή ενός προγράμματος μεσολάβησης στον εργασιακό χώρο και συγκεκριμένα στον όμιλο τηλεπικοινωνιών SFR Cegetel ¹³¹. Το πρόγραμμα είχε στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων εμπιστοσύνης ωστόσο δεν είχε ιδιαίτερη επιτυχία. Ως αδυναμίες του διαπιστώθηκαν η έλλειψη ενημέρωσης και εμπιστοσύνης των υπαλλήλων για τη διαδικασία. Ο μεγαλύτερος ανασταλτικός παράγοντας ήταν τελικά η έλλειψη της ανάγκης για το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεδομένου ότι η σύγκρουση αποτελεί έναν «παραδοσιακό» τρόπο διαχείρισης των προβλημάτων στο γαλλικό σύστημα. Παρόλα αυτά, η μεσολάβηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα επιπλέον εργαλείο για την επίλυση των προβλημάτων, να συμβάλλει στη βελτίωση του εργασιακού κλίματος και επιπλέον να μετατραπεί σε ένα εργαλείο διεκδίκησης δικαιωμάτων.

Στην **Ιταλία** ¹³², τα μοντέλα μεσολάβησης και συμφιλίωσης με τη συμμετοχή της κοινότητας για τους ενήλικες χρησιμοποιούνται μόνο για ασήμαντα αδικήματα (για παράδειγμα πταίσματα). Αντιθέτως, όσον αφορά την παραβατικότητα ανηλίκων (δηλαδή παραβάτες 14-18 ετών) τα μοντέλα μεσολάβησης και συμφιλίωσης κατέχουν σημαντικό ρόλο. Στο πεδίο της δικαιοσύνης ανηλίκων κυριαρχούν βασικά δύο στόχοι: ένας «κατασταλτικός» ο οποίος επιχειρεί να προστατεύσει την κοινωνία από τους ανήλικους παραβάτες και ένας «προνοιακός» σύμφωνα με τον οποίο οι ανήλικοι πρέπει να προστατεύονται από τις αρνητικές επιδράσεις του περιβάλλοντος. Μεταξύ των δύο παραπάνω στόχων υπάρχει μια διαλεκτική σχέση από την οποία προκύπτουν διάφορες λύσεις, μια από τις οποίες είναι η μεσολάβηση.

Έχουν αναπτυχθεί κάποια μέτρα για την αποφυγή της φυλάκισης των ανηλίκων και νέων παραβατών: συγκεκριμένα, κατά την προανακριτική εξέταση, ο δικαστής έχει την εξουσία να επιλέξει την κατά παρέκκλιση διαδικασία που ταιριάζει στον παραβάτη. Σ' αυτήν την περίπτωση είτε παύει η διαδικασία εάν κριθεί ότι διαφορετικά ο ανήλικος θα έχει σοβαρά προβλήματα, είτε αναβάλλεται η δίκη και επιβάλλεται καθεστώς επιτήρησης στον ανήλικο διάρκειας ενός έτους. Κατά την περίοδο αυτή, ο ανήλικος θα συμμετέχει σε ένα πρόγραμμα αναμόρφωσης (μπορεί, για παράδειγμα, να προσφέρει εργασία σε οργανισμό για άτομα με αναπηρίες). Εάν η πορεία του ανηλίκου εξελιχθεί ομαλά, ο δικαστής έχει τη δυνατότητα μετά από την ακρόαση του ανηλίκου και τις υπηρεσίας αρωγής να διαγράψει το αδίκημα.

Βασικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία του μοντέλου είναι η ύπαρξη ενός προγράμματος που θα έχει οργανωθεί από τις κοινωνικές υπηρεσίες και η εθελοντική συμμόρφωση του ανηλίκου με το πρόγραμμα. Αξιοσημείωτο στοιχείο του μοντέλου αυτού είναι πως στο τέλος του χρόνου επιτήρησης ο ανήλικος κρίνεται βάσει της εξέλιξης της συμπεριφοράς του και όχι βάσει του αδικήματος που έχει διαπράξει.

Ωστόσο, στο παραπάνω μοντέλο δεν προβλέπεται ενεργή συμμετοχή του θύματος στη διαδικασία. Αυτό συμβαίνει, όπως ισχυρίζονται οι Carlo Paliero και Grazia Mannozi, γιατί πρωταρχικός στόχος του μοντέλου για τους ανήλικους παραβάτες

¹³¹ Αρτινοπούλου 2010: 132, 133.

¹³² Paliero, Mannozi 1992: 230-235.

είναι η προστασία των ίδιων των ανηλίκων και η παρουσία του θύματος κατά τη δίκη προκειμένου να αποδείξει την ενοχή του κατηγορουμένου θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την προσπάθεια να προστατευτεί ο ανήλικος από τις αρνητικές συνέπειες της διαδικασίας.

Η άποψη αυτή δείχνει τη μονόπλευρη λογική του μοντέλου το οποίο εστιάζει αποκλειστικά στο πώς θα ωφεληθεί ο παραβάτης, ενώ παράλληλα αγνοεί εντελώς το θύμα και τις ανάγκες που μπορεί να έχει.

Και στην **Αυστρία** προβλέπονται ειδικά μέτρα για τους ανήλικους ¹³³. Ο εισαγγελέας ενημερώνει τον ανήλικο μέσω της κοινωνικής υπηρεσίας για την παρεχόμενη σε αυτόν δυνατότητα να συμμετέχει σε διαδικασία αποκατάστασης. Αν αυτός είναι πρόθυμος να επανρθώσει, δεν είναι απαραίτητη η ομολογία ούτε η κήρυξη ενοχής του, θα πρέπει ωστόσο να υπάρχουν βάσιμες υπόνοιες ενοχής. Η διαδικασία αποκατάστασης θα πρέπει να συμβάλει στην επίλυση της σύγκρουσης και η αποκατάσταση της ζημίας μπορεί να έχει υλική μορφή ή συμβολική (όπως αίτηση συγνώμης προς το θύμα, παροχές προς το θύμα ή κοινωφελής εργασία αλλά και συμμετοχή σε εκπαιδευτικά και θεραπευτικά προγράμματα). Η αποκατάσταση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κοινωνικών λειτουργών και επιμελητών κοινωνικής αρωγής.

Η επιλογή των ανηλίκων υπόπτων για τη συμμετοχή στα προγράμματα διαφέρει από περιοχή σε περιοχή. Σε κάποιες περιοχές, η εισαγγελική αρχή αποκλειστικά επιλέγει τις περιπτώσεις και τις παραπέμπει στους επιμελητές κοινωνικής αρωγής. Σε άλλες περιοχές, πραγματοποιείται μια προεπιλογή από τον εισαγγελέα ή τον δικαστή και ακολουθεί συνεργασία με τον επιμελητή κοινωνικής αρωγής. Από την εφαρμογή των προγραμμάτων διαπιστώθηκε μεγάλη προθυμία συμμετοχής υπόπτων και θυμάτων ενώ οι περισσότερες υποθέσεις κατέληξαν σε συμβιβασμό.

Γενικά, για τις περιπτώσεις ανηλίκων υπόπτων παρατηρήθηκε μεγάλη μείωση των τυπικών διαδικασιών. Στην εξέλιξη αυτή φαίνεται να συνέβαλε η Αστυνομία η οποία ήταν υποχρεωμένη, σε περίπτωση υποβολής μήνυσης κατά ανηλίκων και νεαρών παραβατών, να ενημερώνει τους εμπλεκόμενους για τις δυνατότητες αποκατάστασης της ζημίας. Επίσης, τα ΜΜΕ προώθησαν την ενημέρωση για την εναλλακτική επίλυση της διαφοράς με αποτέλεσμα συχνά τα ίδια τα εμπλεκόμενα μέρη να παίρνουν πρωτοβουλία για την επίλυση της διαφοράς τους. Στην περίπτωση αυτή, η παρέμβαση των σχετικών υπηρεσιών δεν ήταν απαραίτητη, ενώ οι εισαγγελείς προχωρούσαν σε παύση της διαδικασίας.

Το 1992 η διαδικασία μεσολάβησης με στόχο την αποκατάσταση επεκτάθηκε και στους ενήλικους παραβάτες ¹³⁴. Μέχρι το 1997, περισσότερες από 20.000 υποθέσεις ανηλίκων και 11.000 υποθέσεις ενηλίκων είχαν επιλυθεί με αυτόν τον τρόπο μεταξύ δράστη και θύματος.

¹³³ Λαμπροπούλου 2008: 369, 370, 371, 372.

¹³⁴ Kurki 2000: 268.

Στη Γερμανία το 1990 άρχισε να ισχύει ο «Πρώτος Νόμος για την αλλαγή του Νόμου για τα Δικαστήρια Ανηλίκων»¹³⁵. Στόχος του ήταν, μεταξύ άλλων, η ενίσχυση των άτυπων μορφών αντίδρασης των επίσημων φορέων (δηλαδή της εισαγγελικής αρχής και των δικαστηρίων ανηλίκων) για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο νόμο, τα παιδαγωγικά μέτρα που αφορούν το περιβάλλον του ανήλικου είναι πιο αποτελεσματικά από την επιβολή οποιασδήποτε ποινής γιατί είναι πιο πιθανό να τον βοηθήσουν να καταλάβει το λάθος του και να μην το επαναλάβει. Επίσης, σε περίπτωση που ο παραβάτης επιθυμεί να επανορθώσει τη βλάβη που προκάλεσε η πράξη του, η προθυμία του αυτή είναι ισοδύναμη με τα προαναφερθέντα παιδαγωγικά μέτρα και οδηγεί σε αποχή από τη δίωξη.

Μετά την ομολογία του παραβάτη, ο εισαγγελέας μπορεί να μην ασκήσει ποινική δίωξη αλλά να παροτρύνει το δικαστή στο να παραινέσει τον παραβάτη, να του επιβάλλει κάποια οδηγία (για παράδειγμα την αποκατάσταση της ζημίας ή τη συμμετοχή σε μαθήματα οδήγησης) ή να του επιβάλλει κάποια υποχρέωση (όπως να αποκαταστήσει ο ίδιος τη βλάβη που προξένησε ή να πληρώσει ένα χρηματικό ποσό σε έναν κοινωφελή οργανισμό)¹³⁶. Το ίδιο ισχύει και σε βαριά αδικήματα αρκεί να υπάρχει δυνατότητα αποκατάστασης και να ανταποκρίνεται στο γενικό αίσθημα δικαίου.

Πραγματοποιούνται επίσης προγράμματα από μη κρατικούς φορείς δηλαδή από τμήματα Πανεπιστημίων και πρωτοβουλίες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν στην αποκατάσταση της βλάβης και επιδιώκουν το συμβιβασμό μεταξύ θύματος και δράστη που θα οδηγήσει σε παύση της διαδικασίας. Ωστόσο, καθώς δεν έχουν όλες οι υποθέσεις την παραπάνω κατάληξη, η επιβολή κυρώσεων δεν αποκλείεται. Προγράμματα εφαρμόζονται και από την αστυνομία η οποία έχει τη δυνατότητα πριν την κατάθεση της μήνυσης να προτείνει συμβιβασμό ή να κρίνει κάποιες μηνύσεις ως ποινικά ασήμαντες. Επιπλέον, έχει τη δυνατότητα μεσολάβησης μεταξύ δράστη και θύματος¹³⁷.

Ενεργό ρόλο έχουν και οι επιμελητές κοινωνικής αρωγής οι οποίοι, μέσω αρκετών προγραμμάτων, ενθαρρύνουν το δράστη να αποκαταστήσει τη βλάβη και να επιλύσει τη διαφορά με το θύμα. Άλλα προγράμματα δίνουν στο δικαστήριο τη δυνατότητα να επιβάλει κοινωφελή εργασία για την προσφορά εργασίας σε γηροκομεία, σε ιδρύματα για άτομα με ειδικές ανάγκες, σε νοσοκομεία κ. ά. Η συμμετοχή του παραβάτη στο πρόγραμμα τού δίνει την ευκαιρία να αποκαταστήσει συμβολικά τη ζημία προς την κοινότητα ενώ παράλληλα σημαίνει την παύση της δικαστικής διαδικασίας¹³⁸.

Σύμφωνα με μια έρευνα αξιολόγησης που αφορούσε τα προγράμματα που λειτουργούσαν στη Γερμανία μέχρι το 1990 (17 για ανήλικους και 7 για ενήλικους

¹³⁵ Λαμπροπούλου 2008: 336.

¹³⁶ Λαμπροπούλου 2008: 336, 337.

¹³⁷ Λαμπροπούλου 2008: 339.

¹³⁸ Λαμπροπούλου 2008: 339, 340.

παραβάτες), η πρωτοβουλία για τη διεξαγωγή των προγραμμάτων ανήκε κυρίως σε παιδαγωγούς και νομικούς¹³⁹. Φορείς υλοποίησης των προγραμμάτων για ανήλικους παραβάτες ήταν η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων και ιδιωτικοί οργανισμοί που δημιουργήθηκαν ακριβώς για την υλοποίηση των προγραμμάτων. Τα προγράμματα για ενήλικους παραβάτες πραγματοποιούνταν από τους επιμελητές κοινωνικής αρωγής και μετά το 1991 και από άλλους φορείς.

Ως μεσολαβητές συμμετείχαν κοινωνικοί λειτουργοί και παιδαγωγοί. Στόχος των προγραμμάτων για τους ανήλικους παραβάτες ήταν κυρίως η παρέκκλιση από την τυπική διαδικασία και η τόνωση της υπευθυνότητας. Για τους ενήλικους παραβάτες κύριοι στόχοι ήταν η αποκατάσταση της βλάβης και η παύση της διαδικασίας. Αξίζει να σημειωθεί πως στα προγράμματα που αφορούσαν αποκατάσταση των υλικών ζημιών, σε περίπτωση που οι δράστες είχαν οικονομικές δυσκολίες, τους χορηγούσαν χρηματικό δάνειο το οποίο στη συνέχεια υποχρεούνταν να εξοφλήσουν σε δόσεις. Σε γενικές γραμμές, τα προγράμματα φάνηκε να έχουν επιτυχία αφού υπήρξε συμβιβασμός για το 74,9% των περιπτώσεων με ενήλικους παραβάτες και για το 75,1% των περιπτώσεων με ανήλικους και νεαρούς παραβάτες. Τα προγράμματα μεσολάβησης εξακολούθησαν να εφαρμόζονται και το 1996 χρησιμοποιήθηκαν για περίπου 6.000 υποθέσεις ανηλίκων και 3.000 υποθέσεις ενήλικων παραβατών¹⁴⁰.

Στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη¹⁴¹, κάποιες χώρες έχουν ήδη αναπτύξει πρακτικές μεσολάβησης δράστη- θύματος (για παράδειγμα η Πολωνία, η Τσεχία και η Σλοβενία) ενώ άλλες προσπαθούν ακόμα να κάνουν την αρχή. Οι αποκαταστατικές πρακτικές εφαρμόζονται με αυξανόμενο ρυθμό σε πολλές χώρες, όχι μόνο για την αντιμετώπιση «παραδοσιακών» παραβάσεων αλλά και για μεταπολεμικές καταστάσεις όπως στη Σερβία ή στην Κροατία. Ωστόσο, οι νέες επανορθωτικές προσεγγίσεις συναντούν αντιστάσεις. Όπως υποστηρίζουν ειδικοί στην ανατολική Ευρώπη, υπάρχουν διάφορα πιθανά εμπόδια όπως:

- μια αρκετά τιμωρητική στάση του κοινού και εκείνων που διαμορφώνουν τις πολιτικές,
- μια άκριτη εμπιστοσύνη στη φυλάκιση,
- έντονη επιφυλακτικότητα και απροθυμία της αστυνομίας, των εισαγγελέων και των δικαστών να κάνουν χρήση των εναλλακτικών μορφών φοβούμενοι την απώλεια αρμοδιοτήτων,
- αποδυναμωμένη νομιμοποίηση του κράτους και των θεσμών στη συνείδηση των πολιτών
- περιορισμένη εμπιστοσύνη στις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και στις επαγγελματικές τους ικανότητες

¹³⁹ Λαμπροπούλου 2008: 367, 368.

¹⁴⁰ Kurki 2000: 268, 269.

¹⁴¹ Willemsens, Walgrave 2007: 491, 492.

- έλλειψη πληροφόρησης για την επανορθωτική δικαιοσύνη
- οικονομικές δυσχέρειες που καθιστούν δύσκολη την οργάνωση των προγραμμάτων
- έλλειψη παράδοσης διαλόγου και συνεργασίας μεταξύ των διάφορων τομέων και ειδικοτήτων
- μια γενικότερη έλλειψη πίστης σε ένα καλύτερο μέλλον
- μορφές νεποτισμού ακόμα και διαφθοράς σε μέρη του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης
- σοβαρές δυσλειτουργίες στη διοίκηση των φορέων οι οποίες εμποδίζουν την επένδυση σε ποιοτική εργασία

Οι παραπάνω ανασταλτικοί παράγοντες παρατηρήθηκαν συχνότερα στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη απ' ότι και στη δυτική. Η εξέλιξη της αποκαταστατικής δικαιοσύνης θα μπορούσε να εξαρτηθεί και από την υποστήριξη ευρωπαϊκών οργανισμών όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Προγράμματα που χρησιμοποιούν πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης εφαρμόζονται και σε **σχολεία** στον ευρωπαϊκό χώρο. Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν κυρίως στην αντιμετώπιση της σχολικής βίας. Ο ορισμός της σχολικής βίας είναι σχετικός και εξαρτάται από το εκάστοτε κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο ¹⁴². Ως βασικά του στοιχεία θεωρούνται -μεταξύ άλλων- η επιβολή της βούλησης της μιας πλευράς, η πρόκληση ζημίας και η απειλή κακοποίησης ή η κακοποίηση. Κύριες μορφές σχολικής βίας είναι η σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική και λεκτική κακοποίηση και ο βανδαλισμός. Ευρέως χρησιμοποιείται και ο όρος **bullying**, ο οποίος αποδίδεται στα ελληνικά ως εκφοβισμός και αναφέρεται στη βία που ασκείται από και σε μαθητές δημοτικού σχολείου μέχρι 12 ετών και περιλαμβάνει πράξεις βίας όπως χτύπημα και απειλές.

Ένα από τα κράτη που έχουν αναπτύξει πολιτικές για την πρόληψη και τη μείωση της σχολικής βίας είναι η Σουηδία ¹⁴³. Μετά από κατάλληλη επιμόρφωση, οι μαθητές ενθαρρύνονται να αναπτύξουν πρωτοβουλίες για την ειρηνική επίλυση των διαφορών τους, τη χρήση της μεσολάβησης και τη μη βίαιη επικοινωνία. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η πλειονότητα των σχολείων (το 89%) ακολουθούσε το μοντέλο Farsta. Τα στάδια του μοντέλου είναι περιληπτικά τα εξής: α) αναφορά του περιστατικού στο άτομο ή στην ομάδα που είναι υπεύθυνη για τη διευθέτηση των διαφορών στο σχολείο, β) το αρμόδιο άτομο ή ομάδα εξετάζει διακριτικά τα περιστατικά και, ανάλογα με τη σοβαρότητα της περίπτωσης, απευθύνεται στην τοπική αστυνομία ή στις τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες, γ) κανονίζεται συνάντηση μεταξύ του δράστη και του θύματος, ενώ παράλληλα ενημερώνεται ο δάσκαλος, δ) πραγματοποιούνται χωριστές συναντήσεις ενώπιον του διευθυντή, της ομάδας

¹⁴² Αρτινοπούλου 2001: 13, 14.

¹⁴³ Αρτινοπούλου 2001: 38, 39.

διαμεσολάβησης και του δράστη, της ομάδας και του θύματος στις οποίες δίνεται έμφαση στην εξεύρεση μιας αποδεκτής λύσης για την επίλυση της διαφοράς. Σε κάποιες περιπτώσεις, όλοι οι μαθητές της τάξης μπορεί να είναι παρόντες στις συναντήσεις. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως ο δράστης προειδοποιείται για την πιθανή λήψη αυστηρών πειθαρχικών μέτρων ενώ ασκείται σε αυτόν εποπτεία εντός και εκτός τάξης για δύο εβδομάδες μετά την επίλυση της διαφοράς.

Στη Γερμανία ¹⁴⁴ οι δάσκαλοι επιμορφώνονται συνεχώς σχετικά με τη σχολική βία και τα προγράμματα στα οποία εκπαιδεύονται περιλαμβάνουν και προγράμματα μεσολάβησης και ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και των συγκρούσεων μεταξύ των μαθητών. Στην Ισπανία το 1995 ξεκίνησε το «Πρόγραμμα της Σεβίλλης για την Αντιμετώπιση της Σχολικής Βίας» (SAVE) ¹⁴⁵. Το πρόγραμμα βασιζόταν στη συμμετοχή των μαθητών και των δασκάλων σε όλα τα στάδια σχεδιασμού και υλοποίησής του. Μια από τις δράσεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο του προγράμματος SAVE είναι η «παρέμβαση στη σύγκρουση» και αφορά τις αντιπαραθέσεις μεταξύ ομάδων ή μεμονωμένων ατόμων. Μέσω της διαδικασίας της διαιτησίας οι δύο ομάδες επιδιώκεται να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους και να συμμετέχουν στο διάλογο φτάνοντας τελικά σε κάποιο επίπεδο συμφωνίας. Επίσης, τα προγράμματα μεσολάβησης που διεξάγονταν με τη βοήθεια εκπαιδευμένων μεσολαβητών αποδείχθηκαν ιδιαίτερα αποτελεσματικά.

Στο Βέλγιο ¹⁴⁶ άρχισε το 1998 η εφαρμογή ενός προγράμματος μεσολάβησης σε 22 σχολεία με στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων της βίας, του εκφοβισμού και της σχολικής διαρροής. Μετά από αίτημα μαθητή, δασκάλου, του διευθυντή του σχολείου ή κάποιου γονέα, ο μεσολαβητής κινητοποιεί τη διαδικασία διαλόγου. Ο μεσολαβητής δεν είναι κάποιος δάσκαλος, ούτε εκπαιδευτής, ούτε κοινωνικός λειτουργός αλλά ένας ανεξάρτητος παράγοντας του οποίου ο ρόλος είναι να διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των μερών της συζήτησης. Στο πρόγραμμα συμμετέχουν επίσης και 15 λειτουργοί οι οποίοι φέρνουν σε επαφή τους εθελοντές με τα σχολεία και άλλους κοινωνικούς εταίρους.

Στην Αυστρία τα προγράμματα για τον έλεγχο της επιθετικότητας και της βίας στα σχολεία χρησιμοποιούν την προσέγγιση της μεσολάβησης και της ειρηνικής επίλυσης διαφορών ¹⁴⁷. Ένα στοιχείο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της Αυστρίας είναι πως οι ίδιοι οι μαθητές εκπαιδεύονται στις μεθόδους της μεσολάβησης, εφόσον βέβαια το επιθυμούν, και αναλαμβάνουν εκείνοι τον ρόλο του μεσολαβητή στις συγκρούσεις μεταξύ συνομηλίκων. Η εκπαίδευση των μαθητών είναι ευρεία και περιλαμβάνει θεωρία και πρακτική της σύγκρουσης, της επικοινωνίας και της συμφωνίας, εκπαίδευση σε συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες, ατομικές και ομαδικές εργασίες, παιχνίδια ρόλων και αλληλεπιδραστικά

¹⁴⁴ Αρτινοπούλου 2001: 61.

¹⁴⁵ Αρτινοπούλου 2001: 105, 106, 107, 108.

¹⁴⁶ Αρτινοπούλου 2001: 126.

¹⁴⁷ Αρτινοπούλου 2001: 132, 133.

παιχνίδια. Στόχος είναι οι μαθητές να είναι υπεύθυνοι για μια ειρηνική συνύπαρξη και να επιλύουν τα προβλήματα στο σχολείο χωρίς βία.

Σε περιπτώσεις συγκρούσεων ή βίαιων συμπλοκών μεταξύ μαθητών εφαρμόζεται η μεσολάβηση (peer conflict mediation). Ο μεσολαβητής βρίσκει την καταλληλότερη λύση αφού έχει ακούσει και τις δύο πλευρές. Η διαδικασία της συζήτησης έχει συγκεκριμένη δομή και έχει στόχο να εντοπιστούν οι διαφορές ώστε να ληφθούν αποφάσεις. Η μεσολάβηση μεταξύ συνομηλίκων στα σχολεία είναι πιο αποτελεσματική από την παρέμβαση ενηλίκων.

Στην Ελλάδα έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται ανάλογα προγράμματα σε σχολεία της Κρήτης, της Νέας Σμύρνης, του Ασπροπύργου, της Βαρβακείου και της Ιωνιδείου Σχολής¹⁴⁸.

B.2 Στον αγγλοσαξωνικό χώρο

Στις **ΗΠΑ** πολλές πρωτοβουλίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία 30 χρόνια. Αρκετές από αυτές είχαν τις ρίζες τους σε άτυπες, γηγενείς ομάδες και ομάδες που βασίζονταν στη θρησκεία (όπως οι Mennonites και οι Quakers κατά τη δεκαετία του '70) και λειτουργούσαν, ως επί το πλείστον, εκτός του επίσημου συστήματος απονομής δικαιοσύνης¹⁴⁹. Τη δεκαετία του '70 άρχισαν να πραγματοποιούνται προγράμματα εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών με αφετηρία την πόλη Κολάμπους του Οχάιο των ΗΠΑ όπου το 1971 δημιουργήθηκε το "Night Prosecutor Program"¹⁵⁰. Έχοντας παρατηρήσει ότι πολλά από τα ποινικά αδικήματα σχετίζονται με οικογενειακές διαφορές των κατηγορουμένων, οι εμπνευστές του προγράμματος (δηλαδή ένας καθηγητής Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της πόλης και ένας εισαγγελέας) θεώρησαν πως μέσω της εξωδικαστικής οδού θα υπήρχε η ευκαιρία αυτές οι διαφορές τουλάχιστον να συζητηθούν. Η συζήτηση ήταν προσανατολισμένη στις συνέπειες της πράξης και όχι στην ενοχή του δράστη.

Από τη διαδικασία θεωρήθηκε πως το θύμα θα μπορούσε να ωφεληθεί εφόσον θα μπορούσε να επιτευχθεί συμφωνία και αποκατάσταση της βλάβης είτε αίτηση γνώμης από το δράστη. Η μεσολάβηση θα βοηθούσε και το δράστη να αποφύγει το στιγματισμό και τον κίνδυνο μιας εγκληματικής καριέρας. Όλοι οι μεσολαβητές οι οποίοι συμμετείχαν στο πρόγραμμα ήταν μη ειδικοί, εθελοντές και κατοικούσαν στην περιοχή. Οι δύο βασικές αρχές της σύντομης εκπαίδευσής τους ήταν οι εξής: «1) Οι συγκρούσεις πρέπει να επιλύονται με τη συναίνεση των εμπλεκομένων και να ανταποκρίνονται στο αίσθημα δικαίου τους, και 2) η αναβίωση της σύγκρουσης πρέπει να εμποδισθεί, γι αυτό η επίλυση πρέπει να αντιμετωπίζει τα αίτια της διαφοράς»¹⁵¹.

¹⁴⁸ Βογιατζάκης 2010, σύμφωνα με δήλωση της Αρτινοπούλου.

¹⁴⁹ Miers 2007: 451.

¹⁵⁰ Λαμπροπούλου 2008: 318, 319, 320.

¹⁵¹ Λαμπροπούλου 2008:320.

Η διαδικασία ξεκινούσε με την παρουσίαση της υπόθεσης από κάθε εμπλεκόμενο μέρος ξεχωριστά. Ο ρόλος του μεσολαβητή ήταν, μέσω ερωτήσεων, να εντοπίσει τα διαφορετικά συμφέροντα και να τονίσει το όφελος που θα προέκυπτε από έναν ενδεχόμενο συμβιβασμό. Ακολουθούσε διάλογος μεταξύ των μερών με στόχο την επίτευξη συμφωνίας. Σε περίπτωση που μετά από αρκετό χρονικό διάστημα τα μέρη δεν κατέληγαν σε συμβιβασμό, ο μεσολαβητής παρενέβαινε και πρότεινε μια λύση ή τέλος υπενθύμιζε την πιθανότητα παραπομπής στο δικαστήριο οπότε και συνήθως επερχόταν συμφωνία. Το πρόγραμμα γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Το 1972 πραγματοποιήθηκαν 3.626 διαδικασίες με το 61% των υποθέσεων (δηλαδή 2.202 υποθέσεις) να ολοκληρώνουν τη διαδικασία μεσολάβησης επιτυχώς. Παράλληλα, τα έξοδα κάθε υπόθεσης αντιστοιχούσαν στο 20% περίπου των εξόδων μιας ποινικής διαδικασίας.

Η επιτυχία του προγράμματος στο Κολάμπους οδήγησε ανώτερους δικαστές, δικηγόρους και διοικητικούς υπαλλήλους της δικαιοσύνης να προτείνουν το 1976 την ίδρυση των Τοπικών Κέντρων Απονομής Δικαιοσύνης (Neighborhood Justice Centers)¹⁵². Στα χρόνια που ακολούθησαν ιδρύθηκαν 300 τέτοια κέντρα τα οποία χρηματοδοτούνταν κατά το ήμισυ από το κράτος. Στόχος των Τοπικών Κέντρων Απονομής Δικαιοσύνης ήταν να ρυθμιστούν οι αστικές και ποινικές υποθέσεις άτυπα, γρήγορα, οικονομικά και αποτελεσματικά. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της μεσολάβησης, επεδίωκαν την επίτευξη συμφωνίας και την τόνωση του αισθήματος αλληλεγγύης της τοπικής κοινότητας. Οι μεσολαβητές αρχικά εκπαιδεύτηκαν από το Ινστιτούτο για Συνδιαλλαγή και Επίλυση Συγκρούσεων (Institute for Mediation and Conflict Resolution, IMRC), από την Αμερικανική Ένωση Διαιτησίας (The American Arbitration Association, AAA) και από άλλους οργανισμούς ανάλογης κατεύθυνσης ενώ στη συνέχεια τα Κέντρα οργάνωσαν δικά τους προγράμματα επιμόρφωσης.

Η διαδικασία μεσολάβησης στα Κέντρα ήταν ανάλογη με εκείνη στο Night Prosecutor Program ωστόσο τα Κέντρα δε σημείωσαν την ίδια επιτυχία με αυτό. Στοιχεία που δημιούργησαν προβληματισμό ήταν η περιορισμένη εθελοντική συμμετοχή και η διεύρυνση του ποινικού ελέγχου. Παρόλα αυτά, το συνολικό τους έργο αξιολογήθηκε θετικά. Όπως έδειξε μια έρευνα παρακολούθησης, τα Κέντρα ήταν το ίδιο αποτελεσματικά με τα δικαστήρια αλλά τα εμπλεκόμενα μέρη θεωρούν τη μεσολάβηση πιο ανθρώπινη και πιο δίκαιη σε σχέση με τη δικαστική διαδικασία.

Ένα πρόγραμμα αποκαταστατικής δικαιοσύνης το οποίο αναπτύχθηκε στο πεδίο της παραβατικότητας ανηλίκων είναι το BARJ (Balanced and Restorative Justice project)¹⁵³. Το πρόγραμμα αυτό είναι πρωτίστως μια απόπειρα μεταρρύθμισης της δικαιοσύνης ανηλίκων και βασίζεται στην πεποίθηση ότι η δικαιοσύνη υπηρετείται καλύτερα όταν η κοινότητα, το θύμα και η νεολαία λαμβάνονται ισόρροπα υπόψη. Στο BARJ η επανορθωτική πρακτική δεν αποτελεί σιόχο αλλά μέσο υλοποίησης των στόχων του προγράμματος.

¹⁵² Λαμπροπούλου 2008:320-323.

¹⁵³ Miers 2007: 451, 452, 460.

Το BARJ χρηματοδοτήθηκε αρχικά από το Γραφείο δικαιοσύνης ανηλίκων και πρόληψης παραβατικότητας (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention-OJJDP) και στη συνέχεια και από το Κέντρο για την Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και τη Μεσολάβηση (Center for Restorative Justice and Mediation) του πανεπιστημίου της Minnesota. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα βασίζεται σε μια εναλλακτική κοινοτική απάντηση στη νεανική παραβατικότητα και στοχεύει στο να αντικαταστήσει τις υπάρχουσες πολιτικές και πρακτικές. Μέχρι το 2005 το πρόγραμμα BARJ είχε εφαρμοστεί στα συστήματα δικαιοσύνης ανηλίκων 35 πολιτειών. Βασικές του αρχές είναι η αποκατάσταση της ζημίας, η παροχή εργασίας στην κοινότητα και η μεσολάβηση μεταξύ δράστη και θύματος.

Ακόμα ένα πρόγραμμα το οποίο βασίζεται αρκετά στην εμπλοκή της κοινότητας είναι το “Passages” το οποίο αναπτύχθηκε στο Salt Lake City ¹⁵⁴. Το πρόγραμμα ξεκίνησε με πρωτοβουλία του εισαγγελέα, του δικαστηρίου και των υπηρεσιών δοκιμασίας (probation) της περιοχής. Πριν την εκδίκαση μιας υπόθεσης, ο κατηγορούμενος είχε την επιλογή να δηλώσει ένοχος, ενώ παράλληλα ο εισαγγελέας θα ζητούσε από το δικαστήριο να μη δικαστεί μέχρι να ολοκληρώσει το πρόγραμμα “Passages”. Κατόπιν, θα διαγραφόταν το αδίκημα.

Τα κριτήρια επιλογής των παραβατών για το πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα αυστηρά. Αποκλείονταν όσοι είχαν διαπράξει κακουργήματα, όσοι είχαν ιστορικό βίας ή δεν παρευρέθηκαν στο δικαστήριο. Οι περισσότερες υποθέσεις αφορούσαν τελικά κλοπές, ενώ οι δράστες ήταν νέοι με μέση ηλικία τα 24.

Το πρόγραμμα περιελάμβανε τρία στάδια. Στο πρώτο, το οποίο διαρκούσε ένα μήνα, ο παραβάτης είχε εβδομαδιαίες συναντήσεις με το κοινοτικό συμβούλιο (community review panel CRP or “board”) όπου γινόταν συζήτηση σχετικά με την παράβαση και τις συνέπειες της για το θύμα και την κοινότητα. Παράλληλα, ο παραβάτης όφειλε να παρακολουθεί πρόγραμμα «εκμάθησης δεξιοτήτων» και να πληρώσει ένα χρηματικό ποσό για τη συμμετοχή του στο πρόγραμμα. Επίσης, για το κόστος αποκατάστασης προς την κοινότητα υπολογίζονταν και οι ώρες που αφιέρωσε η αστυνομία ασχολούμενη με τη συγκεκριμένη παράβαση. Όμως, το ποσό δε μπορούσε να ξεπεράσει ένα συγκεκριμένο ποσό.

Το δεύτερο στάδιο διαρκούσε τουλάχιστον 3 μήνες και προέβλεπε συνάντηση με το κοινοτικό συμβούλιο μια φορά το μήνα. Οι συναντήσεις περιελάμβαναν διαδικασίες μεσολάβησης δράστη- θύματος είτε, πολύ συχνότερα, τη συμμετοχή θυμάτων παραβάσεων, που δε διεπράχθησαν από τους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα, και μιλούσαν για την εμπειρία της θυματοποίησης τους. Στο τρίτο στάδιο, το οποίο διαρκούσε τουλάχιστον 2 μήνες, οι παραβάτες συναντούσαν το κοινοτικό συμβούλιο μια φορά το μήνα για να διασφαλιστεί ότι ακολουθούνται οι στόχοι του προγράμματος και δεν έχει σημειωθεί υποτροπή. Η συντριπτική πλειονότητα των παραβατών (από τους 35 που συμμετείχαν κατά την περίοδο 2000-2001) ολοκλήρωσε

¹⁵⁴ Olson, Dzur 2004: 154-157.

το πρόγραμμα με επιτυχία. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι το κοινοτικό συμβούλιο ήταν ενημερωμένο για την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση του παραβάτη πριν την πρώτη συνάντηση με αυτόν, ενώ είχε λάβει υπόψη και τις προβλεπόμενες από το νόμο ποινές.

Το 1993 ξεκίνησε τη λειτουργία του στη Νέα Υόρκη το Κοινοτικό Δικαστήριο Midtown (New York City's Midtown Community Court)¹⁵⁵. Μετά την ίδρυσή του, αυξήθηκε το ενδιαφέρον για τα κοινοτικά δικαστήρια και ιδρύθηκαν αρκετά και σε άλλες περιοχές. Η φιλοσοφία και οι πρακτικές του Midtown Community Court βασίστηκαν στη θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» (broken windows), στην ενδυνάμωση της κοινότητας και στην επίλυση προβλημάτων. Το δικαστήριο στοχεύει σε εγκλήματα όπως η πορνεία, η κατοχή ναρκωτικών, βανδαλισμοί αλλά και σε λιγότερο σοβαρές παραβάσεις όπως γκράφιτι. Μια επιτροπή η οποία αποτελείται από κατοίκους της κοινότητας, δικηγόροι που εργάζονται στην περιοχή αλλά και άτομα που δραστηριοποιούνται τοπικά στην παροχή υπηρεσιών, ενημερώνουν το δικαστήριο για τις συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή και προτείνουν νέα προγράμματα. Επίσης, υπάρχει ένα άτομο που ασχολείται με τις σχέσεις του δικαστηρίου με τους καταστηματάρχες, τις ομάδες της κοινότητας και εκλεγμένους αξιωματούχους.

Το δικαστήριο έχει ταυτόχρονα έναν τιμωρητικό και έναν υποστηρικτικό ρόλο και επιδιώκει τον εντοπισμό των κοινωνικών προβλημάτων. Μέσα από συνεργασίες που δημιουργήθηκαν, έγινε εφικτό να λειτουργούν μέσα στο δικαστήριο διάφορα τμήματα για την υγεία, την εκπαίδευση, την παροχή υπηρεσιών σε αστεγούς και την αντιμετώπιση του εθισμού στα ναρκωτικά. Επίσης, το δικαστήριο οργανώνει μαθήματα επαγγελματικής εκπαίδευσης ενώ παράλληλα παρέχει υπηρεσίες μεσολάβησης δράστη- θύματος για τη διαχείριση συγκρούσεων σε επίπεδο κοινότητας. Μια ακόμη δράση του δικαστηρίου είναι να στέλνει ένα σύμβουλο στη γειτονιά ο οποίος μαζί με αστυνομικούς εντοπίζουν πόρνες, εθισμένους σε ναρκωτικά, άστεγους και όποιον έχει ανάγκη βοήθειας και τους φέρνουν με τη θέλησή τους στο δικαστήριο προκειμένου να χρησιμοποιήσουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες δωρεάν.

Για το 75% σχεδόν των παραβατών αποφασίζεται να παρέχουν κοινοτική εργασία στο πλαίσιο της γειτονιάς και σχεδόν το 75% από αυτούς ολοκληρώνει την εργασία χωρίς πρόβλημα. Οι κάτοικοι της κοινότητας ενθαρρύνονται να συμμετέχουν στο κοινοτικό δικαστήριο και να προτείνουν νέα προγράμματα. Ο συντονισμός που παρουσιάζει το κοινοτικό δικαστήριο είναι εντυπωσιακός καθώς χειρίζεται 65 υποθέσεις κατά μέσο όρο τη μέρα και ο χρόνος ανταπόκρισής του σε μια υπόθεση από τη στιγμή της σύλληψης είναι 18 ώρες.

Στον εργασιακό χώρο, έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία προγράμματα μεσολάβησης. Ένα παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα REDRESSTM το οποίο ξεκίνησε το 1998

¹⁵⁵ Kurki 2000: 258, 259.

στις ΗΠΑ ¹⁵⁶. Ακολουθεί την προσέγγιση της «μετασχηματιστικής» επίλυσης συγκρούσεων κατά την οποία δίνεται έμφαση περισσότερο στις σχέσεις των δύο πλευρών και όχι στο τελικό αποτέλεσμα, την επίτευξη δηλαδή συμφωνίας. Η εφαρμογή του συγκεκριμένου προγράμματος φαίνεται πως έχει ικανοποιήσει τους εργοδότες αλλά και τους εργαζόμενους. Τα δεδομένα ωστόσο των σχετικών ερευνών είναι αμφισβητήσιμα καθώς προέρχονται από έρευνες που οργανώνουν οι ίδιες οι εταιρείες που εφαρμόζουν το πρόγραμμα.

Η μεσολάβηση φαίνεται να είναι αρκετά διαδεδομένη στις ΗΠΑ και γίνεται ακόμα περισσότερο γνωστή μέσω του διαδικτύου. Έχουν δημιουργηθεί ιστοσελίδες, όπως για παράδειγμα η ιστοσελίδα [http:// www.mediate.com](http://www.mediate.com), όπου ο καθένας έχει τη δυνατότητα να ενημερωθεί για τη μέθοδο της μεσολάβησης. Μέσα από επίκαιρα άρθρα τα οποία αφορούν ένα εύρος τομέων (οικογενειακές διαφορές, νεολαία, ηλικιωμένοι, κοινότητα), οι σύγχρονοι μεσολαβητές εκφράζουν τις απόψεις τους. Ακόμα, υπάρχει η δυνατότητα να βρει κανείς μεσολαβητή διαθέσιμο ανάλογα με την περιοχή στην οποία κατοικεί. Η εμπορική πλευρά του θέματος δε θα μπορούσε να παραλειφθεί αφού διατίθεται προς πώληση μια πληθώρα βίντεο και DVD τα οποία φέρονται να διδάσκουν τεχνικές επίλυσης συγκρούσεων αλλά και τεχνικές μεσολάβησης για μια ποικιλία αντικειμένων από άτομα τα οποία εμφανίζονται ως μεσολαβητές.

Στον **Καναδά** και συγκεκριμένα στο Μόντρεαλ, κατά τη δεκαετία του '80, άρχισε να λειτουργεί ένας κοινοτικός οργανισμός ο οποίος έδινε την ευκαιρία σε νεαρούς παραβάτες να επανορθώσουν εκτός του επίσημου συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Η πρωτοβουλία αυτή επεκτάθηκε και σήμερα λειτουργούν σε όλο τον Καναδά Οργανισμοί Εναλλακτικής Δικαιοσύνης (ΟJA) ¹⁵⁷ οι οποίοι χρησιμοποιούν τη μεσολάβηση και προτείνουν διάφορα μέτρα στους παραβάτες με κυριότερο την κοινωφελή εργασία και άλλα, όπως η συμφιλίωση με το θύμα και η αποζημίωση.

Στην πλειονότητά τους, τα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης στον Καναδά απευθύνονται σε παραβάτες σχετικά ασήμαντων αδικημάτων. Λιγότερα είναι τα προγράμματα που αφορούν δράστες σοβαρών εγκλημάτων και ένα από αυτά απευθυνόταν σε άτομα που είχαν ομολογήσει ενοχή χωρίς να έχουν ακόμα καταδικαστεί. Αντί για την ποινή φυλάκισης, οι παραβάτες είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν στο πρόγραμμα αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Σε μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε για την αξιολόγηση του προγράμματος αυτού ¹⁵⁸, περιλαμβάνονταν δράστες και θύματα που συμμετείχαν στο πρόγραμμα καθώς και δράστες και θύματα που αποτελούσαν την ομάδα ελέγχου (είχαν δηλαδή ακολουθήσει την τυπική δικαστική διαδικασία). Τα αποτελέσματα έδειξαν ικανοποίηση των περισσότερων από τους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

¹⁵⁶ Αρτινοπούλου 2010: 131.

¹⁵⁷ Μαγγανάς 2004: 24, 25.

¹⁵⁸ Rugge, Bonta, Wallace- Capretta 2005.

Στη Νέα Ζηλανδία οι αξίες των Maori, δηλαδή του γηγενούς πληθυσμού, και η επίλυση των συγκρούσεων στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινότητας επηρέασαν τη νομοθεσία για τη δικαιοσύνη ανηλίκων. Ο νόμος του 1989 για τα παιδιά, τους νέους και τις οικογένειες τους (Children, Young Persons and their Families Act 1989), τονίζει την ευθύνη των οικογενειών και ενισχύει την ανάπτυξη των οικογενειακών συνεδριών (Family Group Conference) ¹⁵⁹. Οι οικογενειακές συνεδρίες χρησιμοποιούνται για το 25% περίπου των νεαρών παραβατών, συμπεριλαμβανομένων δραστών σοβαρών εγκλημάτων με εξαίρεση τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας από πρόθεση και εξ' αμελείας. Στις συνεδρίες πέρα από το δράστη, το θύμα και τις οικογένειες τους συμμετέχει και ένας αστυνομικός καθώς και ένα άτομο το οποίο συντονίζει τη διαδικασία.

Κατά τον πρώτο χρόνο εφαρμογής των οικογενειακών συνεδριών, υπήρξαν κάποιες οργανωτικές δυσκολίες με αποτέλεσμα την περιορισμένη συμμετοχή των θυμάτων παρόλο που τα περισσότερα εξέφρασαν την επιθυμία να συμμετέχουν στη διαδικασία. Παρόλα αυτά, με την εφαρμογή του νέου συστήματος, λιγότεροι νέοι παραβάτες καταδικάστηκαν σε φυλάκιση σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια ¹⁶⁰.

Οι συνεδρίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης (restorative justice conferences) συνεχίζονται μέχρι τώρα και οργανώνονται από τα 19 κοινοτικά προγράμματα. Βασίζονται σε αρχές σχετικές με εκείνες των οικογενειακών συνεδριών αλλά παρουσιάζουν μερικές διαφορές όπως το γεγονός ότι απαιτούν τη συμφωνία δράστη και θύματος για την πραγματοποίηση της συνεδρίας ενώ στις οικογενειακές συνεδρίες οι δράστες παραπέμπονται από την αστυνομία ή το δικαστήριο ανηλίκων ¹⁶¹.

Οι έρευνες στη Νέα Ζηλανδία και τα δεδομένα που προέρχονται από αρχεία, συνεντεύξεις και παρατήρηση δείχνουν πως τα αποτελέσματα των παραπάνω διαδικασιών είναι σε μεγάλο βαθμό επανορθωτικά παρά ανταποδοτικά ¹⁶². Επίσης, φαίνεται πως τα μέρη συμμετέχουν ενεργά και η ικανοποίησή τους από τις διαδικασίες αποκατάστασης είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τις τυπικές δικαστικές διαδικασίες, φαινόμενο που παρατηρείται παγκοσμίως. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις για μειωμένη υποτροπή των δραστών που ολοκληρώνουν επιτυχώς τις διαδικασίες αποκατάστασης οι οποίες περιλαμβάνουν και εκπαιδευτικά προγράμματα. Ακόμα, η έρευνα δείχνει πως το κόστος του συστήματος δικαιοσύνης μειώνεται όταν οι παραβάτες παραμένουν στην κοινότητα και συμμετέχουν σε αποκαταστατικές διαδικασίες.

Διατυπώνεται ωστόσο και κριτική, ιδιαίτερα όσον αφορά τις οικογενειακές συνεδρίες, η οποία εστιάζει κυρίως στα εξής σημεία: α) οι δράστες είναι αμέτοχοι στην όλη διαδικασία, β) οι δράστες, τα θύματα και οι οικογένειες τους δεν είναι

¹⁵⁹ Maxwell, Hayes 2007: 522, 523.

¹⁶⁰ Kurki 2000: 274.

¹⁶¹ Maxwell, Hayes 2007: 523.

¹⁶² Maxwell, Hayes 2007: 523, 524.

πάντα επαρκώς ενημερωμένοι, γ) οι επαγγελματίες παρεμβαίνουν περισσότερο από ό,τι προβλέπεται και δ) τα θύματα δήλωσαν μετά το τέλος της διαδικασίας πως ήταν δυσαρεστημένα και πως ένιωσαν χειρότερα ¹⁶³. Παρόλα αυτά, η απονομή δικαιοσύνης ανηλίκων της Νέας Ζηλανδίας είναι το πρώτο νομικά κατοχυρωμένο μοντέλο το οποίο περιλαμβάνει επανορθωτικές διαδικασίες σε όλα τα επίπεδα του συστήματος και για όλες τις σχετικά σοβαρές παραβάσεις ¹⁶⁴.

Στην **Αυστραλία** η ανάπτυξη της επανορθωτικής δικαιοσύνης επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις στη Νέα Ζηλανδία. Οι περισσότερες περιοχές της Αυστραλίας υιοθέτησαν το μοντέλο των «οικογενειακών συνεδριών». Η έρευνα για την αξιολόγηση των προγραμμάτων έδειξε και στην περίπτωση της Αυστραλίας ικανοποίηση των συμμετεχόντων ¹⁶⁵. Όμως, η ανάπτυξη των προγραμμάτων φαίνεται να περιορίζεται στις λιγότερο σοβαρές υποθέσεις.

Στη **Μεγάλη Βρετανία** εφαρμόζονται πολλά προγράμματα αποκατάστασης της βλάβης ήδη από τη δεκαετία του '70 ¹⁶⁶. Η προσέγγιση της αποκατάστασης υπάρχει σε όλες τις φάσεις της ποινικής διαδικασίας. Αρχικά, η αστυνομία είναι υποχρεωμένη να ενημερώνει τα θύματα για τις δυνατότητες αποκατάστασης της βλάβης. Προκειμένου να ενθαρρύνουν τα θύματα στη διεκδίκηση της αποκατάστασης, πολλοί αστυνομικοί έχουν εκπαιδευτεί ως “victim liaisons” (σύνδεσμοι με τα θύματα) ή ως “Community Involvement Unit” (Ομάδα Συμμετοχής στην Κοινότητα) ¹⁶⁷. Ο ρόλος τους μέχρι τώρα περιορίζεται συνήθως σε υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης και βιασμού.

Τη δεκαετία του '80 στη Βρετανία εφαρμόστηκαν πολλά αξιόλογα προγράμματα με τους επιμελητές κοινωνικής αρωγής να συμβάλουν σημαντικά σε αυτά. Το 1984 δημιουργείται το Φόρουμ Πρωτοβουλιών για την Αποκατάσταση της Βλάβης και τη Συνδιαλλαγή (Forum for Initiatives Reparation and Mediation) για την υποστήριξη της εφαρμογής τέτοιων μοντέλων ενώ αρκετά πειραματικά προγράμματα χρηματοδοτήθηκαν από το κράτος.

Τη δεκαετία του '90, τα προγράμματα αποκατάστασης που λειτούργησαν στη Βρετανία ήταν 14. Διατυπώθηκε ωστόσο κριτική ως προς την αποτελεσματικότητά τους. Η αποκατάσταση θεωρήθηκε τελείως τυπική καθώς ο δράστης συμμετέχει στο πρόγραμμα για να αποφύγει την αυστηρή ποινή και ακόμα και η γραπτή έκφραση της μετανόιας του προς το θύμα υπαγορεύεται από τον επιμελητή. Αλλά και πολλά θύματα δήλωσαν ότι πιάστηκαν να πάρουν μέρος στα προγράμματα χωρίς να έχουν κάποιο κέρδος από αυτά ενώ παράλληλα διαφωνούσαν με τη μείωση της ποινής του δράστη. Οι παραβάτες, από την άλλη πλευρά, υποστήριξαν την εφαρμογή των

¹⁶³ Τσιλιάκου 2010: 83.

¹⁶⁴ Maxwell, Hayes 2007: 527.

¹⁶⁵ Maxwell, Hayes 2007: 525, 526, 527.

¹⁶⁶ Λαμπροπούλου 2008: 364, 365, 366.

¹⁶⁷ Λαμπροπούλου 2008: 364.

προγραμμάτων για διάφορους λόγους: μείωση της ποινής ή αποφυγή καταδίκης, μετάνοια για την πράξη ή περιέργεια να συναντήσουν το θύμα.

Επίσης, στη Βρετανία έχουν εφαρμοστεί προγράμματα που επιχειρούν να φέρουν σε επαφή τις φυλακές με την κοινωνία ¹⁶⁸. Ένα παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα Restorative Prison το οποίο έχει εφαρμοστεί σε τρεις φυλακές. Οι κρατούμενοι παρείχαν κοινωφελή εργασία στην τοπική κοινότητα και συγκεκριμένα ανέλαβαν και ολοκλήρωσαν τη συντήρηση πάρκων που βρίσκονταν στην κοινότητα. Στη συνέχεια, τα πάρκα έγιναν σημαντικοί χώροι αναψυχής και με τον τρόπο αυτό οι κρατούμενοι αποκαταστάθηκαν στη συνείδηση των κατοίκων. Ακόμα, έχουν δημιουργηθεί προγράμματα για την εκμάθηση στους κρατούμενους τρόπων επίλυσης των διαφορών τους μέσα στις φυλακές χωρίς τη χρήση βίας. Τα προγράμματα αυτά τα οποία ονομάζονται Alternatives to Violence Projects (AVP) δημιουργήθηκαν για τους κρατούμενους των φυλακών Attica της Νέας Υόρκης αλλά διαδόθηκαν σε πολλές άλλες χώρες.

B3. Σε άλλες χώρες

- Αφρική

Στην **Ουγκάντα** αναπτύχθηκαν οι «επιτροπές αντίστασης» (resistance committees), οι οποίες ήταν ανεπίσημες δομές επίλυσης συγκρούσεων ¹⁶⁹. Το 1987 αναγνωρίστηκαν τυπικά ως μέρος του νομικού συστήματος και μετονομάστηκαν σε «τοπικά δικαστικά συμβούλια» (local council courts). Τα μέτρα αποκατάστασης που χρησιμοποιούν είναι η συμφιλίωση, η αποζημίωση, η αποκατάσταση ζημίας, η αίτηση συγγνώμης, η προειδοποίηση ή η παροχή καθοδήγησης διάρκειας το πολύ έξι μηνών.

Στη **Νότια Αφρική** παρόλο που δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο για τις οικογενειακές συνεδρίες (Family Group Conferencing- FGC), έχουν πραγματοποιηθεί διάφορα πιλοτικά προγράμματα ¹⁷⁰. Επιπλέον, έχουν γίνει βήματα για την εφαρμογή της μεσολάβησης μεταξύ δράστη και θύματος (Victim- Offender Mediation- VOM). Το 2001 μια ομάδα Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων ίδρυσε ένα πρόγραμμα μεσολάβησης για την αντιμετώπιση των συνεπειών ποινικών αδικημάτων. Το πρόγραμμα λειτούργησε σε συνεργασία με οργανώσεις της κοινότητας ¹⁷¹.

Ένα ενδιαφέρον πρόγραμμα, το οποίο στόχευε στην επίτευξη ειρήνης (The Community Peace Programme) ¹⁷², ξεκίνησε στα περίχωρα του Cape Town. Ο στόχος του ήταν διττός: η δημιουργία ειρήνης (peace making) η οποία εστιάζει στην επίλυση

¹⁶⁸ Τσιλιάκου 2010: 66.

¹⁶⁹ Skelton 2007: 471.

¹⁷⁰ Skelton 2007: 471.

¹⁷¹ Skelton 2007: 473.

¹⁷² Skelton 2007: 474.

συγκεκριμένων συγκρούσεων μεταξύ ατόμων ή ομάδων και η οικοδόμηση ειρήνης (peace building) που επιδιώκει να εντοπίσει προβλήματα στην κοινότητα όπως η φτώχεια. Οι συναντήσεις για τη δημιουργία κατέληγαν συνήθως σε αποκατάσταση της ζημίας, έκφραση συγγνώμης και αποζημίωση. Αλλά οι απόπειρες οικοδόμησης της ειρήνης προχωρούσαν περαιτέρω και επιχειρούσαν να δώσουν λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη της σύγκρουσης.

Ακόμα, στη Νότια Αφρική, λειτουργεί το πρόγραμμα “Community Dispute Resolution Trust”¹⁷³ το οποίο δημιουργήθηκε με σκοπό να παρέχει βοήθεια στις κοινότητες για την επίλυση συγκρούσεων. Επίσης, προσφέρει εκπαίδευση για την ανάπτυξη ικανοτήτων επίλυσης συγκρούσεων σε οργανώσεις που βασίζονται στην κοινότητα αλλά και σε μαθητές, δασκάλους και κρατούμενους.

Επιπλέον, λειτουργούν κοινοτικά δικαστήρια των οποίων η κύρια μορφή είναι οι «επιτροπές δρόμου» (street committees)¹⁷⁴. Οι επιτροπές δρόμου, οι οποίες ξεκίνησαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ανήκουν σε ένα σύστημα το οποίο, εκτός από την επίλυση συγκρούσεων, περιλαμβάνει και άλλες κοινωνικές και οικονομικές δομές. Επίσης, οι επιτροπές δρόμου συνδέονται με οργανώσεις πολιτών και ενθαρρύνουν κυρίως τη συμφιλίωση μεταξύ των πλευρών που βρίσκονται σε αντιπαράθεση.

Στη Γκάνα προτάθηκε η ίδρυση συμβουλίων για τα παιδιά σε επίπεδο περιφέρειας ή κοινότητας¹⁷⁵. Στόχος του συμβουλίου ήταν η διευκόλυνση της μεσολάβησης μεταξύ δράστη και θύματος σε υποθέσεις ασήμαντων αδικημάτων στις οποίες εμπλέκονταν παιδιά. Ωστόσο, μέχρι το 2004 μόνο δέκα συμβούλια τέτοιου είδους λειτουργούσαν. Επίσης, στη Γκάνα συστάθηκε και λειτούργησε από το 2003 μέχρι το 2004 Εθνική Επιτροπή Συμφιλίωσης (National Reconciliation Commission- NRC)¹⁷⁶. Η συγκεκριμένη επιτροπή είχε καλύτερα αποτελέσματα για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη απ’ ό,τι η ποινική δίωξη. Στα θύματα προσέφερε δυνατότητα διαλόγου και την ευκαιρία να διηγηθούν τα βιώματά τους. Ακόμα, είχαν τη δυνατότητα να δεχτούν δωρεάν επαγγελματική συμβουλευτική υποστήριξη ενώ παράλληλα υπήρχε η πιθανότητα μελλοντικής αποκατάστασης και αποζημίωσης.

-Ασία

Και στην Ασία έχουν γίνει κάποια βήματα ως προς την ανάπτυξη της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ενώ σε αρκετές κοινωνίες υπάρχουν συστήματα άτυπης δικαιοσύνης. Στις **Φιλιππίνες** λειτουργεί η Μη Κυβερνητική Οργάνωση “Barangay Justice System” η οποία έχει στόχο να παρέχει πρόσβαση στη δικαιοσύνη και να ενθαρρύνει τις κοινότητες να εμπλακούν στη μεταρρύθμιση της τυπικής δικαιοσύνης. Ασχολείται κυρίως με διαφορές που προκύπτουν σε επίπεδο γειτονιάς

¹⁷³ Penal Reform International 2001: 113, 114.

¹⁷⁴ Penal Reform International 2001: 40.

¹⁷⁵ Skelton 2007: 472, 473.

¹⁷⁶ Ameh 2006: 85.

και με οικογενειακές διαφορές ¹⁷⁷. Στην **Ταϊβάν** λειτουργεί ένα σύστημα δημοτικής μεσολάβησης (xianzhenshi tiaojie) στο οποίο μια επιτροπή 7-15 ατόμων ξεκινά μια διαδικασία μεσολάβησης μετά από αίτημα των θυμάτων ¹⁷⁸.

Η **Κίνα** διαθέτει μια αξιοσημείωτη ποικιλία προγραμμάτων αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Το 1994 οι 155.000 τοπικές επιτροπές μεσολάβησης ανέλαβαν περισσότερες από 6 εκατομμύρια υποθέσεις συγκριτικά με τις σχεδόν 4 εκατομμύρια υποθέσεις που ακολούθησαν τη δικαστική οδό. Πολλές από τις υποθέσεις που αντιμετωπίστηκαν μέσω της διαδικασίας μεσολάβησης ήταν διαφορές σε επίπεδο γειτονιάς ή οικογενειακές διαφορές οι οποίες δεν ήταν απαραίτητα εγκληματικές ¹⁷⁹. Στη **Σιγκαπούρη** και στην **Ταϊλάνδη** λειτουργεί οργανωμένο πρόγραμμα οικογενειακών συνεδριών. Απευθύνεται σε νεαρούς παραβάτες και στόχος είναι να τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες της πράξης τους καθώς και την ευθύνη τους γι αυτή. Ακόμα, στους στόχους περιλαμβάνεται η αποζημίωση του θύματος ¹⁸⁰. Στην **Ιαπωνία** το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης ήδη από τη δεκαετία του '30 έχει ενσωματώσει στοιχεία αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα, ο παραβάτης θα πρέπει να παραδεχτεί την ενοχή του, να εκφράσει μεταμέλεια και να αποζημιώσει τα θύματα προκειμένου να αντιμετωπιστεί με επιείκεια από τις δικαστικές αρχές. Παράλληλα, η οικογένεια και η κοινότητα αναμένεται να αναλάβουν την ευθύνη και με τη δράση τους να εμποδίσουν ενδεχόμενη μελλοντική παραβατική συμπεριφορά. Σύμφωνα με έρευνες, η επιεικής αντιμετώπιση του παραβάτη από τις αρχές συνδέεται με μειωμένη υποτροπή. Σε γενικές γραμμές, το ιαπωνικό μοντέλο αποδεικνύεται επιτυχημένο και αποτελεσματικό ¹⁸¹.

Στην **Ινδία** ¹⁸² λειτουργεί ένα καινοτόμο σύστημα άτυπης δικαιοσύνης το οποίο αποτελείται από τα «λαϊκά δικαστήρια» (lok adalats-people's courts). Στις περιοχές όπου υπάρχουν τα "lok adalats" σχεδόν όλα τα αδικήματα αναφέρονται σε αυτά και οι αποφάσεις τους σπάνια παραβιάζονται. Στα δικαστήρια συμμετοχή έχουν πολλά μέλη της κοινότητας (300-400) και κατά την ακρόαση της υπόθεσης έχουν το δικαίωμα να υποβάλουν ερωτήσεις και σχόλια. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο των "lok adalats" είναι ότι προστατεύει τα δικαιώματα των γυναικών καλύτερα συγκριτικά με το επίσημο σύστημα. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι σημαντικό επειδή μεγάλο μέρος της κριτικής για τα άτυπα συστήματα δικαιοσύνης βασίζεται ακριβώς στην κυριαρχία του ανδρικού φύλου και γενικά στο γεγονός ότι αναπαράγουν υφιστάμενες εξουσιαστικές δομές. Ακόμα, διασφαλίζει την αποζημίωση των θυμάτων πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι το επίσημο σύστημα.

¹⁷⁷ Wang, Di, Hung Wan 2007: 481.

¹⁷⁸ Wang, Di, Hung Wan 2007: 481.

¹⁷⁹ Braithwaite 2002: 20.

¹⁸⁰ Wang, Di, Hung Wan 2007: 482.

¹⁸¹ Haley, Neugebauer 1992: 115, 116, 117.

¹⁸² Penal Reform International 2001: 81, 82, 83.

-Λατινική Αμερική

Στη Λατινική Αμερική ¹⁸³ έχουν αρχίσει να εφαρμόζονται πρωτοβουλίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης μόλις τα τελευταία χρόνια. Στην **Αργεντινή**, για παράδειγμα, ένας νόμος του 1995 εντάσσει -σε κάποιο βαθμό- τη μεσολάβηση και τη συμφιλίωση στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης αλλά η χρήση τους γίνεται σε πολύ περιορισμένη βάση. Μόνο στη **Βραζιλία** έχουν αναπτυχθεί τα «ειδικά δικαστήρια» (special courts) που θα μπορούσαν να ανήκουν σε ένα μοντέλο επανορθωτικής δικαιοσύνης ενταγμένο στο επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Πρόκειται για ένα εθνικό σύστημα το οποίο δημιουργήθηκε το 1982 με κύριο στόχο την επίτευξη συμφιλίωσης μεταξύ των δύο πλευρών. Στα δικαστήρια εργάζονται ειρηνodίκες και σε μερικά από αυτά επαγγελματίες συμφιλιωτές (conciliators). Το σύστημα βασίζεται στην απλή διαδικασία, την εξωδικαστική διευθέτηση και την ταχύτητα και επιδιώκει τη συμφιλίωση. Σήμερα λειτουργούν εκατοντάδες ειδικά δικαστήρια τα οποία απορροφούν το μισό όγκο των προς εκδίκαση υποθέσεων. Επίσης, ο αριθμός των επαγγελματιών συμφιλιωτών έχει αυξηθεί από 20 το 1986 σε σχεδόν 2.000 το 2004. Ωστόσο, η αύξηση αυτή συνοδεύεται από μια μείωση στις συμφωνίες που επιτυγχάνονται με το ποσοστό συμφωνιών από 58% (το 1986) να είναι μόλις 28% (το 2004).

Ακόμα, στη Βραζιλία εφαρμόζονται προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης στα οποία είναι έντονο το θρησκευτικό στοιχείο και η αποκαταστατική δικαιοσύνη «ερμηνεύεται» βάσει του καθολικισμού. Ένα παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα APAC Methodology (Association for Protection and Assistance of Convicts) στις φυλακές του Σάο Πάολο το οποίο έχει τις ρίζες του σε θρησκευτικές δράσεις (τις faith based prison units) που λαμβάνουν χώρα σε κάποιες φυλακές τα τελευταία 30 χρόνια και στοχεύουν στην επανένταξη των κρατουμένων ¹⁸⁴.

B.4 Η περίπτωση της Ελλάδας

-Ιστορικά στοιχεία

Στην αρχαία Ελλάδα, η έννοια και οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης δεν ήταν άγνωστες. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «επανορθωτικόν δίκαιον» μέσα στην ευρύτερη θεώρησή του για τη δικαιοσύνη ¹⁸⁵. Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης αποδίδει στη δικαιοσύνη δυϊκή υπόσταση: μια εσωτερική-ηθική (η οποία υπάρχει σε ιδεατό επίπεδο και αναπαριστά την απόλυτη ισότητα) και μια εξωτερική- υλική (η οποία αναφέρεται στην καθημερινότητα, την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή). Σ' αυτή την έννοια της δικαιοσύνης διακρίνονται δύο κατηγορίες: η διανεμητική δικαιοσύνη που αφορά την κατανομή των αγαθών, των τιμών και του πλούτου στους πολίτες και η επανορθωτική δικαιοσύνη η οποία αφορά τις ιδιωτικές

¹⁸³ Scurio 2007: 505, 507.

¹⁸⁴ Αρτινοπούλου 2010: 56.

¹⁸⁵ Αρτινοπούλου 2010: 7,8.

υποθέσεις. Με κριτήριο το κίνητρο της πράξης, οι πράξεις διακρίνονται σε ακούσιες και εκούσιες. Στόχος του επανορθωτικού δικαίου είναι η αποκατάσταση της βλάβης που έχουν υποστεί τα θύματα με τη βοήθεια του δικαστή.

Οι παραβιάσεις των νόμων στην αρχαία Ελλάδα αντιμετωπίζονταν κυρίως με πρακτικές που είναι διαδεδομένες στη σύγχρονη επανορθωτική δικαιοσύνη, όπως η μεσολάβηση, η διαιτησία, η αποζημίωση, η συμφιλίωση δράστη και θύματος και οι συνεδρίες για την ειρηνική επίλυση συγκρούσεων¹⁸⁶. Στην κλασική Αθήνα, η μεσολάβηση και η διαιτησία είχαν θεσμοθετηθεί ενώ είχε συσταθεί σώμα δημοσίων διαιτητών με τη διαδικασία της διαιτησίας να έχει αυστηρή δομή. Αν η μεσολάβηση ή η διαιτησία δεν οδηγούσαν σε συμφωνία και συμφιλίωση τότε η υπόθεση μπορούσε να παραπεμφθεί στο Δικαστήριο της Ηλιαίας.

Κατά τη βυζαντινή περίοδο, η αποζημίωση είχε έναν συμφιλιωτικό, αποκαταστατικό και μη χρηματικό χαρακτήρα. Η αποκατάσταση ως στοιχείο απονομής δικαιοσύνης έφτασε στο απόγειό της τους τέσσερις αιώνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹⁸⁷. Οι Έλληνες αρχικά απέφευγαν να χρησιμοποιούν τα οθωμανικά δικαστήρια και επέλυαν τις διαφορές τους μέσω της διαιτησίας. Συνήθως, οι μεσολαβητές μεταξύ δράστη-θύματος ήταν μέλη του κλήρου ή επιφανείς πολίτες. Σταδιακά, η άτυπη διαδικασία καθιερώθηκε ημι- τυπικά και οι εκπρόσωποι των κοινοτήτων ζητούσαν μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις την επικύρωση των αποφάσεων από τα οθωμανικά δικαστήρια καταβάλλοντας ένα χρηματικό ποσό ως φόρο. Όσοι απευθύνονταν στα οθωμανικά δικαστήρια στιγματίζονταν ως «εχθροί της πατρίδας» και μερικές φορές αφορίζονταν. Η αποζημίωση για τη βλάβη προσφέρονταν είτε απευθείας στο θύμα είτε με τη μορφή κοινωφελούς εργασίας στην κοινότητα.

Αυτός ο τύπος της αποκαταστατικής δικαιοσύνης διατηρήθηκε μέχρι τον 19^ο αιώνα και στα χρόνια της ελληνικής Επανάστασης (1821-1827). Μια εναλλακτική μορφή απονομής δικαιοσύνης, η Λαϊκή Δικαιοσύνη, εφαρμόστηκε στις ελεύθερες ορεινές περιοχές της κατοχικής Ελλάδας για ενάμιση χρόνο περίπου (1942-1944)¹⁸⁸. Η δικαιοσύνη απονεμόταν από μη επαγγελματίες- λαϊκούς δικαστές οι οποίοι εκλέγονταν από την κοινότητα και ακολουθούσαν μη γραπτό δίκαιο βασισμένο στην κοινή περί δικαίου αντίληψη. Ωστόσο, η λαϊκή δικαιοσύνη δεν οργανώθηκε με εντελώς άτυπο τρόπο αλλά διαμορφώθηκε σε συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο όπως δείχνουν τα νομοθετικά κείμενα της εποχής.

Όλα τα αξιώματα στο Λαϊκό Δικαστήριο ήταν άμισθα, τιμητικά και υποχρεωτικά. Το Δικαστήριο δε δεσμευόταν από τον παλαιό νόμο, ο οποίος θεωρήθηκε πως καταργήθηκε μαζί με το προκατοχικό κράτος. Η δικαιοσύνη απονεμόταν «στη βάση γενικών αρχών και κατευθύνσεων, κατά την ελεύθερη συνείδηση και κρίση των λαϊκών δικαστών, οι οποίοι λαμβάνουν υπόψη τους, μεταξύ άλλων κριτηρίων, 'προ πάντων το κοινόν των κατοίκων αίσθημα περί δικαιοσύνης δια την εκάστην

¹⁸⁶ Αρτινοπούλου 2010: 11, 12.

¹⁸⁷ Lambropoulou 2010: 3.

¹⁸⁸ Καρύδης 2011: 1181, 1183, 1184, 1186, 1190, 1195.

συγκεκριμένην περίπτωσιν'»¹⁸⁹. Ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στην επίτευξη συμβιβασμού ενώ παράλληλα οι λαϊκοί δικαστές καλλιεργούσαν το αίσθημα της ντροπής. Οι υπηρεσίες του Λαϊκού Δικαστηρίου παρέχονταν δωρεάν ενώ οι προβλεπόμενες ποινές ήταν η αποζημίωση του θύματος σε χρήμα ή σε είδος και σπάνια η επιβολή προστίμου. Κάθε μορφή εγκλεισμού απαγορευόταν.

Αξίζει βέβαια να επισημανθεί πως η Λαϊκή Δικαιοσύνη αποτελούσε μέρος ενός δυαδικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης με τα σοβαρότερα εγκλήματα να παραπέμπονται στα στρατοδικεία όπου επιβάλλονταν σκληρές ποινές (συμπεριλαμβανομένης της θανατικής). Παρόλα αυτά, το Λαϊκό Δικαστήριο καθώς και το δίκαιο της δικαστικής κρίσης είχε νομιμοποιηθεί στη συνείδηση των κατοίκων όπως φαίνεται από μαρτυρίες τους. Άλλωστε, η κατάχρηση εξουσίας των ίδιων των μελών του Δικαστηρίου ετιμωρείτο από το Στρατοδικείο. Η Λαϊκή Δικαιοσύνη συνδύαζε κλασικές αρχές του ποινικού δικαίου με την άμεση λαϊκή συμμετοχή αλλά το συγκεκριμένο μοντέλο δε δοκιμάστηκε ούτε αξιοποιήθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν.

-Σύγχρονη εποχή

Στη σύγχρονη Ελλάδα, η μεσολάβηση και η εναλλακτική επίλυση συγκρούσεων λειτουργούν μέσα από ημι-τυπικές πρακτικές¹⁹⁰. Αρχικά, σε περιπτώσεις μήνυσης, οι αστυνομικοί μπορεί να επιχειρήσουν να συμβιβάσουν το δράστη και το θύμα προκειμένου εκείνοι να καταλήξουν σε συμφωνία εκτός δικαστηρίου. Συνήθως τονίζονται το οικονομικό κόστος της δίωξης, η χρονοβόρα διαδικασία κ.ά., με στόχο η υπόθεση να μην καταλήξει στον εισαγγελέα.

Ο εισαγγελέας, από την πλευρά του, μπορεί να παροτρύνει τα μέρη που εμπλέκονται στη σύγκρουση να συμβιβαστούν, ενώ για ασήμαντα αδικήματα, μετά την καταγραφή των γεγονότων, μπορεί να στείλει γραπτή εντολή στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής του θύματος να μεσολαβήσει για την επίλυση της σύγκρουσης. Επιπλέον, ο εισαγγελέας, χρησιμοποιώντας την «αρχή της αναλογικότητας» μπορεί να εκτιμήσει το κόστος της διαδικασίας για το δράστη καθώς και τα οφέλη που θα προκύψουν για το θύμα και την κοινωνία, και να προχωρήσει σε παύση της δίωξης.

Ακόμα και πριν την ακρόαση της υπόθεσης στο δικαστήριο, υπάρχει η δυνατότητα ο δικαστής να επιδιώξει τη συμφιλίωση μεταξύ των αντιδίκων. Σε περίπτωση που τα εμπλεκόμενα μέρη καταλήξουν σε ειρηνική διευθέτηση της σύγκρουσης, η δίωξη παύει οριστικά.

Σχετικά με την αποκατάσταση της βλάβης, στην Ελλάδα δεν πραγματοποιούνται οργανωμένα προγράμματα όπως σε άλλες χώρες¹⁹¹. Υπάρχουν ωστόσο νομοθετικές ρυθμίσεις για την ικανοποίηση των απαιτήσεων του θύματος. Το θύμα έχει τη δυνατότητα να επιλέξει το ποινικό δικαστήριο αντί του πολιτικού και, πέρα από τη

¹⁸⁹ Καρύδης 2011 :1183.

¹⁹⁰ Lambropoulou 2010: 6.

¹⁹¹ Λαμπροπούλου 2008: 372, 373, 374.

χρηματική αποζημίωση, να επιδιώξει την κήρυξη ενοχής του κατηγορουμένου. Όμως, η εφαρμογή των ρυθμίσεων είναι προβληματική και τα θύματα σπάνια επιτυγχάνουν την αποκατάσταση των υλικών ζημιών. Όσον αφορά το δράστη, σύμφωνα με «τα άρθ. 79 παρ. 3 περ. δ και 84 παρ. 2 περ. δ του Ποινικού Κώδικα, η μετάνοια του δράστη και η προθυμία του να επανορθώσει τις συνέπειες της πράξης του λαμβάνονται υπόψη για την επιμέτρηση της ποινής και για τη μείωσή της¹⁹²».

Στον τομέα των ανηλίκων, με το νόμο 3961/ 2011 επιχειρείται να δημιουργηθεί ένα δίκτυο μεταξύ όλων των υπηρεσιών διαφόρων υπουργείων που ασχολούνται με την παραβατικότητα ανηλίκων. Συγκεκριμένα, από τις διατάξεις της παρ.3 του άρθρου 8 του νόμου 3961/ 2011 προβλέπεται η σύσταση του Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α. Δικτύου («Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων») στο οποίο εντάσσονται και διασυνδέονται ηλεκτρονικά όλες οι υπηρεσίες των Υπουργείων Υγείας και Δικαιοσύνης οι οποίες παρέχουν κοινωνική μέριμνα, φροντίδα, αλληλεγγύη και προστασία στους ανήλικους σε κίνδυνο και στους ανήλικους παραβάτες.

«Στο ίδιο Δίκτυο υπηρεσιών εντάσσονται και οι Ομάδες Προστασίας Ανηλίκων, οι οποίες, σύμφωνα με τις ως άνω διατάξεις και την με αριθμ. οικ. 49540/4-5-2011 την ΚΥΑ «Συντονισμός δράσεων και υπηρεσιών παιδικής προστασίας» (ΦΕΚ 877/Β') συγκροτούνται από το Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α. σε κάθε δήμο, σε συνεργασία με Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α) Α' βαθμού και αποτελούνται από κοινωνικούς λειτουργούς των οικείων Ο.Τ.Α».

«Κάθε Ομάδα Προστασίας Ανηλίκων είναι αρμόδια για την πραγματοποίηση των κοινωνικών ερευνών για θέματα κακοποίησης ανηλίκων όταν (α) δέχεται σχετική ειδοποίηση από την εθνική γραμμή κοινωνικής προστασίας, (β) δέχεται καταγγελία, έστω και ανώνυμη, για κακοποίηση ανηλίκου στα όρια του Δήμου ή (γ) λαμβάνει εισαγγελική εντολή για τη διεξαγωγή σχετικής έρευνας».

Σαφής αναφορά σε εξωδικαστική επίλυση διαφορών δεν υπάρχει στον παραπάνω νόμο ούτε στο νόμο 3860/2010, ο οποίος αναφέρεται στους ανήλικους δράστες. Ωστόσο, στο νόμο του 2010, προτείνεται η επιβολή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων. Ιδιαίτερα, για τους ανήλικους που έχουν τελέσει αξιόποινη πράξη χωρίς να έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους προβλέπεται μόνο η επιβολή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων.

ΜΕΡΟΣ Γ: Αξιολόγηση των προγραμμάτων

Διάφορες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί για την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων αλλά και για τη διερεύνηση επιμέρους τομέων όπως για παράδειγμα τη σύνδεση των προγραμμάτων με ενδεχόμενη μείωση της υποτροπής. Στις ΗΠΑ και τον Καναδά¹⁹³ διαπιστώθηκε πως παρόλο που οι περισσότερες

¹⁹² Λαμπροπούλου 2008: 374.

¹⁹³ Λαμπροπούλου 2008: 360, 361.

υποθέσεις κατέληξαν σε συμβιβασμό, το 50% των ενηλίκων δραστών δεν τήρησε τις προβλεπόμενες υποχρεώσεις. Τα αποτελέσματα διαφοροποιούνται ωστόσο για τους νεαρούς παραβάτες όπου τα ποσοστά επιτυχίας είναι 75%, αν και μια άλλη έρευνα παρουσίασε σημαντικά μικρότερο ποσοστό (42%).

Το γεγονός ότι αρκετοί δράστες δεν ανταποκρίθηκαν στις υποχρεώσεις τους θα μπορούσε σε κάποιο βαθμό να οφείλεται στις περιορισμένες οικονομικές τους δυνατότητες τις οποίες δεν έλαβαν υπόψη όσο έπρεπε τα προγράμματα. Επιπλέον, η επιλογή των δραστών για τη συμμετοχή στο πρόγραμμα δε γινόταν από ειδικούς αλλά από στελέχη των υπουργείων δικαιοσύνης και δικαστικούς. Το αποτέλεσμα ήταν οι δράστες που είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα να είναι συνήθως λευκοί μεσαίας τάξης, χωρίς ποινικό παρελθόν οι οποίοι κατηγορούνταν για αδίκημα κατά της περιουσίας.

Α) Συγκεκριμένα για τα προγράμματα που έδιναν έμφαση στην αποκατάσταση της βλάβης ¹⁹⁴, διαπιστώθηκε απόκλιση ανάμεσα στους στόχους που είχαν τεθεί σε θεωρητικό επίπεδο και την πρακτική εφαρμογή τους. Επισημάνθηκε πως δεν είχαν ξεκάθαρο προσανατολισμό, δεν αναφέρθηκαν σε δράστες που θεωρούνταν υψηλού κινδύνου, συνέβαλαν στη διεύρυνση του δικτύου κοινωνικού ελέγχου και συνδύαζαν την αποκατάσταση με τις θεραπευτικές ανάγκες του δράστη.

Από μια έρευνα που διενεργήθηκε σε προγράμματα αποκατάστασης στην Αγγλία και την Ουαλία ¹⁹⁵ διαπιστώθηκε, μόλις από την αρχική της φάση, πως τα προγράμματα είχαν μια ποικιλία στόχων οι οποίοι δεν ήταν πάντα συμβατοί μεταξύ τους. Μια ακόμα σημαντική παρατήρηση ήταν ότι κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων η επιδίωξη τους δεν ήταν η αποκατάσταση αλλά η επίδραση στην απόφαση του δικαστηρίου. Αναγνωρίστηκε επίσης πως η αλτρονιστική συμμετοχή του παραβάτη ήταν μάλλον απίθανη, δεδομένης της σύνδεσης των προγραμμάτων με το τιμωρητικό σύστημα. Εύκολα αμφισβητείται η ειλικρινής πρόθεση του παραβάτη να συμμετέχει αν λάβει κανείς υπόψη το στοιχείο του εξαναγκασμού ή έστω της παρακίνησης από τους υπεύθυνους του προγράμματος. Άλλωστε οι ίδιοι οι υπεύθυνοι των προγραμμάτων παρενέβαιναν περισσότερο απ' ό,τι προβλεπόταν, με τον παραβάτη να προσβλέπει σε μείωση της ποινής. Το αποτέλεσμα ήταν η αποκατάσταση να μετατραπεί σε μέρος της δικαστικής διαδικασίας αντί για εναλλακτική οδό.

Επιπλέον, οι ερευνητές σημειώνουν πως η σύγκρουση δεν αποτελεί κεντρικό σημείο των προγραμμάτων καθώς η διαπραγμάτευση μεταξύ δράστη και θύματος δεν ήταν συνηθισμένη στα προγράμματα υπό παρατήρηση. Η μόνη διαπραγμάτευση γινόταν ανάμεσα στο δράστη και τον μεσολαβητή και ανάμεσα στο μεσολαβητή και το θύμα, ποτέ ανάμεσα σε δράστη και θύμα. Τέλος, αμφισβητείται η συνεισφορά της αποκατάστασης στην επανόρθωση της βλάβης που έχει υποστεί το θύμα. Ήταν εμφανές πως τα προγράμματα ήταν επικεντρωμένα στον παραβάτη, εφόσον και η επιλογή των υποθέσεων προς αποκατάσταση γινόταν αποκλειστικά με κριτήρια που

¹⁹⁴ Λαμπροπούλου 2008: 374.

¹⁹⁵ Davis 1992: 446, 453, 454, 455, 456, 457, 458.

αφορούσαν τον παραβάτη. Παράλληλα, τα θύματα που συμμετείχαν σε ένα από τα προγράμματα και ανέμεναν υλική αποκατάσταση εμφανίστηκαν πολύ απογοητευμένα καθώς η υλική αποκατάσταση είχε τόσο συμβολική όσο και πρακτική σημασία για αυτά.

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με άλλες έρευνες, πολλοί από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ικανοποίηση για την επίτευξη συμβιβασμού και τα θύματα αξιολόγησαν θετικά τη συνάντηση με το δράστη επειδή συνέβαλε στο να μειωθεί ο φόβος τους. Από την πλευρά του δράστη, υπήρξε επίσης θετική στάση για τη συνάντηση με το θύμα αφού ένιωσαν πως ξεπεράστηκε το πρόβλημα και είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τη μεταμέλεια τους και να ζητήσουν συγγνώμη ¹⁹⁶.

Β) Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της κοινωφελούς εργασίας σε συνδυασμό με προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης, έχουν πραγματοποιηθεί λίγες έρευνες ¹⁹⁷. Σε γενικές γραμμές, στις χώρες που έχει εφαρμοστεί η κοινωφελής εργασία τα αποτελέσματα είναι θετικά. Στην Ευρώπη, οι MacDonald, Pease και οι συνεργάτες τους εξέτασαν τη σχέση της υποτροπής με την κοινωφελή εργασία χωρίς να έχουν παρατηρήσει τελικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων στις οποίες επιβλήθηκε κοινωφελής εργασία και των ομάδων ελέγχου (δηλαδή άτομα τα οποία είχαν εκτίσει ποινή φυλάκισης ή βρίσκονταν σε δοκιμασία ή αναστολή της ποινής). Τα αποτελέσματα, ωστόσο, σκανδιναβικών ερευνών είναι πιο θετικά.

Κάποια από τα θετικά αποτελέσματα της κοινωφελούς εργασίας είναι τα εξής: παροχή υπηρεσιών στην κοινότητα, εξοικονόμηση χρημάτων από την αποφυγή φυλάκισης, καλύτερη απονομή της δικαιοσύνης και ενίσχυση της αυτοεκτίμησης του παραβάτη. Παρουσιάζονται παράλληλα και κάποια μειονεκτήματα όπως: το κόστος των προγραμμάτων, οι παράνομες πράξεις που διαπράττονται κατά την κοινωφελή εργασία οι οποίες δε πραγματοποιούνται υπό καθεστώς φυλάκισης, την εκτόπιση – σε κάποιο βαθμό- εργαζομένων από τις θέσεις εργασίας, τη διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου με νέους φορείς ελέγχου και το ενδεχόμενο η κοινωφελής εργασία να επιβάλλεται λιγότερο συχνά σε άτομα από ομάδες σε δυσχερή κοινωνική θέση ¹⁹⁸.

Γ) Έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί και σχετικά με τη μείωση της υποτροπής. Γενικά, η υποτροπή χρησιμοποιείται ως μέτρο ελέγχου της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων κυρίως επανορθωτικής δικαιοσύνης και ιδιαίτερα εκείνων που χρησιμοποιούν τη μεσολάβηση ¹⁹⁹. Οι έρευνες σχεδιάστηκαν βάσει δύο ερωτημάτων: α) αν η επανορθωτική δικαιοσύνη μπορεί να συμβάλλει στη μείωση της υποτροπής, δηλαδή της μελλοντικής εγκληματικότητας, το ίδιο ή περισσότερο από το τιμωρητικό σύστημα και β) πώς μπορούν να συνδεθούν τα αποτελέσματα της επανορθωτικής δικαιοσύνης με τη μείωση της υποτροπής.

¹⁹⁶ Λαμπροπούλου 2008: 375.

¹⁹⁷ Λαμπροπούλου 2008: 391.

¹⁹⁸ Λαμπροπούλου 2008: 392.

¹⁹⁹ Τσιλιάκου 2010: 42, 43.

Σύμφωνα με μια αναδρομική ανάλυση των Luke και Lind που πραγματοποιήθηκε στη Νότια Ουαλία και αφορούσε χιλιάδες παραβάτες που διέπραξαν αδίκημα για πρώτη φορά από το 1997-1999, όσοι παρακολούθησαν συνεδρίες είχαν 15-20% λιγότερες πιθανότητες υποτροπής σε σχέση με εκείνους που ακολούθησαν τη δικαστική διαδικασία. Έρευνες στις ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένης και μιας για παραβάτες αδικημάτων βίας, δείχνουν μείωση της υποτροπής για όσους συμμετείχαν σε οποιοδήποτε πρόγραμμα. Ωστόσο, στη Μεγάλη Βρετανία, μια μεγάλη συγκριτική έρευνα δεν έδειξε σημαντικές διαφορές στην υποτροπή μεταξύ των δραστών που παρακολούθησαν κάποιο πρόγραμμα επανορθωτικής δικαιοσύνης και όσων ακολούθησαν τη δικαστική οδό. Τα διαφοροποιημένα ευρήματα των ερευνών μπορούν να εξηγηθούν σε κάποιο βαθμό από τη μεγάλη διαφοροποίηση που παρατηρείται μεταξύ των προγραμμάτων. Ορισμένες δηλαδή εξαιρετικά σύντομες παρεμβάσεις, συνολικής διάρκειας 60-90 λεπτών, δεν είναι και τόσο πιθανό να επιδρούν στην υποτροπή ²⁰⁰.

Στον Καναδά μια βιβλιογραφική ανασκόπηση 46 μελετών για προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης έδειξε πως τα προγράμματα συνδέονταν με μια μείωση 3% στην υποτροπή ²⁰¹. Αντίθετα με τις προσδοκίες, παρατηρήθηκε μεγαλύτερη μείωση της υποτροπής (8%) στους ενήλικες απ' ό,τι στους ανήλικους παραβάτες (μείωση 2%). Το μέτρο που συνδέθηκε περισσότερο με τη μείωση της υποτροπής ήταν οι διάφορες μορφές αποκατάστασης. Επίσης, από τους ίδιους ερευνητές συγκρίθηκε ένα πρόγραμμα επανορθωτικής δικαιοσύνης στο Winnipeg με ομάδα ατόμων που βρίσκονταν υπό καθεστώς δοκιμασίας. Τα αποτελέσματα έδειξαν μικρότερη υποτροπή στα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης απ' ό,τι σε καθεστώς δοκιμασίας.

Ο Braithwaite επιχειρεί να εξηγήσει την αποτελεσματικότητα που παρατηρήθηκε, σε κάποιο βαθμό, στα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης της δεκαετίας του '90 ²⁰². Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί μερικές θεωρίες οι οποίες, όπως υποστηρίζει, θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν την επιτυχία της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Μια από αυτές αφορά τη διαδικαστική δικαιοσύνη (procedural justice theory) η οποία προβάλλει το επιχείρημα πως οι πολίτες φαίνεται να νιώθουν περισσότερο σεβαστοί σε μια διαδικασία αποκαταστατικής δικαιοσύνης από ότι στη δικαστική διαδικασία ενώ παράλληλα αντιλαμβάνονται περισσότερο το τι γίνεται. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι αποκαταστατικές συνεδρίες είναι περισσότερο δίκαιες γιατί είναι σχεδιασμένες έτσι ώστε τα άτομα που συμμετέχουν να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο της διαδικασίας. Μια σχετική θεωρία είναι η θεωρία της αυτό-κατηγοριοποίησης (self-categorization theory) σύμφωνα με την οποία η δίκαιη διαδικασία δίνει στα άτομα το μήνυμα πως είναι σεβαστά από την ομάδα. Αυτό αυξάνει την ταύτιση με την ομάδα επομένως αυξάνει και την προθυμία του ατόμου να συνεργαστεί ώστε να διαφυλάξει τους κανόνες της ομάδας. Δηλαδή, εφόσον το άτομο εντάσσει τον εαυτό του σε μια

²⁰⁰ Τσιλιάκου 2010: 43, 44, 45.

²⁰¹ Bonta, Wallace- Capretta, Rooney, McAnoy 2002.

²⁰² Braithwaite 2002: 73, 74, 78, 82, 83.

ομάδα όπου νιώθει σεβαστό αναμένεται να ακολουθήσει τους κανόνες της και στην προκειμένη περίπτωση να μη διαπράξει άλλη παράβαση.

Σε επίπεδο εφαρμογής, τα προγράμματα μεσολάβησης επικρίθηκαν για τους στόχους τους. Το 1987 η Οργάνωση «Φωνή για τα θύματα» (Plaidoyer Victimes) στον Καναδά υποστήριξε ότι ο νέος νόμος για την επιβολή εναλλακτικών μέτρων σε ανήλικους παραβάτες δε βελτιώνει την κατάσταση αφού μετέτρεπε το θύμα σε «παιδαγωγικό εργαλείο» εφόσον μετά την τραυματική του εμπειρία έπρεπε να καταβάλει προσπάθεια προκειμένου να βοηθηθεί ο παραβάτης²⁰³. Με τον Οδηγό Μεσολάβησης που εξέδωσε η Ομοσπονδία των Οργανώσεων Εναλλακτικής Δικαιοσύνης το 1996 απαντούσε στην παραπάνω θέση δείχνοντας πως τα προβλήματα δραστών και θυμάτων βρίσκονται στην ίδια όχθη. Ωστόσο, μέχρι σήμερα διαρκεί η διαμάχη ανάμεσα σε εκείνους που θεωρούν τη μεσολάβηση μια μορφή αλλαγής και εκείνους που τη βλέπουν ως μορφή επανένταξης.

Γενικά, η κριτική που ασκείται δεν αφορά μόνο τα προγράμματα, την εκπλήρωση των στόχων τους και τα προβλήματα στην εφαρμογή τους. Περιλαμβάνει και τον προβληματισμό σχετικά με τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη των εξωδικαστικών μοντέλων, τη θεώρηση δηλαδή της άτυπης δικαιοσύνης ως μια μορφή δικαιοσύνης στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

²⁰³ Μαγγανάς 2004: 26, 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Κριτική στα εξωδικαστικά μοντέλα και γενικά στην άτυπη δικαιοσύνη

Τα μοντέλα της επανορθωτικής δικαιοσύνης αναγνωρίζονται από πολλούς ως μια αξιόλογη εναλλακτική οδός ή ως συμπληρωματική διαδικασία του ανταποδοτικού συστήματος δικαιοσύνης. Όμως, διάφοροι σημαντικοί περιορισμοί εντοπίζονται στην επανορθωτική δικαιοσύνη. Ξεκινώντας, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τους εξής ²⁰⁴:

- 1) Αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τις κοινωνικό-οικονομικές ρίζες του εγκλήματος για αυτό και δε μπορεί να λειτουργήσει προληπτικά.
- 2) Χρησιμοποιεί τον ορισμό της κατεστημένης τάξης για το έγκλημα σαν αυτό να συνέβαινε μόνο μεταξύ μεμονωμένων ατόμων κι έτσι δεν αναγνωρίζει τα μεγαλύτερα και περισσότερο καταστροφικά εγκλήματα που διαιωνίζονται.
- 3) Στο επίπεδο των λιγότερο σοβαρών εγκλημάτων (small-time crime), υιοθετεί τις «ετικέτες» που χρησιμοποιούνται από το κατεστημένο, δηλαδή ονομάζει «παραβάτες» όσους κατηγορούνται για κάποιο έγκλημα και «θύματα» όσους έχουν υποστεί ζημία από το έγκλημα. Θα έπρεπε όμως να επισημαίνεται το γεγονός ότι η παράβαση δε διεπράχθη σε κοινωνικό κενό, επιπλέον ο ίδιος ο δράστης είναι πιθανό να υπήρξε επίσης θύμα.
- 4) Οι διαδικασίες επανορθωτικής δικαιοσύνης απαιτούν πολύ χρόνο, ενώ προσφέρουν πολύ λίγα στην αντιμετώπιση ενός προβλήματος που είναι τεράστιο.

Πράγματι, η παραπάνω οπτική επεκτείνεται πέρα από τον παραβάτη και την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ παραβάτη-θύματος-κοινότητας η οποία (αποκατάσταση) συναντάται συχνά σα στόχος της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Επικεντρώνοντας στις σχέσεις μεταξύ συγκεκριμένων ατόμων, πολλές φορές αγνοείται το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο στο οποίο τα άτομα ζουν, πραγματοποιούν παραβάσεις και καλούνται να επανενταχθούν σε αυτό. Επιπλέον, εστιάζοντας σε σχετικά ασήμαντες παραβάσεις, η προσοχή μας δε στρέφεται σε άλλες μορφές βίας που όμως έχουν τεράστια επίδραση στη ζωή των ανθρώπων και στα εγκλήματα που διαπράττουν. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η δομική βία, μια έκφανση της οποίας είναι η φτώχεια. Όπως υποστηρίζει ο Gilligan ²⁰⁵, η δομική βία δεν είναι μόνο η κύρια μορφή βίας, με την έννοια ότι η φτώχεια σκοτώνει πολύ περισσότερους ανθρώπους απ' ό,τι όλες οι βίαιες συμπεριφορές μαζί, αλλά αποτελεί και την κύρια αιτία βίαιης συμπεριφοράς.

Ένας ακόμα τομέας ο οποίος δέχεται κριτική είναι η αποκατάσταση της βλάβης ²⁰⁶. Τα ίδια τα θύματα απευθύνονται, σε μικρό βαθμό, στις οργανώσεις που έχουν δημιουργηθεί για την προστασία τους. Σηνήθως δεν επιδιώκουν μια διαδικασία

²⁰⁴ Lofton 2004:381.

²⁰⁵ Gilligan 2001: 101-102, σύμφωνα με Lofton 2004: 382.

²⁰⁶ Λαμπροπούλου 2008: 378, 380.

αποκατάστασης αλλά αναζητούν υποστήριξη για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες που έχει η πράξη σε βάρος τους, όπως και προστασία από πιθανούς μελλοντικούς κινδύνους. Η λειτουργία των προγραμμάτων αποκατάστασης φαίνεται ότι υποστηρίζεται περισσότερο από επαγγελματίες που απασχολούνται σε αυτά (κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, εγκληματολόγους κτλ.) παρά από τα θύματα. Επισημαίνεται ακόμα ο κίνδυνος η εξωδικαστική επίλυση διαφορών να αναπαράγει κοινωνικές ανισότητες με τον ισχυρότερο. Επιπλέον, υπάρχει η πιθανότητα προσβολής των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου αν στην εξωδικαστική διευθέτηση κυριαρχήσουν έντονα τιμωρητικές τάσεις.

Η σχέση της επανορθωτικής δικαιοσύνης με την τιμωρία είναι σύνθετη²⁰⁷. Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι τα μέτρα που επιβάλλονται μέσα από τις διαδικασίες επανορθωτικής δικαιοσύνης δεν είναι τιμωρητικά αφού ο κύριος στόχος τους είναι να δράσουν εποικοδομητικά, επιβάλλονται συνεπώς για έναν ανώτερο σκοπό. Σύμφωνα με μια διαφορετική άποψη, η επανορθωτική δικαιοσύνη δεν αποτελεί μια οδό εναλλακτική της τιμωρίας αλλά μια «εναλλακτική τιμωρία». Το επιχείρημα που προβάλλεται εδώ είναι ότι η διαδικασία καταλήγει σε μέτρα τα οποία είναι υποχρεωτικά για το δράστη. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Αντώνης Μαγγανάς, το στοιχείο του εξαναγκασμού διαφέρει από εκείνο του τυπικού συστήματος, αφού εκείνος που αναλαμβάνει με τη θέλησή του μια διαδικασία αποκατάστασης, μπορεί σταδιακά να συνειδητοποιήσει τον σκοπό του μέτρου, οπότε να είναι πιο πιθανό να γίνει αποδεκτός από την κοινωνία²⁰⁸. Διατυπώνεται και μια «ενδιάμεση» θεώρηση σύμφωνα με την οποία οι επανορθωτικές πρακτικές περιλαμβάνουν τόσο εξαναγκαστικές πράξεις όσο και εθελοντικές διαδικασίες, υπό την προϋπόθεση ότι η παρέμβαση με στόχο τον εξαναγκασμό θα πρέπει να είναι λογική, αποκαταστατική και να σέβεται τον παραβάτη²⁰⁹.

Το στοιχείο του εξαναγκασμού αποτελεί αντικείμενο συζήτησης και όσον αφορά τη συμμετοχή των παραβατών και των θυμάτων στις αποκαταστατικές διαδικασίες. Παρόλο που η συμμετοχή του θύματος θεωρείται εθελοντική, πολλές φορές τα θύματα δηλώνουν ότι νιώθουν πίεση προκειμένου να συμμετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία αφού εκτιμούν ότι μόνο ο παραβάτης τελικά θα ωφεληθεί με μια ενδεχόμενη μείωση της ποινής του. Ακόμα, τα θύματα έχοντας να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της παράβασης και να διαχειριστούν το ψυχολογικό φορτίο που προκαλεί πολύ συχνά η θυματοποίηση, μπορεί να μην είναι σε θέση ή να μην αισθάνονται έτοιμα για μια συνάντηση με τον παραβάτη.

Από την άλλη πλευρά, ο παραβάτης είναι υποχρεωμένος να συμμετέχει σε μια διαδικασία αποκατάστασης όταν αυτή είναι η απόφαση του δικαστηρίου αντί για την επιβολή κάποιας άλλης ποινής. Στις περιπτώσεις που ο παραβάτης έχει συλληφθεί αλλά δεν έχει ξεκινήσει ακόμα η δικαστική διαδικασία, θεωρείται ότι είναι ελεύθερος να επιλέξει αν θέλει να συμμετέχει σε μια διαδικασία με στόχο τη συμφιλίωση ή την

²⁰⁷ Gavrielides 2008: 174.

²⁰⁸ Μαγγανάς 2004: 21,22.

²⁰⁹ Gavrielides 2008: 174.

αποκατάσταση. Η επιτυχημένη έκβαση της διαδικασίας θα μπορούσε να σημαίνει τη μελλοντική επιβολή μιας μειωμένης ποινής ή ακόμα και τη μη επιβολή ποινής από το δικαστήριο. Όμως, στην πραγματικότητα αν ο παραβάτης επιλέξει να μη συμμετέχει, αυτό μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά στη συνέχεια στο δικαστήριο όπως και στην περίπτωση που η αποκαταστατική διαδικασία δεν έχει επιτυχημένο αποτέλεσμα. Επίσης, η εθελοντική και ειλικρινής διάθεση του παραβάτη να συμμετέχει σε ένα τέτοιο πρόγραμμα αμφισβητείται έντονα αφού υπάρχει το ισχυρό κίνητρο της μείωσης της ποινής.

Το στοιχείο του ελέγχου δεν αφορά μόνο την υποχρεωτική ή εθελοντική συμμετοχή αλλά επεκτείνεται και πέρα από τα άτομα και την αποκαταστατική διαδικασία. Ως θεμελιώδες ζήτημα της κριτικής αναδεικνύεται η διεύρυνση του μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου. Πιο συγκεκριμένα, η επανορθωτική και ευρύτερα η άτυπη δικαιοσύνη στοχεύουν στη διαχείριση των συγκρούσεων, κυρίως από τα εμπλεκόμενα μέρη και συνεπώς στον περιορισμό της παρέμβασης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Όμως, πολλές φορές ο μηχανισμός ελέγχου αντί να περιορίζεται διευρύνεται όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις πράξεις που αντιμετωπίζονται από τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες ενώ διαφορετικά ορισμένες θα έμεναν ατιμώρητες ²¹⁰.

Επιπλέον, συχνά οι επιτυχημένες διαδικασίες μεσολάβησης όχι μόνο δεν οδηγούν σε παύση της δίωξης αλλά δε λαμβάνονται καν υπόψη από το δικαστήριο λόγω έλλειψης γνώσεων για τη μεσολάβηση και για τους τρόπους που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ²¹¹. Επίσης, η σημασία των εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης μπορεί να είναι και πολιτική όπως τη δεκαετία του '60 στις ΗΠΑ, όταν χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για την ενίσχυση της κοινοτικής αλληλεγγύης και στη συνέχεια για την επιβολή της τάξης στις φτωχές γειτονιές ²¹².

Όμως, η διεύρυνση του κοινωνικού ελέγχου μπορεί να συντελείται και μέσω των μη ειδικών που έχουν τον ρόλο του μεσολαβητή ή του συντονιστή μιας διαδικασίας. Η διεξαγωγή των αποκαταστατικών διαδικασιών χωρίς ειδικούς, οι οποίοι θα αντιπροσώπευαν τους φορείς επίσημου κοινωνικού ελέγχου, θεωρήθηκε πως θα περιορίζει τον ρόλο του μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου. Στην πράξη ωστόσο, τα άτομα που αναλαμβάνουν το ρόλο του συντονιστή δεν αποκλείεται να επηρεάζονται από προκαταλήψεις ή ο ρόλος τους να είναι ιδιαίτερα παρεμβατικός με αποτέλεσμα να περιορίζει την ελεύθερη έκφραση των συμμετεχόντων και τη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος από τους ίδιους.

Επιπλέον, δε θα μπορούσαν να αγνοηθούν οι εξουσιαστικές σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων αφού ο συντονιστής καθοδηγεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τη διαδικασία. Ακόμα περισσότερο, στην κοινοτική δικαιοσύνη τα μέλη της κοινότητας είναι εκείνα που έχουν τον πλήρη έλεγχο της διαδικασίας και αποφασίζουν για τα

²¹⁰ Λαμπροπούλου 2008: 343.

²¹¹ Iivary 1992: 144.

²¹² Λαμπροπούλου 2008: 326.

επιβαλλόμενα μέτρα. Ο κοινωνικός έλεγχος που ασκείται στους παραβάτες εντείνεται εδώ ακόμα περισσότερο αφού προκειμένου να μη σημειώσουν πάλι παραβατική συμπεριφορά θα πρέπει να σέβονται τους νόμους και τους κοινωνικούς κανόνες. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί (σύμφωνα και με τη θεωρία της αυτό-κατηγοριοποίησης που προαναφέρθηκε) όταν ο παραβάτης ταυτιστεί με την ομάδα, και στην προκειμένη περίπτωση, με την κοινότητα.

Υπάρχει ωστόσο και η άποψη του «δημοκρατικού επαγγελματισμού» (democratic professionalism)²¹³ η οποία υποστηρίζει πως η εμπλοκή των ειδικών στις αποκαταστατικές διαδικασίες δε σημαίνει οπωσδήποτε την κυριαρχία του κράτους και τον αποκλεισμό των πολιτών. Αντιθέτως, ο ειδικός μπορεί να διευκολύνει τη συμμετοχή του κοινού και την ανάληψη του ελέγχου από αυτό. Μια τέτοια πρωτοβουλία θα μπορούσε να θεωρηθεί το πρόγραμμα Valence²¹⁴ το οποίο οργανώθηκε στη Γαλλία από δύο δικαστές και στοχεύει στη δημιουργία κοινοτικών δομών μεσολάβησης με τη συμμετοχή μελών της κοινότητας.

Η σχέση της άτυπης δικαιοσύνης με το τυπικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης έχει απασχολήσει πολλούς συγγραφείς και δικαίως αφού αποτελεί ένα ουσιώδες ζήτημα για την ύπαρξη και τους όρους λειτουργίας της άτυπης δικαιοσύνης. Η ποικιλομορφία των προσεγγίσεων που διατυπώνονται στο πλαίσιο της άτυπης δικαιοσύνης καθώς και το τεράστιο εύρος των προγραμμάτων δείχνουν πως δεν υπάρχει μια απάντηση στο συγκεκριμένο ζήτημα. Κάποια προγράμματα συνεργάζονται με το επίσημο σύστημα και εξαρτώνται σε κάποιο βαθμό από αυτό, ενώ κάποια άλλα λειτουργούν αυτόνομα. Υπάρχουν επίσης υποστηρικτές της άποψης ότι οι εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης θα πρέπει να λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς την τυπική δικαιοσύνη, βελτιώνοντας έτσι το έργο της, ενώ η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι η άτυπη δικαιοσύνη πρέπει να αντικαταστήσει το αναποτελεσματικό τιμωρητικό σύστημα.

Σε επίπεδο λειτουργίας, εντοπίζονται βασικές διαφορές μεταξύ του τιμωρητικού και του αποκαταστατικού συστήματος μερικές από τις οποίες είναι οι εξής²¹⁵: στο τιμωρητικό σύστημα καταδικάζεται ο δράστης ενώ στο αποκαταστατικό καταδικάζεται η συμπεριφορά του δράστη, στο τιμωρητικό σύστημα αποδυναμώνονται οι δεσμοί του δράστη με την κοινωνία ενώ στο αποκαταστατικό υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να ενσωματωθεί στην κοινωνία και τέλος στο τιμωρητικό σύστημα η ευθύνη του δράστη ορίζεται από την ποινή που θα του επιβληθεί ενώ στο αποκαταστατικό ορίζεται από την κατανόηση των συνεπειών της συμπεριφοράς του και από την προσπάθεια του να επανορθώσει.

Υπάρχουν βέβαια και σημεία στα οποία το ανταποδοτικό και το αποκαταστατικό σύστημα συμπίπτουν²¹⁶. Καταρχήν, και τα δύο συστήματα βασίζονται στην

²¹³ Olson, Dzur 2004: 140, 147.

²¹⁴ Το οποίο αναφέρθηκε στο κεφάλαιο Β.1 της παρούσας εργασίας.

²¹⁵ Τσιλιάκου 2010: 59, 60.

²¹⁶ Zedner 2004: 248-250.

αναγνώριση της αυτονομίας του ατόμου, δηλαδή το αντιμετωπίζουν σαν ένα λογικό άτομο το οποίο έχει την ευθύνη των επιλογών του. Παραβλέπουν, ωστόσο, και οι δύο προσεγγίσεις τις διαστάσεις αποστέρησης, τις ψυχικές ασθένειες και την ελλιπή μόρφωση. Ένα δεύτερο κοινό σημείο των δύο συστημάτων είναι ότι αντλούν τη «νομιμοποίηση» τους από την ίδια την παράβαση και επιβάλλουν ποινή και μέτρα ανάλογα με τη σοβαρότητα της πράξης (το μεν τιμωρητικό ανάλογα με τη βαρύτητα του αδικήματος, το δε αποκαταστατικό ανάλογα με τη σοβαρότητα της βλάβης που προκάλεσε). Λαμβάνουν, δηλαδή, υπόψη την πράξη και όχι την προσωπική ιστορία του παραβάτη, τις κοινωνικές ή οικονομικές αιτίες των παραβάσεων ενώ η πρόληψη μελλοντικών εγκλημάτων δεν αναφέρεται ως πρωταρχικός στόχος τους. Τέλος, και τα δύο συστήματα επιχειρούν να επαναφέρουν μια ισορροπία δικαιοσύνης: το ανταποδοτικό σύστημα επιδιώκει τον στόχο αυτό στερώντας τα δικαιώματα του κατηγορούμενου, ενώ το αποκαταστατικό αποζημιώνοντας το θύμα τα δικαιώματα του οποίου έχουν προσβληθεί από το έγκλημα.

Όπως παρατηρεί η Lucia Zedner, τα κοινά σημεία ανταποδοτικού και επανορθωτικού συστήματος είναι ακριβώς τα σημεία στα οποία πάσχει η επανορθωτική δικαιοσύνη. Πέρα από τις θεωρητικές προβλέψεις, ένα ρεαλιστικό μοντέλο αποκαταστατικής δικαιοσύνης θα έπρεπε να αναγνωρίζει πως οι παραβάσεις δεν είναι μόνο η αιτία αλλά πολλές φορές και το αποτέλεσμα κοινωνικής αδικίας. Συνεπώς, εκτός από το θύμα, ενδεχομένως και ο παραβάτης να έχει ανάγκη αποκατάστασης.

Διάφοροι προβληματισμοί και ερωτήματα αναπτύσσονται σχετικά με την έννοια και τη λειτουργία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Αναφορικά με τα θύματα, ότι ίσως να μην έχουν τελικά όφελος από τη διαδικασία επειδή οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης αυξάνουν τους φόβους των θυμάτων για επανάληψη της θυματοποίησης²¹⁷. Ένα πολύ ενδιαφέρον ερώτημα αφορά την ανταπόκριση της επανορθωτικής δικαιοσύνης-η οποία ισχυρίζεται ότι είναι προσανατολισμένη στο θύμα- στο αίτημα του θύματος για εκδίκηση²¹⁸. Σχετικά με τον παραβάτη, διατυπώνεται ανησυχία για τον στιγματισμό που μπορεί να προκύψει από τη συμμετοχή του σε διαδικασίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης και για το ενδεχόμενο ο παραβάτης να υπόκειται στην «τυραννία της πλειοψηφίας»²¹⁹. Εκφράζονται επίσης, προβληματισμοί για τον ρόλο του κράτους στην επανορθωτική δικαιοσύνη και για θέματα πρακτικής όσον αφορά την εφαρμογή των μοντέλων και τον ρόλο των μεσολαβητών και συντονιστών. Ένα επίσης ανοιχτό και γόνιμο πεδίο διαλόγου αποτελεί η σχέση της επανορθωτικής δικαιοσύνης με την κοινωνική δικαιοσύνη²²⁰.

Η ποικιλία που εμφανίζει η άτυπη δικαιοσύνη σε παγκόσμιο επίπεδο σχετίζεται με το νομικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εφαρμόζεται. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, άτυπα συστήματα δικαιοσύνης λειτουργούν εδώ και αιώνες σε πολλές περιοχές του κόσμου. Όμως, η επανεμφάνιση εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης

²¹⁷ Braithwaite 2002: 137-140.

²¹⁸ Zehr, Toews 2004: 410.

²¹⁹ Braithwaite 2002: 140-142, 146-147.

²²⁰ Zehr, Toews 2004: 409-417.

κυρίως στο δυτικό κόσμο αλλά και παγκόσμια έγινε τις τελευταίες δεκαετίες. Ένας σημαντικός λόγος που συνέβαλε στην αναβίωση της άτυπης δικαιοσύνης είναι η κρίση του ποινικού συστήματος. Το αναμορφωτικό ιδεώδες, που ήρθε σαν απάντηση στην κριτική για το ποινικό σύστημα, δεν κατάφερε να μειώσει τα ποσοστά υποτροπής ούτε να επιτύχει την κοινωνική επανένταξη των δραστών ²²¹.

Οι ακαδημαϊκές έρευνες στα θύματα και οι έρευνες στάσεων του κοινού επίσης συνέβαλαν στην αναβίωση του ενδιαφέροντος για την άτυπη δικαιοσύνη, αφού έδειξαν ότι πολλά θύματα έβλεπαν θετικά την πιθανότητα αποκατάστασης ή συμφιλίωσης με το δράστη αντί για την παραδοσιακή τιμωρία ²²². Τα ευρήματα αυτά ήρθαν σε μια εποχή που η εμπιστοσύνη των πολιτών για την αντιμετώπιση του εγκλήματος από την πολιτεία ήταν μικρή. Επιπλέον, σε πολιτικό επίπεδο, η άτυπη δικαιοσύνη βρήκε υποστηρικτές από όλο το πολιτικό φάσμα. Η Αριστερά θεώρησε την αποζημίωση των θυμάτων σαν επέκταση της εθνικής ασφάλειας και πρόνοιας. Η Δεξιά υποστήριξε τα θύματα και θεώρησε πως θα μπορούσε να αξιοποιήσει το θύμα ως βάση για την αυστηρότερες ποινές.

Αξιοσημείωτο ρόλο στην επανεμφάνιση των μορφών άτυπης ή ημι-τυπικής δικαιοσύνης διαδραμάτισε και ο καταργητισμός ²²³. Βασιζόμενοι στον Christie, ο οποίος υποστήριζε την ανάκτηση του δικαιώματος να διαχειρίζονται τα ίδια τα άτομα τις συγκρούσεις τους, νεότεροι επιστήμονες επεσήμαναν την ανάγκη περιορισμού του ποινικού δικαίου. Οι καταργιστές υποστηρίζουν την αποκατάσταση της βλάβης εκτός του επίσημου συστήματος διαφορετικά πρόκειται για μια διαδικασία που βασίζεται στο ποινικό δίκαιο αντί να το αποδυναμώνει.

Στη σύγχρονη εποχή, το κοινωνικό συμβόλαιο αλλάζει. Οι αρχές του κοινωνικού συμβολαίου σύμφωνα με τη διατύπωση του Rousseau ήταν οι εξής: «Καθένας μας παρέχει εις υποταγήν εις το κοινόν το άτομόν του και όλην του την δύναμιν υπό την υπέρτατη οδηγίαν της γενικής θελήσεως, και δεχόμεθα όλοι αθρόοι καθένα μέλος ως μέρος αδιαίρετον του όλου» ²²⁴. Στα χρόνια που ακολούθησαν, δόθηκε προτεραιότητα στο άτομο και έμφαση στη φαινομενική του διαφοροποίηση από το σύνολο. Παράλληλα με την επικράτηση του ατομικισμού, τους ρόλους των δημόσιων φορέων άρχισαν σταδιακά να αναλαμβάνουν ιδιωτικοί φορείς. Με την απόλυτη επικράτηση της ελεύθερης αγοράς και την κατάρρευση του κομμουνισμού, ευνοήθηκε η ιδιωτικοποίηση σε όλους τους τομείς.

Η ιδιωτικοποίηση της δικαιοσύνης αξιοποιεί τις εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, στις ΗΠΑ οι τεχνικές μεσολάβησης για την επίλυση συγκρούσεων διδάσκονται με το αξιμώτο από διάφορους αυτοαποκαλούμενους «μεσολαβητές». Επίσης, οι εταιρείες προτιμούν την εξωδικαστική επίλυση για τις συγκρούσεις αλλά και τα αδικήματα που λαμβάνουν

²²¹ Λαμπροπούλου 2008: 351.

²²² Zedner 2004: 232.

²²³ Λαμπροπούλου 2008: 353.

²²⁴ Φαρσεδάκης 1990: 150.

χώρα στο εργασιακό περιβάλλον. Πέρα από τα οικονομικά οφέλη που έχουν οι ιδιωτικοί φορείς παρέχοντας ένα δημόσιο αγαθό, τη δικαιοσύνη, η ιδιωτικοποίηση της απονομής δικαιοσύνης έχει κι άλλες προεκτάσεις όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω.

Στη σύγχρονη κοινωνία παρατηρείται επίσης αποδόμηση σε διάφορους τομείς. Η αποδόμηση είναι ένας φιλοσοφικός όρος που αναπτύχθηκε από τον Derrida κατά τη δεκαετία του '60²²⁵. Δεν περιχαράκώνεται σε συγκεκριμένο ορισμό, μεθόδους και πρακτικές. Η αποδόμηση ενός κειμένου είναι μια επινοητική διαδικασία μέσω της οποίας ανιχνεύονται τα πολλαπλά νοήματα που μπορεί να είναι και αντιφατικά μεταξύ τους. Μέσα από την αποδόμηση παράγονται κανόνες ενώ το ηθικό και το πολιτικό πάντα εμπλέκονται στη διαδικασία αυτή²²⁶.

Σε επίπεδο ταυτότητας, η αποδόμηση στοχεύει στην ανατροπή του ατομικισμού καθώς για την αποδόμηση η ταυτότητα δεν έχει προτεραιότητα ή εξουσία. Η υποκειμενικότητα είναι το επακόλουθο του ανταγωνισμού πολιτισμικών δυνάμεων και σχηματίζεται μέσω της γλώσσας²²⁷. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι δομικό και απολύτως απαραίτητο στοιχείο της ταυτότητας είναι η μνήμη. Η συλλογική μνήμη «αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο μια ιστορικο-κοινωνική ομάδα σκέφτεται ένα κοινό αντικείμενο, και αποτελεί προϊόν κοινωνικής δράσης αυτής της ομάδας»²²⁸. Η μνήμη είναι μια σύνθεση γνώσεων, εικόνων και συναισθηματικών επενδύσεων που αλληλεπιδρούν. Με αυτήν την έννοια στηρίζει την ατομική αλλά και συλλογική ταυτότητα των ατόμων, ενώ παράλληλα διασφαλίζει τις ανάγκες τους αφού έχει προκύψει από τη συλλογική οργάνωση των ομάδων²²⁹. Όπως γίνεται κατανοητό, ένα άτομο ή μια ομάδα χωρίς μνήμη χάνει την ταυτότητά του γιατί ζει μόνο στο παρόν.

Η αποδόμηση συνεπώς της Ιστορίας είναι μια εξαιρετικά σημαντική διαδικασία δεδομένου ότι η Ιστορία ενός έθνους συγκροτεί την εθνική του συνείδηση²³⁰. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, η αγάπη για την ελληνική ιστορία έχει αρχίσει να στιγματίζεται ως ρατσιστική. Η αντίληψη αυτή, η οποία υποστηρίζεται και από τα περισσότερα πολιτικά κόμματα, καλλιεργείται στο πλαίσιο μιας συγκεχυμένης οπτικής για την παγκοσμιοποίηση. Αποσυνδέοντας λοιπόν ένα έθνος από το παρελθόν και την ιστορία του, του αφαιρούν σταδιακά την ταυτότητά του.

Στο πεδίο της δικαιοσύνης, οι νόμοι και οι κοινωνικοί κανόνες αποτελούν και αυτοί μέρος της συλλογικής μνήμης επομένως και της συλλογικής ταυτότητας. Με την ιδιωτικοποίηση της δικαιοσύνης και την ανάπτυξη διάφορων εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης, οι κανόνες βάσει των οποίων επιλύονται οι συγκρούσεις δεν είναι πάντα ξεκάθαροι και σαφείς. Σε αντίθεση με το επίσημο σύστημα που εξομοιώνει σε κάποιο βαθμό όλες τις υποθέσεις προκειμένου να τις διαχειριστεί, στις

²²⁵ Ανακτήθηκε από <http://el.wikipedia.org/w/index.php?oldid=2882950>.

²²⁶ Lye 1996 (<http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/deconstruction.html>).

²²⁷ Johnson 1994: 28.

²²⁸ Μαντόγλου 2005: 21.

²²⁹ Μαντόγλου 2005: 261.

²³⁰ Μπρουντζάκης 2011 (<http://topontiki.gr/article/13183>).

άτυπες μορφές κάθε περίπτωση αντιμετωπίζεται ως μοναδική. Δεν έχει όμως διευκρινιστεί το πώς κρίνεται η κάθε περίπτωση και πώς επιλέγονται τα μέτρα που θα επιβληθούν. Η διαδικασία μπορεί να ακολουθεί τους κανόνες του μεσολαβητή ο οποίος μπορεί να εκπροσωπεί έναν ιδιωτικό φορέα. Ή ίσως να επιβάλλονται οι κανόνες της κοινότητας, η οποία ωστόσο, βάσει των παραπάνω, μπορεί να χάνει την ταυτότητά της.

Επομένως, εφόσον οι τομείς που συνθέτουν τη συλλογική ταυτότητα είναι αλληλένδετοι, η αποδόμηση της εθνικής συνείδησης θα επηρεάσει και τη δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης αποτελούν μια πρόταση που παρουσιάζει πολλά θετικά σημεία όμως ταυτόχρονα αφήνει πολλά περιθώρια για άσκηση ελέγχου από ειδικούς που συνεργάζονται με το κράτος αλλά και μη κρατικούς φορείς ²³¹.

²³¹ Λαμπροπούλου 2008: 396.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Προτάσεις για την άτυπη δικαιοσύνη

Οι σύγχρονες μορφές άτυπης δικαιοσύνης είναι πολλές και διαφορετικές σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι θεωρίες και οι πρακτικές τους βρίσκονται σε μια δυναμική διαδικασία, διαμορφώνονται διαρκώς καλύπτοντας ένα τεράστιο εύρος. Τα δεδομένα αυτά συνθέτουν ένα πρόσφορο έδαφος για προτάσεις και πειραματισμούς στο πεδίο της άτυπης δικαιοσύνης.

Η σχέση της άτυπης δικαιοσύνης με το επίσημο σύστημα απονομής δικαιοσύνης είναι ένα ενδιαφέρον και αμφιλεγόμενο ζήτημα. Χωρίς να εξετάζει τη φύση και τις προεκτάσεις της σχέσης αυτής, η Ewa Wojkowska προτείνει τρόπους με τους οποίους τα άτυπα συστήματα θα μπορούσαν να συνδεθούν με την τυπική δικαιοσύνη²³². Ως βασικός άξονας αναδεικνύεται η πρόσβαση στη δικαιοσύνη, θεμελιώδες δικαίωμα το οποίο πρέπει να διασφαλιστεί. Κάποιοι από τους παράγοντες οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους και επηρεάζουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη είναι οι εξής: ένα επαρκές νομοθετικό πλαίσιο, η βασική γνώση του Νόμου και των δικαιωμάτων που προκύπτουν από αυτόν και η λειτουργία τυπικών και άτυπων θεσμών δικαιοσύνης οι οποίοι είναι προσβάσιμοι με φυσικούς, οικονομικούς και διανοητικούς όρους.

Ένα σημείο που τονίζεται ιδιαίτερα σχετικά με τα άτυπα συστήματα είναι πως ενώ είναι εύκολα προσβάσιμα (αφού συνήθως λειτουργούν στην κοινότητα), συχνά αντανakλούν τις κοινωνικές και πολιτικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν πολλές φτωχές, αγροτικές κοινότητες. Οι γυναίκες, οι φτωχοί και τα άτομα που προέρχονται από μειονότητες δύσκολα έχουν πρόσβαση στα άτυπα συστήματα λόγω της έλλειψης ουδετερότητας, των ακαθόριστων κριτηρίων και την έλλειψη ικανότητας των ατόμων που άτυπα απονέμουν δικαιοσύνη. Προκειμένου να γίνει εφικτή η πρόσβαση όλων στα άτυπα συστήματα προτείνεται η δημιουργία μηχανισμών επίβλεψης, η εκπροσώπηση μη προνομιούχων ομάδων σε τοπικούς θεσμούς, η ανάπτυξη δεξιοτήτων όσων συμμετέχουν στην απονομή άτυπης δικαιοσύνης και η δημιουργία σημείων επαφής μεταξύ τυπικών και άτυπων συστημάτων.

Για την καλύτερη λειτουργία και την ανάπτυξη των άτυπων συστημάτων θα πρέπει να διερευνηθούν και να γίνουν κατανοητές οι αντιλήψεις των ανθρώπων περί δικαιοσύνης, τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν και οι τρόποι με τους οποίους τα αναγνωρίζουν. Επίσης, αντί για τη μεταφορά ενός μοντέλου σε μια κοινότητα προτείνεται ο εντοπισμός και η επίλυση προβλημάτων της συγκεκριμένης κοινότητας.

Το κοινωνικό πλαίσιο είναι καθοριστικής σημασίας για την επιλογή, την εφαρμογή ενδεχομένως και για την επιτυχία ενός μοντέλου άτυπης δικαιοσύνης. Όπως σημειώνει ο Braithwaite, τα κράτη του δυτικού κόσμου μπορούν να μάθουν όχι μόνο από τις παραδόσεις των γηγενών πληθυσμών αλλά και από Ασιατικές, Πολυνησιακές

²³² Wojkowska 2006: 30, 31.

και Αφρικανικές παραδόσεις²³³. Ένας λόγος για να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στις παραδόσεις αυτές είναι γιατί πολλοί πολίτες τους προέρχονται από διάφορα μέρη του κόσμου και αναζητούν μια πιο ουσιαστική εμπειρία δικαιοσύνης. Επίσης, η προσπάθεια για κατανόηση της ποικιλίας στην πρακτική της δικαιοσύνης, οδηγεί σε καλύτερη κατανόηση του πώς βιώνουν οι πολίτες τη δικαιοσύνη στην καθημερινότητά τους.

Ο ίδιος συγγραφέας ασχολείται και με την ίση μεταχείριση μεταξύ δράστη και θύματος στην επανορθωτική δικαιοσύνη. Ισχυρίζεται λοιπόν πως ο μεγαλύτερος δυνατός βαθμός ισότητας και για τους δύο επιτυγχάνεται όταν ακριβώς εγκαταλείπεται ο στόχος της ισότητας και παρέχονται εγγυήσεις για την ελάχιστη παροχή φροντίδας στο θύμα θέτοντας ταυτόχρονα ένα όριο στην ανώτατη ποινή των δραστών²³⁴. Γενικά για την επανορθωτική δικαιοσύνη, ο Braithwaite υποστηρίζει τη δημιουργία ενός νομοθετικού πλαισίου που θα ενισχύει τη λειτουργία της άτυπης δικαιοσύνης ελέγχοντας ενδεχόμενες υπερβολές²³⁵. Ακόμα, τάσσεται υπέρ μιας επανορθωτικής δικαιοσύνης που θα διευρυνθεί πέρα από το ατομικό επίπεδο. Για τον συγκεκριμένο συγγραφέα άλλωστε η αποκαταστατική δικαιοσύνη δεν είναι μόνο μια μορφή δικαιοσύνης αλλά ένας τρόπος ζωής.

Ήδη από το 1977 ο Christie είχε διατυπώσει μια πρόταση που αφορά ένα μοντέλο άτυπης δικαιοσύνης. Οραματίστηκε λοιπόν ένα δικαστήριο που θα ήταν προσανατολισμένο στο θύμα (victim- oriented court) περιγράφοντας με λεπτομέρειες τη διαδικασία²³⁶. Το πρώτο στάδιο θα ήταν παραδοσιακό εφόσον θα κρινόταν αν όντως παραβιάστηκε ο νόμος και αν πράγματι το συγκεκριμένο άτομο ήταν ο παραβάτης. Κατά το δεύτερο και σημαντικότερο στάδιο, όλη η προσοχή επικεντρώνεται στην κατάσταση του θύματος και συζητείται τι θα μπορούσε να γίνει προς όφελός του καταρχήν από τον παραβάτη, δευτερευόντως από την τοπική κοινωνία και στη συνέχεια από την πολιτεία. Μόνο μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου σταδίου, η οποία μπορεί να χρειαζόταν και μέρες, θα ήταν η κατάλληλη στιγμή για την απόφαση σχετικά με την τιμωρία. Από τα πλέον καινοτόμα στοιχεία του μοντέλου ήταν η εισαγωγή ενός τέταρτου σταδίου κατά το οποίο θα παρέχονταν υπηρεσίες προς το δράστη. Οι υπηρεσίες αυτές θα κάλυπταν ανάγκες κοινωνικής, εκπαιδευτικής, ιατρικής ή θρησκευτικής φύσης. Στόχος θα ήταν πρωτίστως η κάλυψη των αναγκών και όχι η πρόληψη της υποτροπής. Επισημαίνεται πως το στάδιο αυτό θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μετά την καταδίκη για να αποφευχθεί η ταύτισή του με τα «ειδικά μέτρα», δηλαδή τα υποχρεωτικά θεραπευτικά μέτρα.

Η έρευνα στην επανορθωτική αλλά και γενικά στην άτυπη δικαιοσύνη μπορεί να βοηθήσει στην αξιολόγηση των ειδικότερων μορφών, να επισημάνει τις δυσκολίες που προκύπτουν αλλά και να ανοίξει νέους ορίζοντες και πεδία δράσης. Οι έρευνες θα μπορούσαν να προσανατολιστούν στις δυναμικές διαδικασίες και στο μικρο-

²³³ Braithwaite 2002: 26.

²³⁴ Braithwaite 1999: 105.

²³⁵ Braithwaite 1999: 106.

²³⁶ Christie 1977: 18, 19.

κλίμα των διαδικασιών και σε ψυχολογικούς παράγοντες όπως τον ρόλο των συναισθημάτων στις διαδικασίες της μεταμέλειας και της συγχώρεσης. Επίσης, η εμπειρική έρευνα θα μπορούσε να συμβάλει στη διαμόρφωση κριτηρίων για τις διαδικασίες και την αποτελεσματικότητα των πρακτικών της άτυπης δικαιοσύνης ²³⁷.

Οι προτάσεις για τον καθορισμό κοινών βασικών αρχών της άτυπης δικαιοσύνης θα μπορούσαν να αποδειχτούν εξαιρετικά χρήσιμες για την ανάπτυξη αλλά και για την αυτονομία της άτυπης δικαιοσύνης. Οι βασικές αρχές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως κοινά κριτήρια για την αξιολόγηση των διαδικασιών. Ακόμα, οι κοινές αρχές θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ένα πλαίσιο που θα όριζε ποιες πρακτικές και διαδικασίες ανήκουν στην άτυπη δικαιοσύνη και ποιες όχι.

Επιπλέον, προτάθηκε η λειτουργία ενός μηχανισμού επίβλεψης με σκοπό να προστατεύει τα άτομα από ενδεχόμενες αυθαιρεσίες και παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων από εκείνους που, μέσα από άτυπες διαδικασίες, απονέμουν δικαιοσύνη. Ωστόσο, θα έπρεπε παράλληλα να προβλεφθεί η εποπτεία του ίδιου του μηχανισμού επίβλεψης ώστε να αποφευχθεί η κατάχρηση εξουσίας.

Μια ακόμα σημαντική, αν και ίσως δύσκολα πραγματοποιήσιμη, πρόταση θα ήταν να διασφαλιστεί η άσκηση ελέγχου από τα ίδια τα άτομα που συμμετέχουν στην άτυπη διαδικασία και μόνο από αυτά. Αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβεί μόνο αν τα προγράμματα χρηματοδοτούνταν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, αλλά ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, ο παράγοντας της εξουσίας, η οποία δεν εκφράζεται μόνο με οικονομικούς όρους, δε θα μπορούσε να αγνοηθεί.

Τέλος, η ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης θα τους βοηθούσε να συνειδητοποιήσουν πως ένα σύστημα διαφορετικό από το τιμωρητικό είναι υπαρκτό και εφαρμόζεται σε κάποιο βαθμό. Παρά τις αδυναμίες της, η άτυπη δικαιοσύνη αντιπροσωπεύει πολλά συστήματα απονομής δικαιοσύνης τα οποία λειτουργούν σε βάθος χρόνου και σε όλο τον κόσμο. Τα συστήματα αυτά μπορεί να χρησιμοποιηθούν προσαρμοζόμενα στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας.

²³⁷ Αρτινοπούλου 2010: 137, 138.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι διάφορες μορφές άτυπης δικαιοσύνης λειτουργούν εδώ και πολλούς αιώνες σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε κάποιες περιοχές είναι το κυρίαρχο σύστημα απονομής δικαιοσύνης ενώ σε άλλες συνυπάρχουν με το τυπικό σύστημα και αναγνωρίζονται από αυτό. Στο δυτικό κόσμο, η άτυπη δικαιοσύνη επανεμφανίστηκε τις τελευταίες δεκαετίες ως εναλλακτική λύση ενός αποτυχημένου ποινικού συστήματος. Με κύρια μορφή την επανορθωτική δικαιοσύνη γρήγορα διαδόθηκε, αναπτύσσοντας προγράμματα σε πολλές χώρες.

Τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και σε επίπεδο πρακτικής, η άτυπη δικαιοσύνη παρουσιάζει έντονες διαφοροποιήσεις που καθιστούν δύσκολο ακόμα και έναν κοινά αποδεκτό ορισμό της. Εκφράζει ωστόσο κάποιους βασικούς στόχους όπως είναι η ουσιαστική συμμετοχή των εμπλεκόμενων μερών στην επίλυση της μεταξύ τους σύγκρουσης. Ακόμα, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις συνέπειες της παραβατικής πράξης και στο πώς μπορούν να αντιμετωπιστούν αντί να επικεντρώνεται αποκλειστικά στην ίδια την πράξη ή τον δράστη.

Οι εναλλακτικές μορφές απονομής δικαιοσύνης ξεκίνησαν ως μια πολλά υποσχόμενη προσέγγιση διαφορετική από το τυπικό σύστημα. Αρκετά από τα προγράμματα βρήκαν χρηματοδότηση από την Πολιτεία η οποία προσδοκούσε, μεταξύ άλλων, μείωση του οικονομικού κόστους απονομής δικαιοσύνης και ελάφρυνση του φόρτου εργασίας των δικαστηρίων. Παρά το πλήθος των προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν, η έρευνα για την αξιολόγησή τους δεν είναι συστηματική. Από τις έρευνες ωστόσο που έχουν πραγματοποιηθεί, τα ευρήματα είναι αντιφατικά ως προς την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων. Η αντιφατικότητα των αποτελεσμάτων ίσως εξηγείται εν μέρει από την ποικιλία των προγραμμάτων που εφαρμόζονται τα οποία, ακόμα και αν χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο, μπορεί να διαφέρουν ως προς τα είδη συγκρούσεων με τα οποία ασχολούνται, τη χρονική τους διάρκεια και την ύπαρξη καθώς και τον ρόλο των ειδικών στα προγράμματα.

Η συμμετοχή και ο ρόλος των ειδικών αποτελεί έναν από τους κεντρικούς προβληματισμούς που διατυπώνονται ως προς την άτυπη δικαιοσύνη. Οι υποστηρικτές της παρουσίας των ειδικών στις άτυπες διαδικασίες τονίζουν πως διευκολύνουν τη συμμετοχή του κοινού, ασκούν συντονιστικό ρόλο, προσφέρουν τις γνώσεις τους και επιβλέπουν ενδεχόμενη κατάχρηση εξουσίας και παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όμως, από τη στιγμή που τα κριτήρια βάσει των οποίων αντιμετωπίζονται οι υποθέσεις, ειδικά στην επανορθωτική δικαιοσύνη, δεν έχουν καθοριστεί, ο ειδικός έχει πολλά περιθώρια να κατευθύνει τους συμμετέχοντες και τη διαδικασία πιθανότατα όπου επιθυμεί. Μπορεί συνεπώς να ασκήσει έλεγχο όχι με έναν άμεσο κατασταλτικό τρόπο αλλά έμμεσα χρησιμοποιώντας μάλιστα την αποκαταστατική προσέγγιση η οποία αποδίδει τον κεντρικό ρόλο στο δράστη και το θύμα.

Από την άλλη πλευρά, η άσκηση ελέγχου από ειδικούς οι οποίοι μπορεί να συνεργάζονται με το κράτος, με ιδιωτικούς φορείς ή με μη κρατικούς φορείς, που όμως συνδέονται με το κράτος, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο το κράτος να ελέγχει την επίλυση συγκρούσεων μέσα από ένα νέο σύστημα.

Παρόλα αυτά, οι άτυπες και ημι-τυπικές πρακτικές απονομής δικαιοσύνης, κυρίως στο δυτικό κόσμο, είναι ένα σύνολο προσεγγίσεων και μεθόδων που βρίσκονται ακόμα υπό διαμόρφωση και εφαρμόζονται μόλις τις τελευταίες δεκαετίες. Ίσως, τα θετικά στοιχεία που παρουσιάζουν να δείχνουν προοπτικές για ένα βελτιωμένο σύστημα δικαιοσύνης που θα μπορεί να λειτουργεί με στοιχειώδη αυτονομία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αρτινοπούλου Β. (2010). *Επανορθωτική δικαιοσύνη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α. (1996). *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βογιατζάκης Σ. (2010). «'Κλειστά στόματα' για τη σχολική βία». *Έθνος*, 6/10/2010 (<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22733&subid=2&pubid=35226948>).

Καρύδης Β. (2011). «Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοχικής Ελλάδας», στο Χαλικά Α. (επιμ.) *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της εγκληματολογίας. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Λαμπροπούλου Ε. (2008). *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*. 5^η έκδοση (1^η έκδοση 1999), Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Μαγγανάς Α. (2007). *Ιδιαίτερα ζητήματα ποινικού δικαίου & ποινικής δικονομίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαγγανάς Α. (2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαντόγλου Α. (2005). *Μνήμες. Ατομικές- Συλλογικές- Ιστορικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπρουντζάκης Α. Ξ. (2011). «Η αποδόμηση της εθνικής συνείδησης». *Το ποντίκι*, 18/2/2011 (<http://topontiki.gr/article/13183>).

Τσιλιάκου Μ. (2010). *Νέες μορφές δικαιοσύνης: η περίπτωση των δραστών σεξουαλικών εγκλημάτων (Διδακτορική Διατριβή)*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Κοινωνικών και Εγκληματολογικών Σπουδών.

Φαρσεδάκης Ι. (1990). *Η εγκληματολογική σκέψη: από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Φουκώ Μ. 1976 (2005). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Ράππα.

Χαϊρπάλογλου Α. (2010). *Εφηβοι σε ρήξη με το νόμο. Μια εθνογραφική μελέτη της «παραβατικότητας» και της ριψοκίνδυνης δράσης*. Αθήνα: εκδόσεις νήσος.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ameh R. K. (2006). «Doing justice after conflict: The case for Ghana's National Reconciliation Commission». *Canadian Journal of Law and Society* **21** (1), 85-109.

Bonafé- Schmitt J. -P. (1992). «Penal and community mediation: The case of France» στο Messmer M., Otto H.-U. (eds.), *Restorative justice on trial*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 179- 195.

Bonta, J., Wallace-Capretta, S., Rooney, J., & McAnoy, K. (2002). An outcome evaluation of a restorative justice alternative to incarceration. *Contemporary Justice Review*, **5**, 319-338.

Braithwaite J. (2002). *Restorative justice & responsive regulation*. Oxford University Press.

Braithwaite J. (1999). «Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts». *Crime and Justice* **25**, 1-127.

Brannigan A., Jones A. N. (2009). «Genocide and the legal process in Rwanda. From genocide amnesty to the new rule of law». *International Criminal Justice Review* **19**, 192-207.

Bussman K.- D. (1992). «Morality, symbolism, and criminal law: Chances and limits of mediation programs» στο Messmer M., Otto H.-U. (eds.), *Restorative justice on trial*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 317-326.

Chirayath L., Sage C., Woolcock M. (2005). «Customary law and policy reform: Engaging with the plurality of justice systems» (http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2006/Resources/477383-1118673432908/Customary_Law_and_Policy_Reform.pdf).

Christie N. (2007/2008). «Restorative justice- answers to deficits in modernity?» στο Downes D., Rock P., Chinkin Chr., Gearty C. *Crime, social control and human rights. From moral panics to states of denial. Essays in honour of Stanley Cohen*. UK: Willan Publishing, 368-378.

Christie N. 1977 (1994). «Conflicts as property» στο Rock P. *Victimology*. England: Dartmouth, 9-23.

Cunneen C. (2007). «Reviving restorative justice traditions?» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 113-132.

Davis G. (1992). «Reparation in the UK: Dominant themes and neglected themes» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 445-459.

Delgado R. (2000). «Goodbye to Hammurabi: Analyzing the atavistic appeal of restorative justice». *Stanford Law Review* **52**, 751-755.

Falck S. (1992). «The Norwegian community mediation centers at a crossroads» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 131-136.

Gavrielides T. (2008). « Restorative justice- the perplexing concept: Conceptual fault-lines and power battles within the restorative justice movement». *Criminology and Criminal Justice* 8, 165-183.

Haley O. J., Neugebauer M. A. (1992). « Victim- offender mediation: Japanese and American comparisons» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 105-130.

Iivari J. (1992). «The process of mediation in Finland: A special reference to the question 'How to get cases for mediation?'» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 137-147.

Johnson B. (1994). *The wake of deconstruction*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.

Johnstone G., Van Ness W. D. (2007). *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.

Johnstone G. (2004). « How, and in what terms, should restorative justice be conceived?» στο Zehr H., Toews B. *Critical issues in restorative justice*. Monsey, New York: Criminal Justice Press και Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 5-15.

Kurki L. (2000). «Restorative and community justice in the United States». *Crime and Justice* 27, 235-303.

Lambropoulou E. (2010). «Alternative dispute resolution and restorative justice schemes for juvenile offenders in Greece- Potentials and open questions» στον: *Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Σπινέλλη Essays in honour of Professor C.D. Spinellis*, Αθήνα, Κομοτηνή :Αντ. Ν. Σάκκουλας, 905-927.

Lemley E. (2001). « Designing restorative justice policy. An analytical perspective». *Criminal Justice Policy Review* 12, 43-65.

Lye J. (1996). «Deconstruction: Some assumptions» ([http:// www. brocku. ca/ english/ courses/ 4F70/ deconstruction. html](http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/deconstruction.html)).

Marien K. (2008). «Restorative justice in Belgian Prisons» (<http://mereps.foresee.hu/en/segedoldalak/news/270/21e37aa268/>).

McCold P. (2004). «What is the role of community in restorative justice theory and practice?» στο Zehr H., Toews B. *Critical issues in restorative justice*. Monsey, New York: Criminal Justice Press και Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 155-172.

- Maguire M. (1994). «Victims' needs and victim services: indications from research» στο Rock P. *Victimology*. Dartmouth, England: Aldershot Hants, 239-259.
- Maxwell G., Hayes H. (2007). «Regional views. Section F: Pacific» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 519-529.
- Miers D. (2007). «The international development of restorative justice» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 447- 467.
- Olson M.S., Dzur W.A. (2004). «Revisiting informal justice: Restorative justice and democratic professionalism». *Law & Society Review* 38 (1): 139-176.
- Paliero E. C., Mannozi G. (1992). «Mediation and reconciliation models in Italian legal experience» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 225- 238.
- Penal Reform International (2001). «Access to justice in sub-Saharan Africa. The role of traditional and informal justice systems». (<http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/AccessToJustice2001.pdf>).
- Raye B., Warner Roberts A. (2007). «Restorative processes» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 211- 227.
- Rock P. (1994). *Victimology*. Dartmouth, England: Aldershot Hants.
- Rugge T., Bonta J., & Wallace-Capretta S. (2005). «Evaluation of the Collaborative Justice Project: A restorative justice program for serious crime». Ottawa: Public Safety Canada. (<http://www.publicsafety.gc.ca/>)
- Scuro P. (2007). « Section D. Latin America» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. UK: Willan Publishing, 500- 510.
- Shapland J. (1994). «Victims, the criminal justice system and compensation» στο Rock P. *Victimology*. Dartmouth, England: Aldershot Hants, 265-283.
- Skelton A. (2007). «Regional views. Section A: Africa» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 468-479.
- Souza A. K., Dhami K. M. (2008). «A study of volunteers in community-based restorative justice programs». *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 50,31-57.
- United Nations (2008). Peacebuilding Commission «Concept note 'Justice in times of transition'». URL: [www.un.org/peace/peacebuilding/Working Group On Lessons Learned/Justice in Times of Transition](http://www.un.org/peace/peacebuilding/Working%20Group%20On%20Lessons%20Learned/Justice%20in%20Times%20of%20Transition) (26.02.2008)/26.02.2008 Concept Note.pdf.

United Nations (2002). *ECOSOC Resolution 2002/12*. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters (<http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>).

United Nations (1985). *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* (<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>).

United Nations. (χ. χ). « Informal justice». (http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=30).

United States Institute of Peace. Barfield T., Nojumi N., Their J. A. (χ. χ) *The clash of two goods. State and non-state dispute resolution in Afghanistan*. (http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/clash_of_two_goods.pdf).

Van Der Laan H. P. (1992). «Same programmes, different outcomes: The use of English alternative practices for juveniles in the Netherlands» στο Messmer M., Otto H.-U. (εκδ.), *Restorative justice on trial*. Dordrecht , the Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 149-162.

Wang P., Di X., Hung Wan K. (2007). «Regional views. Section B: Asia» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 477- 488.

Willemsens J., Walgrave L. (2007). «Regional views. Section C: Europe» στο Johnstone G., Van Ness W. D. *Handbook of restorative justice*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing, 488-499.

Wojkowska, E. (2006). United Nations Development Programme- Oslo Governance Centre. *Doing justice: how informal justice systems can contribute*.

Zedner L. (1994). «Reparation and retribution: Are they reconcilable?» *The Modern Law Review* 57 (2), 228-250.

Zehr H., Toews B. (2004). *Critical issues in restorative justice*. Monsey, New York: Criminal Justice Press και Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.

